

**AZSAYLI XALQLARIN
FOLKLORU**

I

**AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
FOLKLOR İNSTİTUTU**

AZSAYLI XALQLARIN FOLKLORU

BAKI – 2014

Layihənin rəhbəri: AMEA-nın müxbir üzvü,
fəlsəfə elmləri doktoru
Muxtar KAZIMOĞLU (İMANOV)

**Tərtib edən və
ön sözün müəllifi:** filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru
Mətanət YAQUBQIZI

Redaktor: filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent **Rza XƏLİLOV**

Rəyçilər: AMEA Folklor İnstitutunun aparıcı elmi işçisi,
sənətsüənəslıq elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, albanşünas
Bəxtiyar Adil oğlu Şahverdiyev;
Filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru
Asiyyat Kamil qızı TİNAYEVA, milliyəti avar;
AMEA Coğrafiya İnstitutunun Hidrologiya və su
ehtiyatları şöbəsinin aparıcı elmi işçisi, coğrafiya
üzrə fəlsəfə doktoru **Cuma Həzrət oğlu**
MƏMMƏDOV, milliyəti saxur

Mətnlərin tərcüməsi üçün məsul şəxslər:

- 1. Udi dilinin tərcüməsinə məsul şəxs** Qəbələ rayonunun Nic qəsəbəsinin 3 saylı orta məktəbinin müəllimi Sevil Atayeva
- 2. Avar dilinin tərcüməsinə məsul şəxs** AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun elmi əməkdaşı Cəmilə Keysərovskaya
- 3. Saxur dilinin tərcüməsinə məsul şəxs** Zaqatala rayonunun Mina Nəzirova adına orta məktəbinin baş müəllimi Oktay Camalov
- 4. İngiloy dilinin tərcüməsinə məsul şəxs** Zaqatala rayonunun Əliabad icra nümayəndəliyinin baş mühasibi Əlican Əlicanov

folklorinstitutu.com

X 4603000000 Qrifli nəşr

N-098-2014

© Folklor İnstitutu, 2014

QAFQAZ ALBANIYASININ ƏSKİ QAFQAZDİLLİ SAKİNLƏRİNDƏN ÇİLB (AVAR), ÇİQB (SAXUR), GEL (İNGİLOY) VƏ UDİNLƏR BARƏDƏ BƏZİ QEYDLƏR

Strabonun yazdığına görə, Qafqaz Albaniyasında 26 soy və xalq yaşamaqda idi ki, bunlardan albanlar, massagetlər, qarqarlar, saklar, kəngərlər, çullar, beçeneqlər (oğuzlar), kumanlar, kerqillər, suvarlar, bulqarlar, hunlar, xəzərlər, dondarlar, labanlar (İpinlər), qaytaqlar və s. türk soy və boyları idilər və ölkə əhalisinin böyük əksəriyyətini təşkil edirdilər. Eyni zamanda dağlıq bölgələrdə, əski Andiya və Mazamua ərazisində udinlər, ciqlər, silvlər (çilblər), herlər, qatlar (xınalıqlılar və buduqlar), leqlər (ləzgilər və laklar), boxlar (ubıxlar), gellər və digər qafqazdilli tayfalar da yaşayırdılar. Bu xalqlar azsaylı idilər və ölkənin siyasi, iqtisadi və mədəni həyatında önəmli bir rola sahib deyildilər. Onların nəsiləri bu gün də Dağıstanda və Azərbaycanın şimaldakı dağlıq ərazilərində yaşamaqdadırlar.

Bunlardan ən çoxsaylısı avarlardır ki, Onların bir qismi Dağıstanda, bir qismi isə Azərbaycanda, əsasən Balakən və Zaqatala rayonlarında məskundurlar. Hazırda Dağıstanın ən çoxsaylı xalqı hesab olunurlar. Azərbaycanın isə sayca altıncı etnik qrupudur. Dilləri İber-Qafqaz dillərinin Nax-Dağıstan qrupuna daxildir. Antropoloji cəhətdən subavropoid irqinin kafkasion tipinə aiddirlər, kəllə quruluşlarına, saç və gözlərinin rənginə görə avropoid irqinin Aralıq dənizi qrupunun kaspı (oğuz) tipinə aid olan Azərbaycan türklərindən fərqlənirlər. Ümumi saylarının 500-600 min civarında olduğu bildirilir. “Avar” adı onlara kənardan verilmiş addır. Özlərini “tsolb” adlandırırlar. Tarixi mənbələr də onları məhz bu adla, daha doğrusu, bir qədər təhrif edilmiş “çilb” və ya “silv”şəklində, qədim Albaniyanın xalqlarından biri kimi qeydə almışdır.

Kənardan verilən “avar” adına görə onları çox zaman VI-VIII əsrlərdə mövcud olan və Şərqi Avropanın böyük bir hissəsini hakimiyyəti altına alan Böyük Türk-Avar Xaqanlığını quran avar türkləri ilə qarışdırırlar. Həqiqət isə bundan ibarətdir ki, tsolb-avarların türk avarlarla heç bir etnik və dil qohumluğu yoxdur.

Görünür, tsolblar (çilblər, silvlər) bir zamanlar Avropanın bir çox xalqları kimi Avar Xaqanlığının təbəələri olmuş və ya da əsgər kimi türk-avar ordusunda xidmət etmiş və bu üzdən “avar” adı yanlış olaraq onlara da şamil edilmişdir.

Avarların bir-birini anlamayacaq dərəcədə iki fərqli dialektdə danışdıqları qəbul edilsə də, əslində bunlar qohum dillər olmasına rəğmən, fərqli iki dildir. Məsələ isə ondadır ki, XX əsrin 30-cu illərində Stalinin birbaşa göstərişi ilə “andiyalı” və ya “andok” kimi tanınan tamam başqa bir Dağıstan xalqının etnik kimliyi inkar edilməyə və həmin dövrdən etibarən bu xalq avar kimi qələmə verilməyə başlanmışdır. Sözügedən xalqın adı Dağıstanda axan iki Göysu adlı çaydan birinin adında əbədiləşmişdir – Andiyskoye Koysu. Maraqlıdır ki, bu çaylardan biri andiyalıların (andokların) adı ilə qoşa çəkilsə də, ikinci eyniadlı hidronimdə avarların adı əbədiləşmişdir – Avarskoye Koysu.

E.ə. IX-VII əsrlərə aid Aşşur mənbələrində Dağıstanın adı andiyalıların adından törəmə olan “Andiya” kimi çəkilməkdə və onun Manna dövlətinin əyalətlərindən biri olduğu qeyd edilməkdədir. Həmin əyalətlə qonşu olan başqa bir Manna əyaləti isə “Durdukka” adlanmaqdadır ki, bu da durduk adının Aşşur dilindəki təhrifindən başqa bir şey deyil. Avarlar bu günə qədər onlarla qonşuluqda yaşayan çeçenləri “durduk” deyər adlandırırlar. Yeri gəlmişkən, qeyd edək ki, eyni mənbələrdə qonşuluqda yerləşən digər bir Manna vilayətinin adı “Mazamua” kimi çəkilir ki, bu toponimlə Mazımçay hidronimi arasındakı eyniliyi görməmək mümkün deyil.

Azərbaycanda məskun olan avarlarla qonşuluqda digər azsaylı qafqazdilli xalqlar da yaşayırlar ki, bunlardan saxurların və ingiloyların adını xüsusi çəkmək lazımdır.

Saxurlar Azərbaycanın Qax, Zaqatala və Balakən rayonlarında, eləcə də Dağıstanın Şəki-Zaqatala bölgəsiylə həmsərhəd olan Rutul rayonunda yaşayırlar. İber-Qafqaz dillərinin Dağıstan qolunun cənub-şərq qrupuna aid olan saxur dilində, eləcə də Azərbaycan türkcəsində danışırırlar. “Saxur” adı bu xalqın əsl adı deyil və yaşadıkları ən böyük kəndin adından qaynaqlanır. Sayları 30 mindən bir qədər çox olan saxurlar özlərinə “yixv” deyirlər ki, tarixi mənbələr onları məhz bu adla, daha dəqiq desək, həmin adın

bir qədər təhrif edilmiş forması olan “çiqb” kimi Qafqaz Albaniyasının sakinlərindən biri kimi qeydə almışdır.

İngilöylərə gəlincə, əsasən Azərbaycanın Qax və Zaqatala rayonları ərazisində yaşayan gürcülərin subetnik qrupu hesab edilən bu xalqın nümayəndələri I Şah Abbasın dövründə müsəlmanlığı qəbul etmişlər. Tarixi mənbələr onlardan “gel” (qel) adı altında, Qafqaz Albaniyasının sakinlərindən biri kimi söz açılır.

Qafqaz Albaniyasının qafqazdilli xalqlarından danışarkən, udinlərin üzərində xüsusi durmağa çox böyük ehtitac var. Şərqi Qafqazda qədim xalqlardan biri olan və özlərini “udi” adlandıran udinlər Oğuz şəhərində, eləcə də Qəbələ rayonunun Nic qəsəbəsində yaşayırlar. Onlara Rusiya, Gürcüstan (Oktomberi kəndi), Qazaxıstan, Ukrayna və başqa ölkələrdə də rast gəlmək mümkündür.

Udinlər udin dilində danışırlar, dinləri xristianlıqdır. Alban dilinin guya udin dili olduğu barədə fikir elmdə çox yayılmışdır. Lakin tarixi mənbələrin heç biri bunu təsdiqləmir. Əksinə, həm erməni, həm də alman qaynaqları birmənalı şəkildə bildırırlər ki, alban əlifbası məhz qarqar dili əsasında yaradılmışdı və bu dil əsrlər boyu Albaniyanın ədəbiyyat və dövlət dili funksiyasını ifa etmişdir.

Əski rus-sovet elmindən gələn ənənəyə əsaslanaraq, bir çoxları qarqarları qafqazdilli xalq hesab edirlər. Lakin faktlar başqa şeyi diktə edir. Fakt budur ki, məşhur qırğız-türk dastanı “Manas”da əsərin qəhrəmanı Manasın atasının mənsub olduğu xalq gah qarqar, gah da qırçaq adlanır. Abramzonun yazdığına görə isə XVI əsrdə Qaraqışlaqda baş verən hadisələrlə əlaqədar qırçaq-qarqar xalqının adı çəkilir. Yəni faktlar bu xalqın qırçaq xalqı olduğunu sübut edir. Maraqlıdır ki, hazırda Avropanın bir çox kitabxana və əlyazma fondlarında bu dildə çox sayda alban ədəbiyyatı nümunəsi qorunub saxlanmaqdadır ki, onlardan Mxitar Qoşun “Törə Biriqi” kitabının, Kirakos Gəncəlinin “Tarix” kitabının II fəslinin, alnab karalikosu Nersesin moizəsinin və s. adlarını çəkmək olar.

Bəxtiyar Şahverdiyev

AVAR FOLKLORU

Folklor hər bir xalqın yüksək mənəvi-əxlaqi dəyərlərini, etik və estetik düşüncəsini özündə əks etdirən onun mənəvi sərvətidir. Hər bir xalqın tarixi, adət-ənənəsi, ictimai-siyasi düşüncəsi, əxlaqi keyfiyyətləri, qəhrəmanlığı və vətənpərvərliyi bütöv və özünəməxsus şəkildə onun folklorunda cəmlənmişdir. Bu baxımdan Azərbaycanda yaşayan avarların folklor nümunələri maraqlıdır.

Avarlar Azərbaycanın şimal-qərb bölgəsində - Zaqatala və Balakən, qismən də Qax rayonlarında yaşayırlar. Əhali əsasən əkinçilik, maldarlıq, tərəvəzçiliklə məşğul olur.

Avar xalq ədəbiyyatı mövzu və məzmun baxımından rəngarəng olsa da, Azərbaycan folklor nümunələri ilə bir sıra ortaq cəhətlərə malikdir. Şifahi söz sənətində bir çox mətnlərin üst-üstə düşməsi həmin örnəklərin vahid etnocoğrafi məkanda əmələ gəlməsini göstərir. Azərbaycanın zəngin folkloruna daxil olan nağıl və dastanlar, xalq müdriqliyinin ifadəsi olan atalar sözləri və zərbi-məsəllər tarix boyu burada yaşayan xalqların şifahi söz sənətinə güclü təsir göstərmişdir. Qodu-qodu ilə bağlı olan nəğmələrin ilk iki sətiri Azərbaycan dilindədir:

Qordi, qordi, qordina,
Qordi salam vardina.

Bir çox atalar sözləri və zərbi-məsəllər (Məsələn: Bir əldə iki qarpız tutmazlar), Molla Nəsrəddinlə bağlı olan lətifələr də buna əyani misal ola bilər.

Azərbaycan folklor nümunələri ilə bir sıra ortaq cəhətlərlə yanaşı, avar folklorunun özünəməxsus cəhətləri az deyildir. Bu cəhətlər daha çox xalqın iradəsini əks etdirən xalq dastalarında, toy, dəfn kimi mərasimlərdə, mərasim və mövsüm nəğmələrində, milli adət - ənənələrdə özünü göstərir.

Yazın ilk günlərində avarlar əkinçiliklə bağlı olan Ots bayramını keçirirlər. Bundan başqa yaz aylarında Rohi bog mərasimi, gül bayramı keçirilir. Avarlar arasında geniş yayılan yağış və gün istəmə mərasimi uşaqların və böyüklərin həvəslə keçirdiyi mərasimdir. Yağış istəmə mərasimində burcah və gün istəmə mərasimində maxara bişirilir və hər kəsə verilir. Sulu

burcah (əriştə) yağış damllarını, sac üstündə bişirilən saçaqlı maxara isə günəşi xatırladır.

Avar toy adətlərinin özünəməxsusluğuna gəldikdə isə onu deyə bilərik ki, nişan mərasimi keçirilmir, elçilikdən az sonra toy mərasimi keçirilir, evlənəcək olan oğlan üçün mütləq ayrı ev tikilir, onun təsərrüfatı ayrılırdı.

Avar xalq dastanlarını el arasında yetişən xalq ozanları təmbür çalaraq söylərdilər. “Xoçbar”, “Baxtika”, “Kamalil Başir” kimi xalq dastanları Dağıstanda olduğu kimi bu bölgədə də dillər əzbəridir. “Xoçbar” dastanında xalq qəhrəmanı Xoçbarın zülmkar xana ölüm anında belə boyun əymədiyini, “Kamalil Başir” dastanında gözəlliyi dillərdə dastan olan Kamalın oğlu Başirin gözəlliyinin başına bəla olmasından, atası tərəfindən öldürülməsindən danışıılır. Bu dastanlardan biri olan “Baxtika”da göstərilən baş qəhrəman Baxtika Avar xanı Umaxan Avarın bacısıdır. Qarabağ xanı İbrahimxəlil xanla müttəfiq olan Umaxan çox gənc olan bacısını yaşlı xana ərə verir. Baxtika qardaşına üsyan etsə də bunun heç bir faydasının olmaması, ərə evinə getməyə məcbur qaldığından çəkdiyi iztirablar dastanda öz əksini tapmışdır.

Avar xalqının qəhrəmanlıq keçmişini, onun qəhrəman övladlarının göstərdiyi şücaətləri “Carli Şaban” və Göloda sakinlərinin qəhrəmanlığını əks etdirən müxtəlif xalq şeirlərində, İmam Şamil və onun əfsanəvi naibi Hacı Muradla bağlı olan əfsanə və rəvayətlərdə görə bilərik. İmam Şamilin 30 ilə yaxın Rus İmperiyasına qarşı igidliklə vuruşması, Hacı Muradın göstərdiyi misilsiz qəhrəmanlıqlar xalqın yaratdığı rəvayət və əfsanələrdə, nəğmələrdə şişirdilmir, öz real əksini tapır.

Azərbaycanda yaşayan avarların folklor nümunələrinin toplanmasına və araşdırılmasına dərin ehtiyac duyulur. Bu kitabdan bölgənin folklorunu araşdıran tədqiqatçılar, tələbələr, orta məktəbdə avar dilini tədris edən müəllimlər istifadə edə bilər.

Asiyyat Tinayeva

SAXUR XALQININ TARIXƏN SÖNMÜŞ ÇIRAĞININ YENİDƏN İŞIQLANMASI

Coğrafi mövqeyinə görə saxurların yaşayış məskənləri Böyük Qafqaz ərazisinin (Samurun və Muxaxçayın, Talaçayın orta və yuxarı, Süskənçay və Kürmükçayın yuxarı sutoplayıcı sahələri) dağlıq və dağ ətəyi sahələrini təşkil edir.

Saxur dili mənşəyi etibarilə Dağıstan xalqları sırasına daxildir. Müasir dövrdə Dağıstan MR və Azərbaycan Respublikasının bir sıra kəndlərinin əhalisi bu dildə danışır. Dağıstan MR-da - Qurtul, Qilmez, Mikek, Xiyaq, Saxur, Xoyik, Muslaq, Mişleş, Korş, Cımq, Attal, Baş Kalel, Baş Muxax (qismən Mahacqala ş., Rutul rayon mərkəzi), Azərbaycan Respublikasında - Zaqatala rayonunun Ağdam Kalel, Mişleş, Gözbarax (Qudbarağ), Ələsgər (Harasqal), Sabunçu, Suvagil, Yeni Suvagil, Qas, Qarqay, Qalal, Əzgilli, Mamrux, Lahıc, Əli Bayramlı, Çincar, qismən (Cimcimax, Muxax, Çobankol, Yuxarı Tala, Qımır, Yuxarı Çardaxlar və Zaqatala ş.) və Qax rayonunun - Ləkit-Kötüklü, Qum, Çınarlı, Üzümlü, (qismən Güllük, İlisu, Sarıbaş, Zərnə, Ağçay, Qaşqaçay və Qax ş.) yaşayış məntəqələrinin sakinləri qismən və ya tam şəkildə saxurlardan ibarətdir.

Qeyd edək ki, qismən adlandırdığımız əksər yaşayış məntəqələrinin əhalisi keçmişdə saxurlar olmuş və o dildə də danışmışlar (prof. A.Qenko, Saxskiy Alfavit, 1934). Başqa bir tədqiqatçının fikrincə, saxurların sayı əvvəllər daha çox olmuşdur (A.M.Dirr, 1913). Bunun səbəblərindən biri odur ki, SSRİ dövründə və indi Azərbaycan Respublikasında yaşayan saxurların təxminən 90%-nin milliyyəti rəsmi sənədlərdə onların öz istəkləri ilə azərbaycanlı kimi göstərilmişdir.

Saxur dilinə olan diqqətə bir sıra tədqiqatçıların əsərlərində rast gəlirik [N.Trubetzkov, 1931; E.F.Djeyranaşvili, 1953; E.A.Bokarev, 1961; B.B.Talıbov, 1961; S.Ulman, 1962; A.M.Aslanov, 1965 və s.].

Böyük xalqların folkloru ilə yanaşı, azsaylı xalqların folklorunu da öyrənmək tələb olunur. Bu bərdə Azərbaycan

Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən sərəncam imzalanması azsaylı xalqları çox sevindirmişdir.

Respublika Prezidentinin bu etimadına digər azsaylı xalqlar kimi saxur xalqı da çox sevinir və ona minnətdarlığımızı bildiririk. Prezidentimizin hərtərəfli siyasəti bizə böyük ruh yüksəkliyi verir və Azərbaycanda yaşayan xalqları bir-birinə bağlayan dostluq və qardaşlıq tellərini daha da möhkəmləndirir.

Şübhəsiz ki, Yer kürəsində təbiətin gözəlliyi onun müxtəlif relyefə, torpağa, suya və iqlimə malik olması ilə müəyyən olduğu halda, cəmiyyətdə bu gözəllik xalqların dil müxtəlifliyi, onların folkloru, adət-ənənələri və mədəniyyəti ilə təmsil olunur. Azsaylı xalqların folklorunun böyük xalqların mədəniyyətinə inteqrasiya etməsi onların daha böyük mədəniyyətin kulminasiya zirvəsinə ucalmasına səbəb olur.

Bununla yanaşı, saxur xalqının folklorunun, dil və adət-ənənələrinin öyrənilməsi onun mədəniyyətinin qorunub saxlanılmasına səbəb olacaqdır. Şübhəsiz ki, saxur xalqının folkloru və dilinin öyrənilməsi, saxur xalqına məxsus yaradıcılıq nümunələrinin gələcək nəsillərə çatdırılmasında və qorunmasında böyük rol oynayacaqdır. Bunun da əhəmiyyəti əvəzsizdir.

Azərbaycanın böyük mədəniyyətə malik olmasında və çiçəklənməsində saxur xalqının da övladları daima iştirak etmiş və indi də bu fəaliyyətlərini davam etdirirlər. Onlar sənaye sahələrində, kənd təsərrüfatında, hərbi işində, səhiyyədə, elm və təhsil sahələrində çalışmaqda daima respublikanın tərəqqisində digər millətlərlə çiyin-çiyinə çalışmaqda davam etdirirlər.

Saxur xalqının tanınmış ziyalılarından biri Azərbaycanda dilçilik sahəsində çalışan və özünəməxsus yer tutan filologiya elmləri doktoru, professor Səlim Abdullətif oğlu Cəfərovdur. Onun bu sahədə göstərdiyi xidmətlərindən bəzi məqamları Bakı Dövlət Universitetinin əməkdaşı f.e.d. prof. M.Qiyasbəylinin 24 may 1997-ci ildə «Naxçıvan» qəzetində Azərbaycan SSR Dövlət mükafatı laureatı, filologiya elmləri doktoru, professor Səlim Əbdüllətif oğlu Cəfərova həsr etdiyi məqaləsində öz əksini tapmışdır. «O da dilimizin fədaisi idi ...» adlı məqaləsində M.Qiyasbəyli bundan geniş şəkildə bəhs edir.

Azərbaycan dilçiliyindəki uğurları ilə yanaşı, alim öz doğma dilini də unutmamış, 1934-1941-ci illərdə saxur dilinin əlifbasını yaratmış və bu dilin qrammatikasına və fonetikasına aid bir neçə kitab nəşr etdirmişdir. Sonradan f.e.n. Abdulla Qarayev, f.e.n. Əhməd Qurbanov, f.e.d., prof. Əhməd Aslanov tərəfindən inkişaf etdirilmişdir. Dağıstan MR f.e.d. prof. Rusiya EA akademiki Harun İbrahimov tərəfindən saxur xalq dilinin fonetikası yazılmışdır.

Bununla yanaşı, Azərbaycan Pespublikasında elm, təhsil, səhiyyə və memarlıq sahələrində çalışmış və çalışan saxur xalqının nümayəndələrindən bəzilərinin, o cümlədən f.r.e.d., AMEA-nın müxbir üzvü Prezident təqaüdüçüsü Abdulla Muxtarovun, b.e.d. AMEA-nın müxbir üzvü İbrahim Əzizovun, tibb.e.d., prof. Bəhram Aşurovun, tibb e.ü.f.d. Arif Yusibovun, c.e.ü.f.d. professor Mamed Çobanzadənin, c.e.ü.f.d. Cuma Məmmədovun, f.r.e.f.d. İsmayıl Yusibovun, f.r.e.ü.f.d. Bəhram Mehdiyevin, f.r.e.ü.f.d. Elmira Muxtarovanın, f.r.e.ü.f.d. Murad Muxtarovun, f.r.e.ü.f.d. Əkrəm Aslanovun, f.r.e.ü.f.d. Kamran Rəhimovun, t.e.ü.f.d. Eldar Mehdiyevin, t.e. ü.f.d. Aidə Cəfərovanın, f.e.ü.f.d. Afət Cəfərovanın, t.e.ü.f.d. prof. Xalq Yahudovun, t.e.ü.f.d. Aslan Əhmədovun, f.e.ü.f.d. Ramazan Məmmədovun adlarını çəkmək olar.

Qeyd etmək lazımdır ki, saxur xalqı az saylı olmasına baxmayaraq, dil, danışiq, davranış, müraciət qaydalarına görə də, özünə-məxsus mədəniyyəti ilə digərlərindən fərqlənir. Xalqın qədimliyi, onun dilində çörək, su və hərəkətin dinamikasında müxtəlif cinslərə müraciət qaydalarının sadəliyi ilə digər xalqlara bənzəməməsi və sırf özünə-məxsus olması ilə müəyyən olunur. Belə ki, qadının gəlişi k e r a, kişinin gəlişi k o r a, qadının getməsi h e r a, kişinin getməsi isə h o r a sözləri ilə çox incəliklə ifadə olunur.

Rus və ya başqa dillərdə çörək anlayışında qeyri-müəyyənlik müşahidə olunur. Belə ki, çörəyin buğda unundan və ya başqa undan bişirilməsi məlum deyil. Saxur dilində çörək sözündə onun hansı undan bişirilməsinə də işarə vardır. Məsələn, q ı k - qarğıdalı unundan, q n e y - buğda unundan, ş ı l ğ ı d i y - arpa unundan bişirilmiş çörək deməkdir. Yəni bu kimi məqamlarda ikinci sözün işlənməsinə lüzum qalmır.

Adət-ənənə baxımından toy şənliyində gəlinin ər evinə qədəm qoyma anında bəy tərəfindən tufənglə havaya güllə atılması da digər xalqlardan fərqli olan gəlinə xüsusi xəbərdarlıq işarəsidir.

Qaxac ətindən plov və xəmir xörəklərin bişirilməsində istifadə edilməsi də çox maraqlıdır.

Mətbəx işlərinin aparılması xörək bişirmə mədəniyyətinə xidmət etdiyi kimi, eyni zamanda dilin də püxtələşməsinə, dildə yeni sözlərin və qaydaların yaranmasına və öyrənilməsinə xidmət edir.

Saxur xalqının müasir dövrə kimi öyrənilməmiş və öyrənilməsini tələb edən dil müraciət qaydaları və maraqlı adət-ənənələri çoxdur. Onların öyrənilməsi dilin və folklorun inkişafına xidmət edir. Son dövrdə fransız tədqiqatçılarının saxur dilinə və folkloruna olan marağı da yəqin ki, bu baxımdandır.

Hesab edirik ki, xalqlar azsaylı da olsa onların da dilində digər dillərin püxtələşməsi üçün müəyyən sirlili məqamlar ola bilər. Müasir dövrdə həmin sirlərin açılması gənclərin payına düşür. Belə də deyirlər ki, hədiyyənin böyüyü, kiçiyi olmaz. Yəqin ki, bu cür yanaşmanı dillərə də şamil etmək olar.

Bu baxımdan saxur xalqının nümayəndəsi kimi xalqımızın folkloru ilə bağlı aparılan belə tədqiqatları bəyənilir və alqışlayırıq. Belə hesab edirik ki, tamamlanmış bu tədqiqatla kifayətlənmək lazım deyil. Daha yeni tədqiqatların aparılmasına ehtiyac vardır.

Günəşli Azərbaycanda saxur xalqının tarixən sönmüş çırağının yenidən işıqlanmasına şərait yaradan Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevə, Şəki-Zaqatala bölgəsində yaşayan azsaylı xalqların folklorunu toplayıb nəşr etdirmək işində əməyi olan hər kəsə, o cümlədən AMEA-nın Folklor İnstitutunun direktoru Muxtar İmanova, xüsusilə də bu kitabın müəllifi və tərtibçisi kimi bütün əziyyətini çəkən Mətanət xanım Yaqubqızına saxur xalqı adından dərin minnətdarlığımızı bildiririk və ona yeni yaradıcılıq uğurları arzu edirik.

Cuma Məmmədov

ORTAQ MÜHİT, ORTAQ ADƏT-ƏNƏNƏ, ORTAQ DİL

Qafqaz sıra dağlar silsiləsinin cənub-qərb hissəsində yerləşən Şəki-Zaqatala bölgəsi şimaldan Dağıstan Muxtar Respublikası, qərbdən Gürcüstan Respublikası ilə sərhədlənir. Bu əraziyə Balakən, Zaqatala, Qax, Şəki, Oğuz və Qəbələ rayonları daxildir.

Şəki-Zaqatala bölgəsi milli azlıqların kompakt yaşadığı ərazidir. Bu bölgədə avarlar, saxurlar, ingiloylar, gürcülər, udilər, ləzgilər, laklar, qızıllar (Qəbələ rayonunun Ovuculu kəndi), ərəşdi (Balakən rayonunun Poştbinə kəndi) və s. millət və etnik qrupların nümayəndələri yaşayırlar. Bu yerdə dillərin çoxluğu ilə maraqlı bir rəvayətin xatırlanması yerinə düşər:

“Allahın elçisi qatırın belində dünyanı dolaşır, nəhəng xurcunun ağzını açıb xalqlara dil paylayırmış. Çində olur. Onlara çin dili verir. Ərəbləri gedib tapır, ərəb dili verir. Yunanlara yunan, ruslara rus, fransızlara fransız dili verir. ... gürcülərə gürcü dili, osetinlərə osetin dili verir. ... qar çovğunu başlayır, kəndi-kəsəyi bürüyür. Allahın elçisi dibində iki ovuc paylanmamış dil olan xurcunu qaldırır və o dillərin hamısını dağlara səpələyir.

- Alın, kim hansını istəyir, seçsin –deyir.

Qar-çovğun atılmış dilləri yarğanlara, qayalara çırparaq hara gəldi səpələyir. Hərə öz ana dilini tapır. Elə o zamandan dünyada avarlar, ləzgilər, darginlər, qumuqlar, tatlar, laklar peyda olur.”
(Ə:10; s:154-156)

Düzdür, bu bir rəvayətdir. Ancaq çox maraqlıdır, doğrudan da bu bir faktdır ki, **dil müxtəlifliyinin ən çox kök atdığı yerlər dağlıq ərazilərdir.**

Bölgədə kompakt şəkildə yaşayan milli azlıqlar tarixən nəinki öz keçmiş milli adət-ənənələrini qoruyub saxlamış, hətta başqa millətlərin müəyyən xüsusiyyətlərini də mənimsəmişlər. Bu, onların həyat tərzində, məişətində özünü göstərir.

Məlumdur ki, etnik amil bölgə örnəklərinin spesifikasına təsir edən faktorlardan biridir. Xüsusilə də dil faktlarının örnəklərə təsiri danılmazdır.

Bu kitabda yalnız dörd dilin – udi, avar, saxur və ingiloy dillərinin daşıyıcıları olan Azərbaycan xalqının nümayəndələrinin adət-ənənələri, milli söz örnəkləri yer almışdır. İstərdik ki, əvvəlcə bu dillərin daşıyıcılarının kimliyi haqqında qısa arayış verək; böyük alimlərimizin və bu millətlərin nümayəndələrinin özlərinin mənşəyi barədə söylədiyi fikirlərə diqqət edək və sonunda öz mülahizələrimizi irəli sürək.

Udilər¹ Qəbələdə ən böyük yaşayış məntəqələrindən biri Nic qəsəbəsində və az hissəsi Oğuz rayonunda yaşayır.

Qədim yunan tarixçi, coğrafiyaşünas və filosofu Strabon “Coğrafiya” kitabında göstərirdi ki, Albaniyada 26 dildə danışan türk tayfaları, ümumilikdə, Alban adlanan hər bir tayfanın özünə məxsus etnik adı var idi. (Ə: 16)

Mərhum prof. Qəmərşah Cavadov prof. Rauf Hüseynovla birgə yazdığı “Udilər” kitabında bir daha Strabonun “Coğrafiya” kitabına istinad edilir: “Qafqaz Albaniyasında hər birinin öz dili olan 26 tayfa vardır. Bunlar gellər, qarqarlar, silvlər, didurlar, leqlər, utilər-albanlardır”(Ə: 9; s:24)

“Müasir udi dilində Suriya sözlərinin və terminlərinin (qədim Suriya dillərindən alınma sözlər saxlanmışdır) siyasi, dini, etnik-mədəni həyatın xüsusiyyətləri ilə bağlı olaraq qeydə alınması bir daha sübut edir ki, onların dili alban (qədim udi) dilinin birbaşa varisidir” (Ə:9; səh:79)

Prof. Q.Voroşil yazırdı: “Bizim fikrimizcə, alban yazılarının statistik quruluşu udi dilinin quruluşuna çox yaxındır” (Ə:13; səh:34)

Prof. Q.Voroşil “Qafqaz Albaniyası” kitabında nümunələr vermişdir ki, bu sözlər kök baxımından alban sözləridir: kat - qətrə, damcı; çav - şan-şöhrət (çuv – şan-şöhrət - Ə:3; s:298); ça – yun (ça-bəh-bəh - Ə:3; s:298), ip, ciyə (Ə:13; s:35)

“Udilər həmişə özlərini alban sayıblar” (Ə:13; s:36)

---

¹ Udilər haqqında geniş məlumat üçün bax: səh: 23

Avarlar² (onlar Zaqatala rayonunun Car, Kebeloba, Axaxdərə, Zilbal, Dardoqqaz, Mazıx, Qobizdərə, Maqov, Uzuntala, Danaçı, Paşan, Hötala, Abaylı, Çardaxlar, Balakən rayonunun Katex, Qabaqçöl, Mahamalar, Binə, Sarıbulaq və s. kəndlərində kompakt halda yaşayırlar.

Macar tarixçisi Andras Rona-Tasa görə avarlar ilk dövənlərdən etibarən Türk dilinin bir ləhcəsini danışırdılar. Szarvas şəhərində tapılan iynə qutusundakı yazılar Andras Rona-Tasa görə Türk dilində yazılmışdır. (Ə:20)

“Qafqaz avarlarına edilən DNT testləri və araşdırmaları nəticəsində avarların İranlı bir millət olmadığı aydın bir şəkildə faktlarla təsdiq olunmuş, avarların Dağıstan türkləri ilə qohumluğu ilə bağlı vacib məlumatlara rast gəlinmişdir.

Bu gün tarixə bitərəf şəkildə yanaşan və tarix elminə inanan bütün tədqiqatçılar bunu çox yaxşı bilirlər ki, avarlar da, onların əcdadları olan iskitlər də **öz be öz türk oğlu türkdür.**” (Ə:19)

“Avar dilinin çoxlu dialektləri vardır ki, bu dialektlərdə danışan bu dilin daşıyıcıları bir-birini çətin başa düşürlər. Avar dilinin dialektləri şimal, cənub-qərb, cənub-şərq qrupuna bölünür ki, Zaqatala bölgəsində yaşayan avarlar andalan, antsux, karah, kusur, Zaqatala (car) dialektində danışırlar.” (Ə:14; s:21)

“Tarixən Asiya ilə Avropanı bir-birinə çulğalaşdıran ilk Asiya xalqı Saka türkləri, onlardan sonra isə Hun türkləridir. Hun türklərinin ən yaxın xələfləri isə Topa, Sabir və Avar türkləridir. Avar türkləri imperatorluq quran iyirmi beş türk xalqından biridir... Bu gün Macarıstanda, Dunay sahillərində qapalı toplum kimi qədim adət-ənənələrini yaşadan Avar türkləri Bolqarıstanda yaşayan türklərin mühüm bir qismini təşkil edirlər” (Ə:15)

Saxurlar³ özlərini “yıkbi” adlandırırlar. Onlar Rusiyada, Dağıstanın Rutul rayonunun qərb bölgəsində, Samur çayının yuxarılarında, Dağıstanın Babayurd rayonunda, Maxaçqala, Dərbənd, Kizlər və digər şəhərlərində, Azərbaycanda isə şimal-qərb rayonları

² Avarlar haqqında geniş məlumat üçün bax: səh: 97

³ Saxurlar haqqında geniş məlumat üçün bax: səh: 133

olan Qax, Zaqatala, Balakən rayonlarında, habelə Bakı, Gəncə, Sumqayıt və Şəki şəhərlərində yaşayırlar. (Ə:11; s: 2)

“Alban tarixində və V-VII əsrlərə aid qədim mənbələrdə həmin bölgədə yaşayan ıpin (ibin), silv və ciqb tayfalarının adları çəkilir. Ibinlər avarların Albaniyada yaşayan hissəsinin, silvlər Dağıstanda yaşayan hissəsinin etnik adlarıdır, ciqblər indiki saxurlardır, onlar özlərinə indi də yixbı deyirlər.” (Ə:16)

“Ehtimal var ki, saxurlar leq, gel, qarqar, bəlkə də elə sak tayfalarından törəyiblər” (Ə:5; səh:234)

“İngiloylar⁴ Qafqaz Albaniyası tərkibinə daxil olan, beləliklə Azərbaycanın etno-siyasi tarixinin ayrılmaz tərkib hissəsi olan qədim gel tayfasının varisləridir” (Ə:12; s:6)

“İngiloylar qədim Alban soykökünə bağlı müstəqil etnos olmuşdur” (Ə:12; s:59)

Akademik Y.Yusifov, akademik M.İsmayılov, Z.İ.Yampolski, Q.Qeybullayev, K.Əliyev, Z.Bünyadov, Ş.Kaya, M.Bala, F.Cəlilov, X.Xəlilli albanları türk mənşəli tayfa hesab edir. Tədqiqatlar göstərir ki, bəzi alban tayfaları əsasən Dağıstanla həmsərhəd bölgələrdə yaşayan dağıstandilli, alban etnik adını daşıyanlar, yəni alban tayfası olmuşdur, daha bir neçə tayfa isə türkdilli idi. Dağıstandilli tayfalar indiki udilərin, ləzgilərin, avarların, saxurların, qızların, buduqların əcdadları idi. (Ə:16)

Milli Məclisin deputatı, AMEA Tarix İnstitutunun direktoru, professor Yaqub Mahmudov “Gündəlik teleqraf” qəzetinin “Brifinq” layihəsi çərçivəsində siyasət müxbiri Nərgiz Ehlanqızına 15 fevral 2014-cü ildə verdiyi müsahibədə gözəl bir fikir irəli sürmüşdü: “Müstəqillik dövründə “Altay dünyası” adlı jurnal buraxmışdıq. O jurnalda qosqoca palıd ağacı verilmişdi. O palıd ağacının bir kökü Altaylardadır, o biri kökü Cənubi Koreyadadır, digər kökü Qafqazdadır, gedir Bosniya-Hersoqovinaya çıxır. Sonra budaqlardır, hər biri müasir türk xalqlarıdır. Tarixin dərin qatında eyniləşirik... Türkçülüyn vətəni Azərbaycandır. Azərbaycan möhürü o qədər güclüdür ki, bu möhür üstümüzdə getməlidir. O

---

⁴ İngiloylar haqqında geniş məlumat üçün bax: səh: 198

möhür olmazsa, parçalana bilərik. (Ə:18)

Azərbaycan suveren və demokratik respublikadır. Respublikamız onun ərazisində yaşayan bütün etnosların Vətənidir.

“Azərbaycanda yaşayan ruslar, beloruslar, tatlar və talışlar, avarlar və ləzgilər, udiilər və ingiloylar, kürdlər və tatarlar, ümumiyyətlə özünü bu ərazinin bərabər hüquqlu sakini sayan bütün xalqların nümayəndələri öz hərəkətləri ilə sübut etdilər ki, Azərbaycan təkcə azərbaycanlıların deyil, eyni dərəcədə onların da Vətənidir. Hüquqi baxımdan özünü bu respublikanın vətəndaşı sayan hər bir xalqın nümayəndəsi elə azərbaycanlı sayılmalıdır, çünki bu ərazinin sakinidir, onun çörəyi, suyu, havası ilə qidalanır.” (Ə:9;s:5)

Azərbaycan özünü bu torpağın vətəndaşı hesab edənlərin vətənidir. Azərbaycan milli azlıqların - udi, avar, saxur, ingiloy, ləzgi və başqalarının Vətənidir.

Hər bir xalq qoynunda boya-başa çatdığı bu torpağın yetirməsidir.

Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyev deyirdi: “...Mən görüşlərimi milli azlıqların nümayəndələri ilə görüş adlandırmaq istəməzdim. Bu, Azərbaycanın, Azərbaycan xalqının nümayəndələri ilə görüşdür.”

Böyük alimlərimizin fikirlərinə hörmətlə yanaşaraq, bu alimlərimizdən bəhrələnərək ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin söylədiyi fikrə söykənərək bu qənaətə gəlirik ki, **Şəki-Zaqatala bölgəsində yaşayan azsaylı xalqların nümayəndələri müxtəlif dil daşıyıcıları olmasına baxmayaraq, azərbaycanlılardır.**

Tarixən Azərbaycan müxtəlif dilli xalqların məskəni olmuş və bu xalqları birləşdirən Azərbaycan dili olmuşdur. Bu dil həm Azərbaycan türklərinin, həm də bu bölgədə yaşayan etnosların ünsiyyət vasitəsinə çevrilmişdi. Bu da Azərbaycanda yaşayan bütün xalqlar arasında **ortaq bir dilin** yarandığını sübut edirdi.

Çox maraqlı faktır ki, azsaylı xalqların örnəklərində qədim sözlər mövcuddur ki, bu da dilçilər üçün ən sanballı mənbədir. Bir neçə nümunəyə diqqət edək: Məsələn, udi dilində işlənən siyux - sıyıq, tabak (tabax) - xonça – sini, yəxni – (yəxnə) - ət yeməyi; saxur dilində işlənən qadax (qədək) - mismar; ərava – araba; doxxaz

(doqqaz)-küçə - həyət qapısı; arxaç-arxac –sürü və naxırların yatağı; açıq havada istirahət etdiyi yer və s. qədim türk sözləridir və günü bu gün nitqdə işlənməkdədir.

Bölgədə yaşayan insanlar günü bu gün də adət-ənənələrimizi böyük sevgi ilə həyata keçirməkdədirlər: 7 arxa dönənə, kirvəyə qız verməmək ənənəsi; dizdayağı, digər gözəl məqamlar...

Toy və digər mərasimlərdə su, alma, yağ, un, çörək, Şəki halvası və s. nəsnelərin iştirakı – bütün bunlar ortaq adət-ənənələrimizdir.

Azərbaycanda yaşayan azsaylı xalqlar arasında ortaq bir dilin –Azərbaycan dilinin olmasına baxmayaraq, azsaylı xalqların dilini öyrənmək çox vacibdir.

Dil xalqın malıdır. Hər bir xalqın dilində onun tarixi, adət-ənənələri bu və ya digər şəkildə öz əksini tapır. Ona görə də “... Bir nəsil dünyadan köçüb gedəndə gələcək nəsillərə ana dilini miras qoyub gedir.” (Ə:10; s:157) Çox qiymətli sözdür.

Dünyada saysız-hesabsız millət, etnik qrup vardır ki, bu da onların sayı qədər psixologiyanın, etnik şüurun olması deməkdir.

Hər bir xalqın özünüdərək prosesində milli adət-ənənələr əvəzolunmaz vasitədir. Azsaylı xalqların folkloru onların mənəvi-mədəni dünyasını əks etdirir.

Azərbaycanda milli-mədəni irsin yüksəldiyi bir dövrdə folklorun təbliği geniş vüsət tapır. Hazırda hər bir xalqın öz tarixi kökünə marağı artmışdır. Azərbaycanda da bununla bağlı xeyli işlər görülmüşdür.

Azsaylı xalqların öyrənilməsi, tədqiq edilməsi mühüm məsələlərdən biridir. 16 sentyabr 1992-ci ildə “Azərbaycan respublikasında yaşayan milli azlıq, azsaylı xalq və etnik qrupların hüquq və azadlıqlarının qorunması, dil və mədəniyyətinin inkişafı üçün dövlət yardımı haqqında” adlı fərman təsdiq olunmuşdur. Fərmanda azsaylı xalqların milli özəlliyinin qorunub saxlanması, inkişaf etdirilməsi, tarixi və mədəniyyət abidələrinin qorunması bir vəzifə kimi qarşıya qoyulmuşdur. 1999-cu il noyabrın 24-25-də Azərbaycanda Milli Azlıqlar üzrə Dövlət Siyasətinə həsr edilmiş ikigünlük konfrans keçirilmişdir.

2012-ci ildə Zaqatala, 2014-cü ildə isə Balakən folklor mərkəzi elan olunmuşdur.

Hər il milli azlıqların mədəni irsinin qorunub saxlanması və inkişaf etdirilməsi məqsədilə Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi, Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin təşkilatçılığı ilə “Azərbaycan – doğma diyar” devizi altında Azsaylı Xalqların İncəsənəti festivalı keçirilir. Müxtəlif bölgələrdə, o cümlədən Şəki-Zaqatala bölgəsində fəaliyyət göstərən mədəniyyət mərkəzlərinin təşəbbüsü və dəstəyi ilə bölgənin folklor kollektivləri bu festivala hər il böyük həvəslə qatılırlar.

İstər bölgə daxilində, istərsə də bölgədən kənarında milli azlıqların kitablarının nəşr olunmasına başlanılmışdır.

Şəki-Zaqatala bölgəsində yaşayan azsaylı xalqların folklor nümunələri hələ XIX əsrin sonlarından başlayaraq toplanılmış, QƏXTM (CMOMIK) məcmuələrində nəşr olunmuşdur. 1990-1991-ci illərdə geologiya-minerologiya elmləri doktoru Zəkəriyyə Əlizadənin rəhbərliyi altında Şəki Zona Elmi Mərkəzi nəzdində “Folklor laboratoriyası”nın əməkdaşları tərəfindən bu iş geniş şəkildə davam etdirildi. Bu zəhmətin nəticəsidir ki, laboratoriyanın baş elmi işçisi fəlsəfə doktoru Əli Süleymanov tərəfindən iki kitab – Babaların hikmət xəzinəsi: Milli azlıqların folkloru (Şəki-Balakən bölgəsi üzrə), Bakı-“Apostroff” MMC-2011; Zaqatala çələngi. Bakı-“Elm və təhsil”-2014 ortaya qoyuldu. Bölgənin tarixi-etnoqrafik baxımdan öyrənilməsi tarix elmləri doktorları Qəmərşah Cavadov və Rauf Hüseynova aiddir. (Qəmərşah Cavadov, Rauf Hüseynov. «Udilər» (tarixi – etnoqrafik tədqiqat). Bakı-“Elm”-1999); Qəmərşah Cavadov. Azərbaycanın azsaylı xalqları və milli azlıqları (tarix və müasirlik). Bakı- “Elm”- 2000; Akif Məmmədli. «Balakən – Zaqatala bölgəsi: Tarixi etnoqrafiyası», Bakı-«Adiloğlu»-2001; Şirinbəy Hacıəli oğlu Əliyev. «İngiloylar» (tarixi – etnoqrafik tədqiqat), Bakı-2001 namizədlik dissertasiyası; «Şimal-Qərbi Azərbaycan: İngiloylar» (I kitab: ən qədim zamanlardan XIII əsrin ortalarınaqədər), Bakı-“Təhsil”-2007 monoqrafiyası, Elxan Nuriyev, «Azərbaycan SSR Şəki-Zaqatala zonasının toponimiyası», Bakı -«Elm»- 1989, Məhəmməd Şabanoğlu, «Talanın yastı yolu», (Birinci kitab), Bakı, Azərbaycan

Milli Ensiklopediyası Nəşriyyatı, 2001; «Talanın yastı yolu», (İkinci kitab), Bakı, Azərbaycan Milli Ensiklopediyası Nəşriyyatı, 2001 və s. nəşr etdirilmişdir. Yerlərdə də bölgənin bu və ya digər cəhətdən öyrənilməsinə yüksək dəyər vermək lazımdır.

İlk dəfə olaraq Şəki-Zaqatala bölgəsindən toplanmış örnəklər azsayılı xalqların öz dillərində və Azərbaycan dilində tərcüməsi ilə birlikdə tam və sistemli şəkildə janrlar üzrə bu topluda nəşr olunur.

Məlumdur ki, hər bir bölgədə söylənən folklor örnəklərinə həmin regionun möhürü vurulmuş, müxtəlif variantlı nümunələr yaranmışdır. Məhz buna görə də örnəklərin regional baxımdan öyrənilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Belə bir axtarış və araşdırmalar əsasında vahid folklor örnəklərinin spesifik xüsusiyyətləri, mərhələ və təşəkkül prosesləri barədə daha obyektiv qənaət əldə etmək mümkündür.

Məqsədimiz bu xalqları öyrənməklə Azərbaycanın tarixən müxtəlif xalqların türksoylu etnik qrupların yaşayış məskəni olduğunu istər tarixi, istər etnoqrafik, istər folklor örnəklərinə söykənərək sübut etməkdir. Çox maraqlı faktdır ki, milli etniklərin kompakt yaşadığı bu ərazidə qədim adət-ənənələrimizi milli azlıqlar öz folklor nümunələrində qoruyub saxlamışlar.

Regiondan toplanmış örnəklərdə bu özünü göstərir. Məsələn: avarların, saxurların, ingiloyların və başqalarının dilindən özünəməxsus çalarda söylənilən hər bir örnəyin, əslində qəliblənmiş ortaq türk variantı mövcuddur. Bir bayatıda:

O qızın ağ şalı var,
Ağ şala oxşarı var.
Özü avar balası
Muğala oxşarı var.

Başında ağ şalı var,
Ağ şala oxşarı var.
Özü ləzgi balası
Muğala oxşarı var.

Qəlib variant isə budur:

Başında ağ şalı var,
Yanağında xalı var.
Özü ceyran balası
Gör kimə oxşarı var?!

Belə nümunələr saysız-hesabsızdır.

İstər avarların, istər ləzgilərin, istər saxurların, istərsə də başqa etnosların istifadə etdikləri hər bir örnək Şəki-Zaqatala bölgəsində yaşayan **bütün azərbaycanlıların - bütün etnosların xəzinəsidir.**

Bu kitabın ərsəyə gəlməsində bir çox insanların xidməti danılmazdır. Birinci növbədə bizimlə birgə bu materialların toplanmasında əvvəldən axıradək iştirak edən AMEA Dilçilik İnstitutunun “Sosial linqvistikə və dil siyasəti” şöbəsinin müdiri filologiya elmləri doktoru Mayıl Əsgərova, Zaqatala rayon XTŞ-nin inspektoru Qəhrəman Əhmədova, XTŞ-nin metodisti Nurəddin Dadaşova, Zaqatala rayonu Suvagil qəsəbəsi 2 saylı tam orta məktəbin direktoru Cərullah Əhmədova, Qəsəbə 1 saylı tam orta məktəbin direktoru Əbdürrəhman Soltanova, bu məktəbin müəllimi Nüsrət İsmayılova, Zaqatala rayonu Danaçı kənd 2 saylı tam orta məktəbin direktoru Məryəm Rzaqovaya, Danaçı qəsəbə 3 saylı ümumi məktəbinin direktoru Məmmədəmin Buqliyevə, Zaqatala şəhər sakini mühəndis xanım Gülcəhan Əhmədovaya, Şəki Zona Elmi Mərkəzinin baş elmi işçisi fəlsəfə doktoru Əli Süleymanova, Zaqatala rayonu Mina Nəzirova adına orta məktəbin baş müəllimi Oktay Camalova, Zaqatala rayonu Əliabad qəsəbəsinin icra nümayəndəsi Ramiz Şabanova, Əliabad icra nümayəndəliyinin baş mühasibi Əlican Əlicanova, Əliabad kənd kitabxanasının kollektivinə, Qəbələ rayonunun Nic kəndinin bələdiyyə sədri Vidadi Mahmudova, “Orayın” Udi Mədəniyyət Mərkəzinin rəhbəri Oleq Danakariyə, Nic qəsəbə bələdiyyəsinin əməkdaşı Sergey Antonova, Nic Mədəniyyət evinin direktoru Vitali Keçərxoya, Qəbələ rayonunun Nic qəsəbəsi 3 saylı orta məktəbin müəllimi Sevil Atayevaya, qəsəbə 4 saylı orta məktəbin müəllimi Venera Antonovaya, Nic qəsəbəsinin Alban-Udi dini icmasının sədri Robert Mobiliyə, Alban məbədinin işçi kollektivinə, Nic

qəsəbəsinin el şairləri Yaşa Drazariyə, Aşot Udioğluna, Zaqatala və Qəbələ rayonlarının yaradıcı insanlarına, Oğuz Rayon İcra Hakimiyyəti Aparatının İctimai-siyasi və humanitar məsələlər şöbəsinin əməkdaşı Abdullayeva İlhamə xanıma, AMEA Coğrafiya İnstitutunun aparıcı elmi işçisi coğrafiya üzrə fəlsəfə doktoru Cuma Həzrət oğlu Məmmədova, AMEA Tarix İnstitutunun aparıcı elmi işçisi tarix elmləri üzrə fəlsəfə doktoru Güntəkin Nəcəfliyə, tədqiqatçı Akif Məmmədliyə, AMEA Folklor İnstitutunun aparıcı elmi işçisi, sənətsünaslıq elmləri üzrə fəlsəfə doktoru Bəxtiyar Şahverdiyevə, filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru Asiyyat Kamil qızı Tinayevaya, AMEA Dilçilik İnstitutunun elmi əməkdaşı Keysərovskaya Cəmilə xanıma bizə hər cür dəstəklərinə görə öz təşəkkürlərimizi bildiririk.

Kitabda janrlar üzrə verilən nümunələrin mənbəyini göstərmək məqsədilə xüsusi kodlaşdırma sistemindən istifadə olunmuşdur. Hər bir nümunənin sonunda mötərizə içərisində onun mənbəyini göstərən kod işarələri verilir. Mötərizə içərisində verilən kodda böyük “S” hərfi “söyləyici” sözünün ilk hərfi, ondan sonrakı rəqəm həmin söyləyicinin ümumi söyləyicilər siyahısında neçənci olduğunu göstərir, “Tr” “tərcümə edən” sözünün qısaldılmış şəkli ondan sonrakı rəqəm həmin tərcüməçinin tərcümə edənlər siyahısında neçənci olduğunu göstərir; böyük “Ə” hərfi “ədəbiyyat” sözünün ilk hərfidir, ondan sonrakı rəqəm həmin ədəbiyyatın ümumi ədəbiyyat siyahısında neçənci olduğunu göstərir, kiçik “s” hərfi “səhifə” sözünün ilk hərfidir, ondan sonrakı rəqəm həmin ədəbiyyatın səhifəsini göstərir, məsələn:

Folklor nümunəsindən sonra verilən (S.10, Tr.5) kodu aşağıdakı mənanı ifadə edir: S.10 - bu nümunə söyləyicilər siyahısındakı 10 nömrəli söyləyicinin, yəni Qəbələ rayonunun Nic qəsəbə sakini Yaşa David oğlu Drazarinin dilindən, Tr.5 - tərcümə edənlər siyahısındakı 5 nömrəli tərcüməçi, yəni Qəbələ rayonunun Nic Qəsəbə 4 sayılı orta məktəbinin müəllimi Sevil Yusif qızı Atayeva tərəfindən tərcümə edilmişdir.

Folklor nümunəsindən sonra verilən (Ə.8, s.134-147) kodu aşağıdakı mənanı ifadə edir: Ə.8 - bu nümunə ədəbiyyat siyahısındakı 8 nömrəli ədəbiyyatdan, yəni Qəmərşah Cavadov.

Azərbaycanın azsaylı xalqları və milli azlıqları (tarix və müasirlik). Bakı- “Elm”- 2000, kitabından, s. –**134-147-ci** səhifədən alınmışdır.

Topluda azsaylı xalqların dilində verilmiş mətnlərin qarşısında da söyləyənlərin və tərcümə edənlərin adları göstərilmişdir.

Regionu əks etdirən əlifba, fotosəkillər və xəritə topluya xüsusi zənginlik verir.

Bizcə, bu toplu Şəki-Zaqatala regionunda yaşayan azsaylı xalqların milli adət-ənənələri haqqında tam təsəvvür yaradacaqdır.

Mətanət YAQUBQIZI

Aparıcı elmi işçi, fəlsəfə doktoru

UDİYOXE UDİLƏR

Алфавит удинского языка			Алфавит азербайджанского языка	Примеры слов
Г. Воронина 1974г.	Г.Кенадри 1994г.	Р. Мобилин 2010г.		
2	3	4	5	6
А, а	A, a	A, a	A, a	AR – арна AGLA – аждаха
Б, б	B, b	B, b	B, b	WIL – война BIN – невеста
ДЖ, дж	C, c	C, c	C, c	CICIR – кубы CI – коровы
ДЖІ, джі	CI, ci	Ĉ, ĉ	Ĉ, ĉ	WAXACUG – Бог QONCUG – лозина
Ч, ч	Ĉ, ĉ	Ĉ, ĉ	Ĉ, ĉ	CUR – корова CIL – бусы
ЧЬ, чь	ĈI, ĉi	Ĉ, ĉ	–	ĈO – яйцо ĈOMO – джурь
Ч, ч	Сь, сь	Ĉ, ĉ	–	ĈACT – фрука ĈAK – илтий
ЧИ, чи	CI, ci	C', c'	–	C'BYU – лес C'AP – лоза
Д, д	D, d	D, d	D, d	DADAI – петри AD – запих
Е, е	E, e	E, e	E, e	EL – соль ELEM – ооза
ЕЬ, еь	Eb, eb	Ĕ, ĕ	–	ĔK – лошади ĔB – шилье
Аь, аь	Ə, ə	Ə, ə	Ə, ə	ƏŞ – работа ƏMI – диял
Аь, аь	Əb, əb	Ə, ə	–	ƏLƏM – гриван ƏM – плечо
Ф, ф	F, f	F, f	F, f	FI – вино FIT – свист
К, к	K, k	G, g	G, g	GA – место GAM – ветхий GUL – сито
Г, г	G, g	G, g	G, g	ĜOG – шыма ĜI – день
Гь, гь	Ĝ, ĝ	Ĝ, ĝ	Ĝ, ĝ	HUN – лы HAZAR – мыска
Гь, гь	H, h	H, h	H, h	XA – верста XƏ – собака
Х, х	X, x	X, x	X, x	IL – сорго MI – запих
И, и	I, i	I, i	I, i	

1	2	3	4	5	6
21	Ы, ы	Ь, ь	I, i	I, i	Q'IZIL – золото KIRIT – белка
22	Ыь, ыь	Ьь, ьь	–	–	IL – мост BIBI – мост BİG – узы
23	ИЬ, иь	ГЬ, ГЬ	I, i	–	JEQ – пепел KEJE – кисляк
24	Ж, ж	J, j	J, j	J, j	JOL – пробка JE – камень
25	ЖІ, жі	JI, ji	J, j	–	JE – камень KALA – большой KUL – рука
26	К, к	K, k	K, k	K, k	K'OL – дом K'UL – земля
27	КІ, кі	Q, q	K', k'	–	QO – пять QAY – открыто
28	Хь, хь	Xь, хь	Q, q	–	Q'OQ' – латка QAX – двадцать
29	Кь, кь	Kь, кь	Q', q'	–	IƏI – лозка MOM – ооза MI – холод
30	Л, л	L, l	L, l	L, l	NANA – мать NEP – сон
31	М, м	M, m	M, m	M, m	O – трава OQOY – жук
32	Н, н	N, n	N, n	N, n	ORDƏY – утка ƏZƏY – вода
33	О, о	O, o	O, o	O, o	ƏLI – локно ƏXƏL – охота
34	Оь, оь	Ə, ə	Ə, ə	Ə, ə	PUL – слез POP – вазос
35	Оь, оь	Ə, ə	Ə, ə	–	PI – кровь AP' – лот
36	П, п	P, p	P, p	P, p	RUH – дух TUR – лоза
37	ПІ, пі	PI, pi	P', p'	–	SA – один US – бык
38	Р, р	R, r	R, r	R, r	ŠAM – запись ŠAS – калочка
39	С, с	S, s	S, s	S, s	ŠI – имя ŠAN – калочка
40	Ц, ц	Ц, ц	Š, š	–	ŠIP – тля ŠUL' – лыса
41	Ш, ш	Š, š	Š', š'	–	
42	Ш, ш	Š, š	Š, š	Š, š	

Nij Qəbəlın ən kala yəşəinş kanxoxun sağol Nije, İz kalalığ 100 km²–te. İz amdarxo 6500 tantun motaxun 4500 yo udiyogə. Udeğo əyıtqala muz udin muze. Həysə nije 2 əili baxçinen, mədəniyəti qoçen (medeniyyəti kojesta “Cəngi” əçikaltoğoy dəstəno), 3 klubən, banisinen, kutubxaninen, 5 işkolen, 2 məciden, 1 kilsinen, 3 məbəden sa hemadənə tarixi kanxona. Qəsəbin ərazine Udi dini icminen əşensa. Hamal icmin hoş “ORAYİN” udin mədəniyyət mərkəznal əşepsa.

Qəbələdə ən böyük yaşayış məntəqələrindən biri Nic qəsəbəsidir, ərazisi 100 kv.km-dir. Əhalisi 6500 nəfər, bunlardan 4500-nü Udilər təşkil edir. Udilərin danışdığı dili Udi dilidir. Nicdə hal-

hazırda 2 uşaq bağçası, mədəniyyət evi (mədəniyyət evi nəzdində "Cəngi" rəqs ansamblı), 3 klub, xəstəxana, kitabxana, 5 məktəb, 2 məcsid, 1 kilsə, 3 məbəd və bir neçə tarixi abidələr mövcuddur. Qəsəbə ərazisində Udi dini icması fəaliyyət göstərməkdədir. Həmçinin burada ictimai təşkilat - "ORAYİN" Udi mədəniyyət mərkəzi də fəaliyyət göstərir⁵.

Elaspsunxo (Ədəbiyat: 2; varaq: V; Taradalxo: 5, 6)
Andlar (Ə: 2. Əlavələr. s: V; Tr: 5, 6)

Beğ ağçı
Günəş haqqı

Beğ kinə boqaz
Gün kimi yanım, düz deyirəm

Xaş ağçı
Ay haqqı

Arux ağçı
Od haqqı

Nanay ağçı
Ana haqqı

Bezelnı ağçı
Canım üçün

---

⁵ Məlumatı Atayeva Sevil Yusif qızı, Mahmudova Sevinc Teyyub qızı təqdim etmişlər

Baksunxo (Taranedi: 6)
İnanclar (Tr: 6)

Kulbak girbatan şotoy loxun çuakiz, bupsun tene bakon
(Ədəbiyat: 2; varaq: 102)

Barama yığılarkən onun üstündən keçmək, tullanmaq olmazdı.
(Ə: 2; s: 102)

Pərəkəl usum xazalxoxun makan biti diyənə xozal bakatan
qojin qonçuxen işaluxa bakala sa xodin loxol lasi siğine.
Güyə pərəkəl muğur bay usum xazalane laysa **(Ədəbiyat: 2;
varaq: 182)**

*Baramaqurdunun tez yarpağa düşməsi üçün yarpaq
tökülərkən ev sakinlərindən biri kümxananın yaxınlığında bitən bir
ağaca çıxıb qışqırırdı. Bununla da guya ipəkqurduları oyanar və tez
yarpağa çıxardılar.* **(Ə: 2; s: 182)**

Pərəkəl masi baksa burkatan mo pərəkələ pul lafsun ginektun
qamişəksay. Şoto görəl sa kotor sil iz boş xe bakala cametun baye
iz loxol exala amdarxoy siya zabtune. Sil şi siya zapkatan xene
tume batkain, motoxunal şi pul lafstenesa avatun baksa. Motoxun
aşə kömürin kotoraçəkpi məlinətun basta yal kömürə pərəkəlin
bakala kalanin çonxo xaş zabi xena məninatun vosta **(Ədəbiyat: 2;
varaq: 102)**

*Baramaqurdu ağarmağa başlardısa, bu, qurdun gözə gəlməsi
kimi başa düşülərdi. Ona görə də bir parça qızdırılmış kömürü
içərisində su olan piyaləyə salıb baramanın üstünə gəlmiş
adamların adını çəkərdilər. Kömür kimin adı çəkiləndə suyun
dibinə batardısa, bununla da baramanın onun tərəfindən gözə
gəlməsini müəyyən edərdilər. Bundan sonra kömür parçasını əzib
küçəyə atar və yaxud kömürdən kümxananın qapılarına xaç çəkib,
suyu küçəyə atardılar.* **(Ə:2; s:102)**

Xəyin bacane loxol əşinnesa qoya üktənə qonağ eğale
(Ədəbiyat: 2; varaq: 180)

Əgər it beli üstə ağnayarsa, evə altı qonaq gələcək. **(Ə: 2; s:
180)**

Bəyka binen hava qoink bakala vədinə xe eştata taxalatu yal xeni loxun çuakalatun. Halaxun qoruşseyına bina 6 xaşaxun 3 usena sirik xena nu taxalane **(Ədəbiyat: 2; varaq: 151)**

Gəlin və bəy qaranlıq vaxtı su gətirməyə getməməli və ya su üstündən keçməməli idilər. Haldan qorunmaq üçün gəlin 6 aydan 3 ilədək su gətirməyə getməzdi (Ə: 2; s: 151)

Biyi çoxon ocağa loxol tağatan nu xameğane gərək. Xameğain əili bədəne çaça göyün ləkokx bakale **(Ədəbiyat: 2; varaq: 180)**

Hamilə qadın müqəddəs ocaqlara gedərkən qaşınmamalıdır. Əgər qaşınsa, uşağın bədənində qırmızı və göy ləkələr əmələ gələcəkdir (Ə: 2; s: 180)

Biyi çoğon amdara çəp bexain əil çəp biyin bakale **(Ədəbiyat: 2; varaq: 180)**

Hamilə qadın çəpgöz adama baxsa, uşağı çəpgöz olar (Ə: 2; s: 180)

Pərəkələ xurutul makan biti deyənə muçanaki xuptun boxsa, qonçiotun paysa. Pərəkəl bakala kala şamtun bokosa. Motoxun oşal xurutulxa nu taxain te vədinal nextun. “Ya oyənki xərux sun-sunaxun hetərtun seseney.” Motoxun oşa xurutulxo pərəkəl bakala bakunux tağalatun **(Ədəbiyat: 2; varaq: 182)**

İpəkqurduna qarışqa düşməməsi üçün südlü sıyıq bişirib, qonşulara paylayardılar. Kümxanada şam yandırardılar. Əgər qarışqalar yenə getməsəydilər, o halda deyərdilər:

«Biz gördük ki, itlər bir-birini necə didirdilər». Bundan sonra qarışqalar kümxanani tərək etməli idilər. (Ə: 2; s: 182)

Pərəkəl cənləinşakala vədine amdarxon sun-suna bosteni göyinxoy sil, orux yal kerəs hikənesa tastun tene bakonuy. Tə vədine pəkələn bar tene tadoniy **(Ədəbiyat: 2; varaq: 181)**

İpəkqurdunun canlanması dövründə adamlar bir-birinə bostan bitkilərinin toxumunu, od və başqa şeylər verə bilməzdi. Yoxsa, barama məhsul verməzdi (Ə: 2; s: 181)

Vebaksunxo (Exlətepi: 5; Taranedi: 5, 6)

İnanclar (S: 5; Tr: 5, 6)

Puri admara nepen akatan sa kotor şume kate el babi. Çoya qərəmzoğö taradi sa xodin həcinə lanxi nexnu: “haqa mo vi pay, kul haqa zaxun.

Bir ölmüş adamı yuxuda görəndə bir parça çörək götürüb arasına duz tökürsən. Üzünü qəbiristanlığa çevirib bir ağacın haçasına qoyursan və deyirsən: “ala bu da sənin payın, məndən əl çək.”

Puri amdara nepen aqain, paklin xup boxu iz siya tanesta. Hamal qərəmzoxoy loxol tansa. Te xorayaxun sa boşkav baki tanşta. Qərəmzoğö bakala amdarxonal utunksa.

Bir ölmüş adamı yuxuda görsən, ancaq lobyalı aş bişirib ehsan verirsən. Həm də qəbir üstünə gedirsən. O yeməkdən bir boşqab da ora aparırsan. Orda olanlar yeyir.

Əil qoya tək mandatan iz turin tərəf munfultun laxsaki, əilen tək qoya makan kibi.

Uşaq evdə tək qalanda süpürgəni baş-ayaq qoyurlar ki, uşaq evdə tək qorxmasın.

Aki nepa fırıstun (Ədəbiyat: 2; varaq: V; Taranedi: 6)

Yuxuyozmalar (Ə: 2, Əlavələr. S: V; Tr: 6)

Nepen kokla akayin pərəli boluğane avabakesta.

Yuxuda yumurta görmək baramanın bolluğuna işarədir.

Alğışxo (Exlətepi: 5, 1, 3, 4; Taranedi: 2, 6)

Alqışlar (S: 5, 1,3, 4; Tr:2, 6)

Vi pul xaşqanbay

Sənin gözlərin aydın olsun

Buxacoğun va kamasi maqambi

Allah səni əskik eləməsin

Ocağen va kömək qam bay

Ocax sənə kömək olsun

Ala arsiqin (Buxacoğun) vamüq qandi
Yuxarıda oturmuş (Allah) səni bəxtəvər eləsin

Karğışxo (Exlətepi: 10; Taranedi: 6)
Qarğışlar (S: 10; Tr: 6)

Əfçi uqola oroxoğan baki.
Yalan deyən odda yansın.

Əfçi uqoltay loxol xe makan bəğəysi
Yalan deyənin üstünə su tapılmasın

Vitağala yak mayinkan baki (**Exlətepi: 9; Taranedi: 7**)
Sən gedən yol qara olsun (S: 9; Tr: 7)

Vi kojın kala xekan çeri
Sənin evinin ərazisindən su çıxsın.

Udixoy tumarrgirə 24 saat çöybay vaxtrux (Ədəbiyat: 2; varaq: VII)

Udi təqvimində 24 saatın xüsusi bölgülərlə bölünməsi (Ə: 2, Əlavələr. s: VII)

Arağor
səhərə yaxın elə bir vaxtdır ki, ağacların silueti görünür

Kəykəmuğu
nisbətən hava işıqlaşır

Üşenen
lap tezdən

Kəynəqa mativada
səhər

Savayna
səhər 8 – də

Berizarınqa
hələ tam günorta deyil

Biyasınqa
Axşamçağı

Biyaxço
axşam üstü

Biyasin
Axşam

Üşe
gecə

Şuni beğ
daha sonra

Joğilin Axsibay (Ədəbiyat: 2; Varaq: 166-167; Taranedi: 6)

Udiğoy yöyni bayram “Joyulin axsibay”yəni joxlin bayramdun cuakesta. Me bayram Xina xoşe beyexe baksa. Me bayramasta əsas ədətxoxun soğo udin xorayroxun sa “hərsə”ne boxesa. Kokluna jaldi çəçatunbsa. Əyleğon içexoy ozanaxun toya surukpi mələxotun tarakon, kojın konçuxoxun paytun curoğon. mələxun qorsı-morsıtun kirbon. Məğ məxpı joxunul eysunanın ababakeston:

Qortsi-mortsi, qortsi-mortsi,
Ca era, nə era, kokla eça!

Bayame gine biyəsin məline ocaxtun aruxbon, şotoy loxun cubtunkon. Arıxoy loxun cupkatan məxtune:

Qaçə-qaçə aruvo,
Qaçə-qaçə aruvo.

YAZ BAYRAMI (Ə: 9, s: 166-167; T: 6)

Udilər yaz ayında «joğulun axsibay», yəni yaz bayramı keçirərdilər. Bu bayram mart ayının ortalarında keçirilirdi. Bu bayramın əsas əlamətlərindən biri hamının evində ənənəvi xörəklərdən biri sayılan «hərsə» bişirilməli idi. Yumurta bişirib qırmızı boyayardılar. Uşaqlar boyunlarına çanta keçirib həyətləri gəzər, ev sahiblərindən pay umardılar. Həyət-bacadan Novruz güllü yığardılar. Mahnı oxumaqla yazın gəlişini bəyan edərdilər:

Novruz güllü, Novruz güllü,

Bir gətir, iki gətir, yumurta gətir!

Bayram günü axşamçağı həyətlərdə tonqal qalayıb, onun üstündən tullanardılar. Tonqal üstündən tullanarkən oxuyardılar:

Ağrım-acım odda qalsın,

Ağrımı-acımı od aparsın.

Nije laşkoyxo (Ədəbiyat: 2; varaq: 482-484; Taranedi: 6)

Udixosta xareko xuyəzi rəzulux samcine baksa.

Mərəğmu ədətxoxun soxoual xoneki, sa çoça eş exti tanunsa xuyəri koya. Eşə çöybi qitu xurə qitu ğaratun tasta.

Eş diris kay bakain mo şo unsune ki me eş bul tene bikal.

Mər sa əito. sako qəxkabaxlu çurkatan nextun, kə be vi eşatun biris kayde? Yəl əcuxlainşakatan: hin çoça eşən yakabenuy?

Udoöosta xuyər başksun ten baksa irəzuluğaxune baksa diyənə, boşainşaksunxo male baksa. Ailə ostğarebksa.

Elçi tağatan xaşba samcine taysa. Xaşpalux nəsiluğçane baksa. Naxun-bavaxun sane bikesa. Udexon mertun ne.

Buxarçoxo dənmişən bi dənmişənbi xaşba hetaynaken dənmiş?!

Xaşba mərtun qiymətləndiluşsa. Xaşpa badalun kala biyabur culuxe baksa.

Dəmirin sa qaydana-Xaşpaxun xuyər haksun tene bakon. Xaşpa xuyər tastun tene bakon.

Damna vədine mərey, Vüx nəsilə qədər xuyər haksun tene bakon.

Mər sa ədətoy ki qaynaxoqa binnen sa oraunaxun xe üxes tene bakoniy.

Dayın xuyər, Əmin xunər əxil qomaxun xuyər hakes tene bakoniy.

Nişanastal, laşkoyastal xuyəri koya ğare koje tağon.

Dayın kala role bakoniy. Xuyər dayın koyaxune köçkoniy.

Xuyəri bavan xuyəri kula tadi nexə:

Bez xuyərə ba, bal buxarcoğos tapsursa.

Keraz kanxoy ədət. Şəkinaxun farkaltun eçoniy. Tək zurninaxun laşkoytun boniy.

Laşkoy ükümci, bazarın ğimxo, tule xaşasta, fi asaresi taxun oşane bakoniy.

Laşkoy havinaxune bakoniy.

Saxın ğine bəyeynak bin eştatun həzirləişakoniy.

Ğari xuyəri koya loşkoy sa vədinəne bakon.

Xuyəri koya loşko xare koya bakola laşkoyaxun zore bakoniy.

Dələy enexon, xaçpa eneğon. Bəyi çoya xanpi bəytun bon.

Xodaxun bul surukbi tətundon. Şin bula döptain, bəyə mundar ruhurxoxun əxileboniy, iz yaka qayekoniy. Te tufənkə bəyəne tadoniy.

Nan xələt taditoxun oşa tufəngə şotay kokoxun kaytunkon.

Xaşpan bəyi amdarxon sa kala bəyə koyaxun çefki, xaşpan xuyəri kula bike, tərş kula yön kula tadi ne:

– Xuyər ba, bak Buxarçoxos tapşursa.

Xuyərən masine lakon. Şəkin şalatun butkon iz bel. Xuyərə yaka badatan xuyəri biçi, yal biçilux, sal yengəne tağon. Biney biğal ğaçtuney.

Bina həzirbaltoğə xələttun tanon.

Ğaraxi sa xələtə suntin haki tineton xaval tasta.

Bina arabinaxuntun taşoniy. Arabın beşlama botu xələtun hakoniy.

Bin turin loxole çurkon iz na eğamin. Binen naka dosturuxe eğoniy.

Şum bostun ədəto. Xuyəri kojın amdarxon ğari koya sa quçağ şum tun eçon. Çupuxon çupuxoxun, işkarxon işkarxoxun şumtun baton. Mol qohumluğı sa kərəluğ baksun kinəke kamişakesa.

Nic toyları (Ə: 2;S: 482-484; Tr:6)

Udilərdə oğlanla qızın razılığı birinci olur.

Maraqlı cəhətlərdən birisi odur ki, bir qırmızı alma götürüb gedirlər qız evinə. Almanı bölüb yarisını qıza verirlər, yarisını oğlana.

Alma bütöv qayıdanda, deməli, iş baş tutmayıb.

Belə məsəl də var. Biri qaşqabaqlı duranda deyirlər ki, nə olub, almanı dala qaytarıblar? Ya da hirsənəndə: Nə olub, sənə qırmızı alma göndərmişdim?!

Udilərdə qız qaçırma olmur, razılıqla olur deyə, boşanma da az hallarda olur. Ailə möhkəm olur.

Elçiliyə gedəndə kirvə birinci gedir. Kirvə nəsilliklə olur. Valideyn bərabərində olur. Udi məsəlində belə deyirlər:

Allahı dandın, dandın, kirvəni niyə dandın?!

Kirvə belə qiymətli olur. Kirvəni dəyişmək böyük rüsvayçılıq hesab olunur.

Dəmir qanunları vardır - Kirvədən qız gətirmək olmaz. Kirvəyə qız vermək olmaz.

Qədimdən məlumdu ki, yeddi arxaya qədər qız almaq olmaz.

Hətta belə bir ənənə olub ki, qaynana ilə gəlin bir bulaqdan su içə bilməzmiş.

Dayı qızı, əmi qızı, hətta uzaq qohumdan belə qız almaq olmaz.

Nişanda da, toyda da qızgilə oğlan gedirmiş.

Dayının da böyük rolu varmış. Qız dayı evindən köçərmiş.

Ata qızın əlini oğlanın əlinə verib deyir:

*-Qızım sənin, sən də Allahın.
Başqa yerlərdən, adətən, Şəkidən musiqiçilər gətirdərdilər.
Ancaq zurna ilə toy eləyəmişlər.
Toy şənbə, bazar günləri, oktyabr aylarında, çaxır
durulandan sonra olarmış.
Toy hava ilə olardı.
Ertəsi gün bəyi gəlin gətirməyə hazırlayırdılar.
Oğlan və qız evində toy eyni vaxtda olurmuş.
Qız evində toy bəzən oğlan evindəkindən güclü olarmış.
Dallək gəlir, kirvə gəlir. Bəyin üzünü qırxıb ərənləşdirirlər
(kişiləşdirirlər).
Ağacdan kəllə asıb ona güllə atırlar. Kimsə kəlləni vurub,
bəyi murdar ruhlardan uzaqlaşdırır, yolunu açıq edir. Həmin
tüfəngi də bəyə bağışlayır.
Ana xələt bağlayandan sora tüfəngi onun boynundan asırlar.
Kirvə bəyin adamları ilə bir yerdə bəyi evdən çıxarardılar,
kirvə qızın əlindən tutub, sol əli sağa verib deyir:
- Qızı sənə, səni də Allaha tapşırıram.
Qıza da ağ paltar, ağ rəngdə Şəki kəlağayısı örtürlər. Qızı
yola salanda qızın qardaşı, yaxud qardaşlığı, bir də yengə gedir.
Qızın belini də bağlayırlar.
Gəlini hazırlayanlara xələt verərmişlər.
Oğlanlardan biri xələtin birini götürüb qaçır oğlan evinə
muştuluğa.
Gəlini arabada apararmışlar. Arabanın qabağını kəsib xələt
alarmışlar.
Gəlin ayaq üstə durarmış, ta anası gələnə kimi. Gəlinin
anası, rəfiqələri gəlirlər.
Çörək bölmə adəti var. Qız evinin adamlarına oğlan evinin
adamları bir qucaq çörək gətirirlər. Qadınlar qadınlarla, kişilər
kişilərlə çörək bölürlər. Bu da qohumluğun əbədiliyi kimi başa
düşülür.*

Udixoy laxkoi ədətxo (Ədəbiyat: 9; varaq: 134-147; Taranedi: 6)

Xuyəren eşa pə kala çöybi kitu izeynak enfsa, kitu elçixo kayesta, mo şat hal kiməktun hesab bakon. Eş xuəri tərfoxun nu botesi, dirist kay kay bakain, qohumluxu nu bul biksunne.

Udiyoxoy ədətə görə öküzü kötənəni töxtün şame. Me vədə bəyka biney partalxoxun siftinatux me maxsadeynak exesi parcxo öküzü piya ləmdi şota bekaxun şotoxo sa kala etunbsay, bəye anan yal xuncen tərfoxun şotoxo captunbsay. Piya ləmesi kötən aruxoy töx latunxsay. Laşqoi axırda bina bəyə tapşurbatan pina ləmesi kğtənka partalxo axuğo bakostunbsay. Nu baytun düşmənxon te pila partarxo başki, bəyə cadudunbsay, mo bəyi bisinaxun çərkes bakoniy.

“Bəyə bəy psun” həzirləinşakatan. Bəyə uçe xenexun oskaltunstay. Ətətə görə xena bava-na diris bakaldin xe bakalane.

Udiğə ədətə görə dələyən bəyin çoya xamseynak 7 useni fia sabunaxun kəxunaxbi şotoxun bəyi çoya xamkalane.

Udixosta saədiş soldş tene baksa. Me əşə şotoxy şapane bsa.

Bəyə bəd pulmoxu qoruşseynak çinarno yal keraz sa xodaxun heyvanı kəlina suruktunpsay. Me vədə sa amdaren tufəngəxun döptalaney me xabaral bəyi aiylinə papespalaney. Mo şo upsuneki bəd qüvöx döpesene.

Udixosta loxkoin sa ədətəl bune xuyen bayay koyaxun cexaton xare qojen amdarxon sa əyək fina biney bavatun tadi şotoxo içexoy laşqoyatun kale.

Ədətə görə bin iz na laşkoya eğamin tene arsen.

Bina qoya taşatan comay joma iz boş təzə cəyin bakala kobtun laxon. Binem te kavaxun cəyina comay alib hisinə ləmdi kava töxe loxon.

Ginen bəçərixo avatun bakoniy. samci xum bastun, pərəkəl bexsun şat hal kinəktun qabulbakoniy.

Xaşpasuz xuyar curesa tetun tağoniy. Curexun bavan tə, xaşpane çuxexoniy.

Udi toy adətləri (Ə: 9, s: 134-147; Tr: 6)

Qız almanı iki yerə bölüb yarısını özünə saxlayıb, yarısını elçiyə qaytarsa, bu, müsbət hal hesab olunurdu. Alma qız tərəfindən kəsilməyib, bütöv halda qaytarılarsa, bu qohumluğun baş tutmadığına görə idi. Elçi gedənlərə «hə» cavabı alma ilə verilərdi. Qəbul edilmiş qaydaya görə qırmızı almaya bir manat gümüş pul taxardılar. Razılığı verən qız həmin pulu da özünə götürərdi...

Udilərən adətində görə öküzü kotanın yanında kəsərdilər. Bu zaman gəlinin və bəyin toy pal-paltarından əvvəlcədən məhz bu məqsəd üçün götürülmüş parçaları öküzün qanına boyayıb sonra da iynə ilə onları bir yerə tikər, bəyin anası və ya bacısı tərəfindən gizlədilər. Qana boyadılmış kotan isə ocağın yanına qoyulardı. Toyun sonunda gəlin bəyə təhvil verilərkən onlar kotanı və qana boyanmış parçaları ocaqda yandırardılar. Əks halda düşmənlər həmin qanlı parçaları oğurlayar, bəyə cadu eləyər, bu bəyin ölümü ilə nəticələnərdi.

«Bəy qoydu» mərasimi hazırlanardı. Bəyi bal suyunda çimizdirərdilər. Adətə görə suyu ata-anası sağ olan tökməli idi.

Dəllək udilərən ənənəsinə uyğun olaraq bəyin üzünü qırxdıq üçün 7 illik çaxırla sabununu köpükləndirir və onunla üzünü qırxdı.

Udilərən sağdışı və soldışı olmur. Bu funksiyaları onlarda kirvə yerinə yetirir.

Bəyi bədnəzərdən qorumaq üçün çinar və ya başqa ağacdən heyvan kəlləsi asardılar. Bu vaxt bir nəfər kəlləni tüfənglə vurmali və bu xəbəri onun ailəsinə çatdırmalı idi. Bu o demək idi ki, bəd qüvvələr artıq vurulmuşdur.

Udilərən toyu üçün xarakterik olan bir cəhəti qeyd etmək lazımdır ki, qız ata evini tərk edərkən oğlan evinin adamları bir bardaq şərabi gəlinin atasına təqdim edib onları öz toyuna dəvət edirdi.

Qəbul edilmiş ənənəyə görə gəlin anasının toya gəlməsində oturmazdı.

Gəlin evə aparılarkən qapının ağzına içərisində təzə yağ olan qab qoyardılar. Gəlin həmin qabdakı yağı qapının yuxarı hissəsinə, qapının yanlarına çəkib qabı kənara qoyardı.

Gəlinin bacarığı müəyyən edilirdi: Birinci növbədə çörək bişirməsi, barama yetişdirməsi yaxşı hal kimi qəbul edilirdi.

Kirvəsiz qız elçiliyinə gedilməzdi. Əsas söz atanın yox, məhz kirvənin olardı.

Udixoy laxkoi ədətxo (Exlətepi:10; Taranedi: 5)

Ğarenka xuyəren sunsuna atetunksa. Na-Bavan xuyərtun biyəinşsay. Oşa na-bava ğare rəziluxaxun elçitun taysay. Siftə xurəri kaya xavartun yakabsay ki, elçi eğalyan. Oşa elçiluxtun psay. Elçiluxa çoça eş tun taştay. Abırane akestay. Nan eşa xuyəreynake taştay. Xuyəren eşa kaşkin irəzuluxa tadine baksay. Eş tanesay təzdən ğare koya. Me tərəfəfun ğarene kaşey. "Ho" naxun oşa mizik nişanaoy."Ho" tadexatan irəzulux hakexatan muça çəye tə, ərəkinə üğesa.

Toy adət-ənənələri (S: 10; Tr: 5)

Oğlanla qız bir-birini görmürdülər. Ata-ana qızı bəyənir. Sonra ata-ananın razılığı ilə də oğlana elçi gedilərdi. Əvvəlcədən qız evinə xəbər göndərərdilər ki, sizə elçiliyə gələcəyik. Sonra elçilik olardı. Elçilikdə qırmızı alma aparardılar. Abır-həya rəmzi kimi. Ana almanı qıza aparardı. Əgər qız bu almanı dişləyərdisə, razılıq vermiş olurdu. Alma gedirdi təzədən oğlan evinə. Bu biri tərəfdən də oğlan dişləyirdi. "Hə" mərasimindən sonra kiçik nişan varıydı. "Hə" veriləndə, razılıq alınanda şirin çay yox, içki içilərdi.

Məğrux (Exlətepi: 10; Taranedi: 5)

Məyin pulmux

Məyin pulmux ma beqanan,
Bez üke dağ mabakanan.

Üşe – qena ef vaxten
Za dərbədər mabanan.

Nəqərat
Qəbəlnan vən dərdə,
Nu çureqala bəndə.
Ekı efaz quje boş
Baxçın çoça varde boş.

Sa məyin bayınan,
Ef üke za tayenan.
Tenan bare əyitkaz vəxun,
Za besbsun hayexnan.

Nəqərat
Qəbalnan bən dərdə,
Nu cureqala bəndə.
Ekı efaz quje boş
Çoça baxcu varde boş.

Nəğmələr (S: 10; Tr: 5)

Qara gözlər

*Qara gözlər, belə baxmayın,
Ürəyimə dağ yaxmayın.
Gecə-gündüz sizin vaxtdan
Məni dərbədər etməyin.*

*Nəqərat
Neynirsiz siz dərdi,
İstəməyən bəndəni.
Gəlin saxlayım qucağında
Qırmızı bağça qucağında.*

*Bir qara gilassınız,
Ürəyinizi mənə verdiniz.
İmkan vermirsiniz sizinlə danışım.
Fikriniz məni öldürməkdə.*

*Nəqərat
Neynirsiz siz dərdi,
İstəməyən bəndəni.
Gəlin saxlayım qucağında.
Qırmızı bağça gül qucağında.*

Şabaş tadanən, ay Şabaş (Laşkoyxo məğigəla məğ)

Siyahı bigeci, bütüm laşkaya kaleci,
Ustox hartun laşkoy burkesi.
Şat laşkoyaxunal şad coaneki me laşkoy.

Əcikatan əcibanan yavaş-yavaş,
Əcikaltağo şabaş tadanən, ay şabaş.
Cüyerxo kaybanan yavaş-yavaş.
Dəlləy hare mük hava faresi,
Tüfenkxosun sun-sunay dacanaxun qayesi.
Nanaybəyə tabak saresi.

Gözəl-gözəl, xüyarmuş girtunsi,
Bin ecala maşına bütün ladunsi.
Əcika-əcika biney məline batunsi.

Əcikatan-əcibanan yavaş-yavaş,
Əcikaltağo şabaş tadanən, ay şabaş.
Ustoğo müktanan yavaş-yavaş,
Şabaş tadanən, ay şabaş.
Me kefa əşipanan yavaş-yavaş,
Əcikaltoxo şabaş tadanən, ay şabaş.
Şabaş tadanən, şabaş tadanən, ay şabaş.

Biney məline bəyə bava cetunki,
Yengə bəy bin bəyə məlinə badini.
Bəyə naxun muştuluq hatungi.
Zu biyaz me kefə əcipanan yavaş-yavaş.

Cüyerxo amsibanan yavaş-yavaş,
Əcikaltoğo şabaş tadanay ay şabaş.
Ustoğo müktanan yavaş-yavaş
Şabaş tadanay visluxeoxun, ay şabaş.

Şabaş verin, ay şabaş
(Toy mərasimində oxunan nəğmə)

*Siyahı tutuldu, hamı toya çağırıldı,
Ustalar qəldi, toylar calındı.
Əla toydan bu toy yaxşı alındı.*

*Oynayanlar oynadı yavaş-yavaş,
Oynamayan şabaş versin, ay şabaş.
Cibinizi açın yavaş-yavaş.*

*Dəllək gəldi, şirin hava calındı,
Tüfənglərdən dalbadal atəş atıldı.
Ana xonçası dərmadağın dagıldı.*

*Gözəl-gözəl, qızlar yığılıb gəldilər,
Gəlin gətirən maşına əyləşdilər.
Oynaya-oynaya gəlinin həyatına girdilər.*

*Oynayanda oynayın yavaş-yavaş,
Oynayana şabaş verin, şabaş.
Ustaları sevindirin yavaş-yavaş,
Şabaş verin, ay şabaş.
Bu kefə oynayın siz yavaş-yavaş,
Oynayana şabaş verin, ay şabaş.
Şabaş verin, şabaş verin, ay şabaş.*

*Gəlinin eşiyində bəyin atasını soydular,
Yengə, bəy, gəlin bəyin evinə çatdılar.
Bəyin anasından muştuluq da aldılar.
Mən ölüm, bu kefə oynayın yavaş-yavaş.*

*Çibinizi boşaldın yavaş-yavaş.
Oynayanlara şabaş verin, ay şabaş,
Ustaları sevindirin yavaş-yavaş.
Şabaş verin, onlulardan, ay şabaş.*

Mumuşaq

Vi cicikin hərrəmə
Göyun xazalen bike.
Vi butun bib ciciko
Pöğə koc pöqə tke.

Zu meterez avaki
Tik cicikxo viçine.
Bul oka koc cicikxo
Viçimoxe xunçine.

Nanan əyloqoy kiyel,
Akatan çəngə-çəngə.
İz cünüxun muştuluq
Tanesta əylə tənqə.

Bənovşə

*Çiçəyinin ətrafında
Cəmi dörd xəzəlin var.
İkisi baş aşağı,
İkisi baş yuxarı.*

*Başı aşağı baxan
Məncə, bacılar.*

*Başı yuxarı olan
Bacılara qardaşdılar.*

*Uşaqların əlində
Ana görəndə bənövşə,
Uşaqlara muştuluq
O, pul verir həmişə.*

**Laşkoyxo məğiğala məğ
Me Nije (Exlətepi: 6; Taranedi: 3)**

Nije havoox kayesene,
Savaxtaxun beğ çərtpe.
Kuşerxon məğtun məğə,
Unko he gözəlluğə.

Ke beğ çərtpi çeğatan,
Nexsu hər ği mər bakan.
Buxaçugöy ko ışığluğə,
Beş ükinal mukluğə.

Me Nije doordan şate,
Mo beşi Nanay Yurde.
Udiyox maya bakaytun,
Nija eyex badaltun.

***El şənliklərində oxunan nəğmə
Bu Nicdə (S: 6; Tr: 3)***

*Nicdə hava açıldı,
Səhərdən gün göründü.
Quşlar nəğmə deyirlər,
Gəl gör nə gözəldi bu.*

*Bu günəş doğulanda,
Deyirəm kaş hər gün belə olsun.*

*Bu Allahın işığıdı,
Bizim qəlbimizin də sevincidi.*

*Doğrudan bu Nicdə hər şey gözəldi,
Bu bizim ana yurdumuzdu.
Udilər harada olsalar,
Nici yada salacaqlar.*

“Uleğoy” Laşkoy (Ədəbiyat: 9; varaq: 484)

Udiğosto ədətə görə uluğ çevsun loşkoye baxsa. Əilə təzə ulux ceğatan.

Əileynak sa xərəy payruxe hakesa. Əili bel birins, Konfetun siye. Bolux mucaruxkan bay diyənə.

«Diş» Toyu (Ə: 9; s: 484)

Udilərdə ənənəvi mərasimlərdən biri diş toyudur. Uşaq təzə diş çıxardanda keçirirlər.

Uşağa çoxlu hədiyyələr alırlar. Uşağın başına düyü, konfet tökürlər. Bolluq, şirinlik olsun deyənə.

Oxalaxsun (Ədəbiyat: 9; varaq: 484)

Yasna kala stola şum tək, laşkoya cütün laxsa

Udiğosta stola şalesi şavalutun laxsa. Hər tun sa dənə gəy
”Buxarçoğon xaç kan bi” nextun.

DƏFN (Ə: 2; səh: 484)

Yas yerində stola çörək tək, toyda isə cüt qoyulur.

Udilərdə stola pörtlənmiş şabalıd da qoyulur. Hər kəs ondan bir dənə yeyib «Allah rəhmət eləsin» deyir.

Bay-bay (Exlətepi: 8; Taranedi: 4)

Hava şipe me üşe,   Muculiyox cerene,
Xunçimux nepe boşe.   Xaşen sala sarene.
Baska kunkuri bala.   Şotay sale boş vaynak,
Ğe nepaxun ten boşe.   Muca nepal harene.
Baska bala, bay-bay!   Baska bala, bay-bay!
Cügi gala, bay-bay!   Cügi gala, bay-bay!

Lay-lay (S: 8; Tr: 4)

Hava bu gecə sakitdi,   *Ulduzlar çıxıb,*
Bacılar yuxunun içindədi.   *Ay işıqlandı.*
Yat, mənim balam,   *Onun işığının içində*
Bu gün yuxudan doymamısan.   *Sənin şirin yuxun gəlir.*
Yat bala, bay-bay!   *Yat bala, bay-bay!*
Yumşaq yerdə bay-bay!   *Yumşaq yerdə bay-bay!*

Bəyic upsunxo (Exlətepi: 1; Taranedi: 1)

Yanıltmaclar (S: 1; Tr: 1)

Beğa, beğa,   *Günəşə bax,*
Beğazapa.   *Günəşi çək.*
Biğa, beğa,   *Ortasına bax,*
Biğa zapa.   *Ortasını çək.*
Ge zapenne,   *Nə çəkirsən,*
Beğa zapa.   *Baxıb çək.*

Jomo mitik bul kala,   *Ağız balaca, baş yekə,*
Buyba buypa buykala.   *Doldur, çalxala nəhrəni.*
Buypa, buypa buykala,   *Çalxala, çalxala nəhrəni,*
Buykal manedi buykala.   *Nəhrə qaldı, çalxalanmadı.*

Zapi, zapi zapetun,   *Çəkib, çəkib, çəkiblər,*
Za pitoğə zapetun.   *Mənə deyəni çəkiblər.*
Zapeğalxo mandene,   *Çəkilənlər qalıbdı,*
Zapitoğə zapetun.   *Çəkilməsi çəkiblər.*

Çənginə çəngə çəgəngə,   *Çəngəni çəngə-çəngə,*
Çəngəlləyinqə çəngəlen.   *Çəngəl ilə çəngəllə.*

Xuribul,
Xurikul,
Xurutur – xurutul.

Qamata qalmada,
Qamata kalnataa.
Qamda, qamda qamata,
Qam qamata qalmada.

Məxta exta,
Məx tada.
Məxta, məxta,
Məx tada.
Sa məxə məxe qala
Sadene məğ tada.

Kibala bəə kibala,
Uşa beyin kibala?
Kibi, kibi kibale,
Kibi, kibi qibale.

Uca muca muca uka,
Muca muca uca uka.
Uçki metər mucane,
Uça ukatan muca uka.

Ögbegen ög ögnaxadul
tunel, ögogeukça
(Ədəbiyat: 2, varaq: VI; Taranedi: 5, 6)
Xəbən⁶in ögxəxən ögen ög,
xəxən ögxəxəti

Mugəl muğə mukaləme

Oğul öğül qoğoli döğoli

Xırdabaş,
xirda əl,
xirda ayaq – qarışqa.

Bardağa dəymə,
Bardağı nənəyə ver.
İsit, isit bardağı,
İsti bardağa dəymə.

Ovucla götür,
Palıd ver.
Ovucla, ovucla,
Yenə palıd ver.
Bir ovuc palıd yerinə
Bir dənə mahnı ver.

Qorxağa bax, qorxağa,
Görək odunu yararmı?
Yarıb, yarıb, yaracaq,
Yarıb, yarıb, qorxacaq.

Balı şirin-şirin ye,
Şirin-şirin balı ye.
Bal ki belə şirindi,
Bal yeyəndə şirin ye.

Altı donuz altı qoz ağacının
altında altı qoz yeyir (Ə: 2;
Əlavələr, s: VI; Tr:5, 6)

Xəbən⁶ altı yumşaq qabıqlı
qozla altı qoz sındırdı

Vəl buynuzludu

Oğul damda böcəyin altındadı

---

⁶ yararsız adam deməkdir

Tapmacox (Exlətepi: 1, Taranedi: 1)
Tapmaca (S:1; Tr: 1)

Eki eki nexsu, tene eysa,
Meki, meki nexus enesa. (*Cicir*)

Gəl, gəl deyirəm, gəlmir,
Gəlmə, gəlmə, deyirəm, gəlir. (*Dodaq*)

İzdoxnoqo tsitsiqe, (**Ədəbiyat: 2, varaq: VI; Taranedi: 5**)
Malpana mitsiqe,
Ğezaxun çukalame,
Bucurqe ukalame,
Oxayan bukalame. (*qadjoli*)

Burnunda çiçəyi var, (Ə: 2; Əlavələr. S: VI)
Deməyin ki, balacadı,
Tağdan qoparılmalıdı,
Soyulub yeyilməliidi,
Hələ turşuya da qoyulmalıdı (*xiyar*)

Qori – mori mukəne,
Xazal do mukane,
Ul bokodi çukayn,
Zoğal aki ukayn,
Cəri du, cığını du,
Va aruğu banadı. (*bimpil*)

Əyri – üyriü buynuzdu,
Yarpaqların da altındadı,
Əl uzadıb qopartsan,
ağzına qoysan,
Səni yandırar,
yaxar, oda salar. (*bibər*)

Sa xunçi saal viçine baksa, sun-sunay koya qonağ taves tetun baksa. Upanan şo hikə? (**Ği saal şü**) (**Exlətepi: 8; taranedi: 4**)

Bir bacı, bir qardaş olur. Onlar bir-birinin evinə gedə bilmir. O nədir? (Gecə və gündüz) (S: 8; Tr: 4)

Savaxtan cenesa, biyəsin bateksa. Upanan şo hikə?

(Beğ)

Səhər çıxır, gecə batır.

O nədir?

(Günəş)

Tubul pehlevani nağılxo

Curumesi xodruş

Sanci nağıl (Exlətepi:5; Taranedi:5)

Soğo buney, soğo tenoy, aize Tubul ciyen elmuxla sa amdaroy. Çəilüğa biti-exebsay, qa eqatanal hema-hema zorbatoyaqayol oka duqeney. Samalal kür akalqan, şip amdarey. Əciqon bikestan pelinqine cureqoniy, iz beş ceqaltu şulkute boney. Camatal xeyrəl qelene be. Daxtak zabsun xureqaltin kotukxoy alabbseyne sivtə Tubulatun kəvexoy. Ocina bafti arabina tək icin kebekoney. Sa ədətəl buney Tubuli. koya kul amsi etenexoy. İz kiye bitaltu tərəngül, xodi tay əmnə bel laxi məlnə eneconiy.

Uş eştena araba gəckal akal tene be. Uşa şalakene econey. Pə şalak sa araba uşey. Ğimxoy sa ğine Tubul iz kiye mix exti birinz exbsa taysay. Xane yaka cobakatan aneki ki, cile ğuytu sa nəjnə xoda zabi tumexun şinesa cebki koval kine curumbi yake akeqala sa qala boserene. Avane baki mo sa hetər, aamdar tene, manisa sa pehlivani əşe. Tə vaxtmağo aize beş bakala yaqmoqo pehlivanxon nişan laxsun ədətey. Curumecisi sa xoda, dəmirə, yal ki, sa xoda tumexun cevki yaka boşeri tatunsay. Moşobsenenevki me yakaxun pehlivane cobake üklə sa ğar bunesa cerekan.

Tubulen xoda aki əş hekala baksuna kamişe baki. Tə tərəfe me tərəfe beği. İz biye kele ozane boyda sa qaraağace lafti. Şoto tumexun cuneki. İz turin oka laxi hema kanuxun curumebi, nəynə xodi toxun laxi ceri taneci iz əşla. Əycindəri savaxtan Qəbəlinə sa

karvan covaksoy. Sarvan curumesi sun-sunay tox laxeci xodurxo akalakine karvan enefi.

– Me aize peylivano, ical kala. Şoto bəbi beş peylivanaxun buşuresten. Curbi covakaltoxun zomtun bayki, aize Tubul cien oğuzi ğaro. İcal exnu birinze exbsa. Karvana citundi exnu. Tubula kaltunbi sa kala xodi xojina.

Sarvanen bine:

– Karvana pis amdarxoxun qorişsana zaxun peylivanez tarasta. Şotine curumbi yaka bosereyne nəjninə.

Qara ağacal hunen bosere. Şoto görəl purananal buşurukalanan. Beş peylivana sakayvax nu toesi mandi ko şalak şiklama va tadaylan, şotin va sakayn vaxun ko şalak birinz extaylan.

Tubulen bine lazim tene. Sarvan irəzi tene bay.

– Yan həmşəhəriyoxtun ukon, nu buşurukayn, taşevken. Ko şalak birinza tadan taxen.

Tubulen beneği ki keraz yak butene. Kavrannaxun eqaloraxal, Tubulaxune exbalaroxal kirtunsi. Buşurkaltoxoy hərəmine kirtunsi. Şotoconal alin loxol bakala paltorxo cevki burtunki buşurupsa. Samci burupsunaxun Tubulen kamişe baki, qonaq icixin kele zorsuze. Amma saksunal curtenesay. Şoto görəki, qonaqqey. Qonaq taysen icixun cenesay, şotay kula curumenay, kula-cola zıq-zıqəbsay, kula kaşeney. Tubul sa kije ciqilti zabi qonaqa iz bel exti, pəmcı ciqiltina iz zora laki boneseri balankoyi zacluğa, qonaq kele cətinluqaxun cacluğaxun ceri muzen lecuresun-lecuresun yoldaşxo bine:

– Şiklame şalakoxo xaybanan, cifkanan oka. Zalimi qar Rüstəm Zaleymiş.

Tubulen şiklame sa şalaka exti bine:

– Mandi şiklama şalaklayşanan buşurxo, qonaqnan, vəx halalesbsa. Qonağa boşksun yasta qoraxo baysune.

Sarvan sal iz yoldaşqo Tubuli sa zora tə, iz akula görə, diris baka bi, Xane yaka beg batkala tərəf tatunsi. Te ğınaxun Tubul samalal qele calxeci.

Tubul pəhləvan haqqında rəvayətlər
Burulmuş ağaclar
Birinci rəvayət (S: 5; Tr: 5)

Biri varıydı, biri yoxdu, kənddə Tubul adlı cantaraq⁷ bir adam vardı. Gəncliyindən əkin-biçinlə məşğul olmuş, yeri düşəndə də neçə-neçə qoluzorlunun kürəyini yerə vurmuşdu. Bir az dəliqanlı görünsə də, əslində sakit adam idi. Di gəl ki, acıqlandıranda pələngə dönər, qarşısına çıxanı şil-küt edərdi. Camaata xeyri də çox dəyirdi. Taxta çəkdirmək istəyənlər iri kötökləri döşəyib dəzgaha qaldırmaq üçün hamıdan qabaq Tubulu axtarırdılar. Palçığa batmış arabanı təkbaşına çıxarardı. Tubulun bir adəti vardı. Evə əliboş qayıtmazdı. Ələ düşən şaxdan, budaqdan çiyinə alıb gətirərdi həyəətə. Odun gətirməyə araba qoşduğunu da görən olmamışdı. Odunu şələ ilə gətirirdi. İki şələsi bir araba odun idi.

Günlərin birində Tubul əli oraqlı çəltik biçməyə gedirdi. Xan yolunu keçəndə gördü ki, baldır yoğunluğunda bir yalanqoz ağacını çəkib kökündən kimsə çıxarıb çubuq kimi burub yolun gözəgəlimli bir yerinə atıb. Bildi ki, bu adi Allah bəndəsinin işi deyil, hansısa bir pəhləvanın əməli idi. O vaxtlar kəndlərin qənşər⁸indəki yollara pəhləvanların nişan qoymaları dəbdə idi. Vurulmuş bir ağacı, dəmiri, yaxud da başqa bir ağacı kökündən çıxarıb yola atıb gedirdilər. Yəni bu yoldan pəhləvan keçib, qorxmaz bir oğul varsa, çıxsın meydana.

Tubul ağacı görəndə hər şeyi başa düşdü. Sağa-sola baxdı. Gözünə kəl boyunduruğu boyda bir qara ağac sataşdı. Onun dibindən çəkib qopartdı. Ayağı ilə üstündən basıb bir neçə dəfə burdu, yalanqozun böyründə uzadıb oradan getdi öz işinə. Ertəsi günü səhər yolu Qəbələyə sarı bir karvan keçirdi. Sarvan burulub yan-yana qoyulmuş ağacları qoşa görün kimi karvanı saxladı.

- Bu kənddə pəhləvan var, özü də lap zırpısı. Onu tapıb pəhləvanımızla güləşdirməliyik.

---

⁷ Burada: pəhləvan cüssəli

⁸ Girəcəək mənasında başa düşülür

Xeyli dayanıb keçənlərdən öyrəndilər ki, kənddə həqiqətən Tubul adlı bir oğuz oğlu var. Özü də zəmidə çəltik biçir. Karvanı sürdülər çəltik sahəsinə. Tubulu çağırdılar iri bir ağacın kölgəsinə. Sarvan dedi:

- Karvanı mərdimazardan qorumaq üçün özümlə bir pəhləvan gəzdirirəm. Yalanqozu o eşib yola atmışdı. Qara ağacı da sən atmısan. Qaydaya görə hər ikiniz güləşməlisiniz. Pəhləvanımı yıxsan, satılmamış qalan beş yük soğanı sənə verib gedəcəyik, o, səni yıxsa, səndən beş yük çəltik alacağıq.

Tubul ha dedi lazım deyil, Sarvan razı olmadı:

- Bizə həmsəhərli deyərlər, güləşməsən, uduzarsan. Beş yük çəltiyimizi ver, gedək.

Tubulun güləşməkdən savayı çarəsi qalmadı. Karvan əhli də, Tubulun biçinçi yoldaşları da yığıldılar. Güləşənləri aldılar dövrəyə. Onlar da üst paltarlarını soyunub başladılar süpürüşməyə. Elə ilk əlbəyaxada Tubul hiss etdi ki, qonaq ondan bəs qədər gücsüzdür. Amma onu yıxmaq istəmədi. Çünki qonaq idi. Qonaq isə getdikcə qızıqır, onun qolunu burur, üz-gözünü cırmaqlayır, əlini dişləyirdi. Tubul bir dəli nəərə çəkib qonağı qaldırıb başı üstünə, ikinci nərəni çəkib var gücü ilə onu atdı kənardakı böyürtkən kolluğuna. Yazıq çox çətinliklə kolluqdan çıxıb dili dolaşa-dolaşa yoldaşlarına dedi:

- Soğan çuvallarını açın, düşürün yerə. Zalım oğlu əsl Zal oğlu Rüstəm imiş.

Tubul soğandan bir xurcun götürüb dedi:

- Qalan soğanları yükləyin dəvələrə, qonaqsınız, sizə halal eyləyirəm. Qonağı soymaq bizlərdə günahdır.

Sarvan və yoldaşları Tubulun təkə gücdə yox, ağılda da qüdrətli olduğunu görüb ona sağ ol dedilər və xan yolu ilə üzü günbatana səfə düzüldülər. Tubul o gündən sonra daha da məşhurlaşdı.

Xane Yaka Buşurubsuz

Pəmci nağıl (Exlətepi: 5; Taranedi: 5)

Əkeə xuzeyn aize calxesi amdarxoxuney. İşa aizemoqo, şəhərə kele dostrux, hema-hema calxalconoy. Misik ğarena xüyərə nişanlaşey. Usum-usum çax quдохun akeksay. Şotoko haki irəziləştun baki, payize axire laşkoy farbestekatun. Biyəsin farpi-əcipşunaxun oşa savaxtan amdarxo kirbi əycindəri bin eştatun tasi. Xüyəri koya papatan, arsi kəy-ütunği. Oşal bina yenginə, xüyəri işa xüyərmoğo faytona arsesti, xuyeri məlinaxun certun. Yake toqal bakala aizemoxoy camaten bin içuxun eğala amdarxo aki aki müktün baksay. Covakitoğoxun oşa xe bosalexol buney. Camat "Sarı Suyu" covakitoxun oşa yaka kayesi sulfanun aki. Qoyal kalabədənli, lopa bığla sa amdar suftin toğ curpeney. Bin cire Əkel usum beş cobaki. Yaka boti amdari şu baksuna zombaksune curesi, yaka, hetər kaypestuna fikirbi. Me yaka botal, Şəki xane pehlivaneymiş. Sulfinan kaykalo, elə, şumal laxiyo şoneymiş. Əkelin bine:

– A bici, va xələt taden, tabak taden, sulfina qırba. Yayna şad yak upa tağen.

– Zu pehlivanzu, yaka xələt hakseyna tez bote. Zoxun buşurukala amdar eca. Bez bacana oka duğayn, vəyna vardla-sisiklə yak, zu şotay bacana duqayz yaka fıripi taqalnan. Movalki ev əcizluq upsune.

Bin ecaltoyğoxun zorba, buşurkala amdar tenoy. Əkelen eka lasi camata barti yaka hare aize. Tubul pehlivana laşkan məline camati boştan bəbi, exlətipi. Tubul Xane peylivanxun buşurpsun tene xureci.

Pineki, mər bayz zərəl zapkoz.

Əkelen xouñçane burki:

– Bina yaka baltaz hare. Yaka boti peylivanaxun əiten bul nu bikaynmahala biabur bakoz. Tetər avabaka bitez, kula boxoda okaxun za exta.

Tubulen iz eka lasi Əkelə qər baki taneci. Tubulen nu buşurpsuna covaksunane pi.

Xane peylivan irəzi tene bay.

– Bez bacana oka nu duqayn yakaxun tez cekal. Yaka curupi taynan. Camatxoy boşa biyəbur bakanoz.

Peylivanxon buşurukalatun bay.

Buşurunsun sa saat zabepi suntu Tubulen birdən iz avabala fəndə əşpeşti şotoy bacana oka duneqi. Amdarxoy cəpin səs haneki hərqanu. Bacan oka duqesi peylivan sulfina, el-şuma exti tox zabepi, camata şat yake pi. Tubuli me əşlə ibakala laşkoi amdarxo üken şo əşəri tun pi Əkel xuzeyin gele mük bakeneq. Laşkoyi məline papale kine iz lasi əka Tubula paye tadi. Xanenal Tubule me əşlə" paysuz" dene barti sa dəstə əkla amdar yakabi iz töxe eçesti falağina bati tapeseti. Xane pehlivanal Tubulan te dünyanetun. Şotokoy buşurpi qa isal "Pehlivane yurd" siyaxun çalxesa.

Xan yolunda güləş

İkinci rəvayət (S: 5; Tr: 5)

Əkel xozeyin kəndin tanınmış adamlarından idi. Ətraf kənd və şəhərlərdə çoxlu dostları, neçə-neçə tanışları vardı. Kiçik oğluna qız nişanlamışdı. Tez-tez təzə qudalarla görüşürdü. Onlarla razılaşıb payızın axırlarında toy dəstgahı qurdu. Axşamkı çalçağırdan sonra ertəsi gün səhər adamlarını başına yığıb gəlin gətirməyə getdi. Qız evinə çatanda artıq onlar üçün məclis hazır idi, xeyli yeyib-içdilər. Sonra da gəlini yengəsi və rəfiqələri ilə bir yerdə faytonlara əyləşdirib qız həyatindən çıxartdılar. Yoluüstü kənd camaatı gəlinin dəstəsini şən ovqatla qarşıladı. Ardınca su atanlar da oldu. Camaat Sarı suyu keçəndən sonra yolda qəribə bir mənərə ilə süfrə açılmışdı. Ucaboylu, iribədənli, lopabıqlı bir adam da süfrənin başında dayanmışdı. Gəlin yerə düşdü. Əkel xozeyin tez qabağa keçdi. Yolu kəsmiş adamın kimliyini öyrənmək istədi, yolu açmaq üçün tədbir fikirləşməyə başladı.

Məlum oldu ki, yolu kəsən Şəki xanının pəhləvanıdır. Süfrəni də, duz çörəyi də o, qoyub. Əkel xozeyin ona dedi:

- *Ay qardaş, sənə xələt verək, xonça verək, süfrəni yığışdır. Bizə xeyir-dua ver, gedək.*

Pəhləvan razi olmadı:

- *Mən pəhləvanam, yolu xələt almaq üçün kəsməmişəm. İstəyim başqadı. Mənimlə güləşmək üçün adam gətirin. Kürəyimi yerə vursa, hamınıza güllü-çiçəkli yol, mən onun kürəyini yerə vursam, yolu burulub keçməlisiniz. Bu da hamınız üçün acizlik deməkdi.*

Gəlin gətirənlərin içində qoluzorba, güləşmək bacaran adam yox idi. Əkel xozeyin camaatı yolda qoyub atını kəndə sarı çapdı. Tubul pəhləvanı toy həyatında tapıb əhvalatı danışdı. Tubul xanın pəhləvanı ilə üz-üzə gəlmək istəmədi. Dedi ki, bu hərəkət mənə ziyan gətirə bilər. Xozeyin yalvarmağa başladı:

- *Gəlini yolda qoyub gəlmişəm. Əgər yolu kəsmiş pəhləvanla sövdəmiz baş tutmasa, mahalda biabır olacağıq. Elə bil ki, yıxılmışam, mənə əlini uzat, qaldır ayağa.*

Tubul atını minib qoşuldu Əkel xozeyinə. Gedib çatdılar camaat olan yerə. Pəhləvanlar ədəb-ərkanla görüşdilər. Tubul güləşsiz ötüşməyi xahiş etdi. Xanın pəhləvanı razi olmadı.

- *Qərarım qətidi, kürəyim yerə dəyməsə, yoldan çıxan deyiləm. Qoy yolu burulub keçsinlər. El-oba yanında xəcil olsunlar.*

Pəhləvanlar güləşməli oldular. Güləş bir saatdan çox çəkdi. Tubul qəflətən özünün bildiyi fəndlərdən birini işlədib rəqibinin kürəyini vurdu yerə. Adamların alqış səsi ətrafa yayıldı. Məğlub olmuş pəhləvan süfrəni də, duz-çörəyi də yığışdırıb kənara çəkildi, camaata xeyir-dua verdi. Tubulun qələbəsini eşidən toy adamları ona ürəkdən “Əhsən” dedilər. Əkel xozeyin çox sevinmişdi. Elə toy həyatına çatan kimi o mindiyi ürgəni Tubula bağışladı. Xan da Tubul pəhləvanın qələbəsini “mükafatsız” qoymadı. Bir dəstə atlı göndərib onu yanına gətirdi. Falaqqaya saldırıb o ki var döydürdü. Xanın pəhləvanı da, Tubul da dünyasını dəyişdilər. Onların güləşdikləri yer isə indi “pəhləvan yurdu” adı ilə tanınır.

Ecnu baki əş

Xibinci nağıl (Exlətepi: 5; Taranedi: 5)

Damna işkarxoy exlətbi nağıla gğrə, Tubul pevyliyan Albani padşah Cavaçşiri nəsiləxune. Tubul nəvə-nəticəqoy, şotay nəsiləxun bakala kerəz amdarxoy muzaxun-muza cobaki exlətxo görə Tubulı bava Tabul işqar kala Cavanşiri nəticə, yalk kötükçənə bake. Tubuli nanay Tamami bip əile be. Pəqar sal pə xuyər. Tubul micik viciney. Şotay kala vici Abul kele cavane pure. Xavara gorə abul Tubulaxunal zorbane peylinane bake. Şotay iz ci Tumas peyливаeneymiş, iz işa bakala toqon Abul kinetun calxsay. Yax papi nağılasta upesay, sa qine Abul peylevan "Kala əxcun" ukeqala qala ceperi çaçe qırpsamış. Me vədə işaluğa bakala "ecluğa" parayi səsruxo ibakkeci. Burki əşlə barti Abul hare exluqa. Aizin yuzbaşinen darğa yakabenev ecnu. okali haqqa arum kirbseyne. Darğa camatux irəziləşəki kine aruma kirebsay. Ecnu sa kəsib işkaral buney. Şotay təyəmin usenaxun borceymış. Darğan kəsibi butun aruma şakala krbi taştune curesay. Me kəsiben buy işalaki suntuxun biki ləcəkəsi nexey:

– Vi beş biyaz, a vici, bez əylexo qoroxan hari. Me şakala bez əyleğə tada.

Darğan kəsubə təpikləyşi ciritebi:

– Şakala tərba! Banexsu, tərba.

Fakir kəsib səs baftenev hər qala. Ecnu bakalorox bexsun curbi yak baxsay beyn darğan kə bale. Abul pehylevan me əşə port tenebi. İşalayşaki darğına pine:

– Xoyşeksa va şakalatərba işkari sa həkər əşluxo şoval qoroxe.

Darğan iz kiye bakala hasina Abuli kiye duği pine:

- İrad baka meyn abul şakalaxun ləcəkəci darğay kiyexun haneki. Darğa me kərə iz butun zora laxi abuli əmnə belxun hasina ləcəkədi. Abulen ene icu əfees tenebay, əcuxtan duneği iz bel. Tarapi darğa cuqu sa qapaze zapi. Darğa icixun taneci. Ecluq sunsuna qərpay Aize doxturen darğa qina oşaqele cətinluğaxun icule eceri. Darğa icu eqamca bess xavar panepi Şəkina. Qazinen Abuley

na sabac kobale boti. Abul pehylevana tatunşeri ceza zabesteyna. Şoto falaqa badi burtunğı tamsa. Abul me dərddə porttenebi şo haksun qərəraxun görə cureci falaqena tumexun cuki elmoqo cərkestunne cərkez tene baki. Me zoren Abuli tapana bonaxun ziqbi. Şoto sabac xajil dutunğı. Abul küəlmuş iz əlmuğa cərkesdi. Mitilə bineti Sa vaxt baski te dünyanene taci. Abul coqan sa vaxt piyin neğa cinepi, oşa kerez aize işkarane taci. Abuli sa qaroy Osman, Tubulen şoto qarluqane exti. Şotin Osmana iz xuyarmo\oxuna sane efsay. Osman kocce yeşə papatan Tubulen icuxun əşkene taneşeri. Mal-mal iz əşsurxoxun əylə zomepsay. Əylel əciz əyl teney. Tubulen epseni usen şad arum bitey. Ancipi aruma usum əxbi extundi. Haval muşla baksunaxun körə əşlə kiyex təvqeztene bakoniy.

Osman cizarafat qonşin armı şalaka sunit əmnə bel exti. taşeri dərzə bacane capebi. Qoşi exnual zor əşe taysay. Hetere baki şakale buubala qonşinen şalakxo bokelepi. Şalak kame baki. Xeylək kəfəcitoxun oşa şalak Tubulı nu taneci dərz bacanexune bəkənci. Qonşi bava-ğar burtunki Osmana kapazlanşa Osmane taxsina iz ozane exedi pine:

- Zu bez zora avabakesteyna zarafatezi şalaka taşerezuy. Tubulen Osmana samci kərə kule alabi. Me əş Osmaneyna dərse bay. osman Tubul pehylivaneynaiz ğarkiney curesune akesti. Abul bavay, Tubul əmin peşina layıǵnu davamebi.

Xırman əhvalatı

Üçüncü rəvayət (S: 5; Tr: 5)

Köhnə kişilərin danışdığı rəvayətə görə, Tubul pəhləvan Alban hökmdarı Cavanşirin nəslindəndir. Tubulun nəvə-nəticələrinin, onun nəslindən olan digər adamların biri digərinə dildən-dilə ötürdükləri məlumata görə, Tubulun atası Tatul kişi böyük Cavanşirin nəticəsi, ya kötükəsi olmuşdur. Tubulun anası Tamam arvadın dörd uşağı olmuşdur. İki oğlan uşağı və iki qızı. Tubul kiçik qardaş idi. Onun böyük qardaşı Abul çox cavan yaşlarından dünyasını dəyişib. Deyilənlərə görə, Abul Tubuldan da güclü pəhləvan olmuşdur. Onun

əsl adı Tumas pəhləvan olmuşsa da, ətrafda onu hamı ləqəbi ilə Abul kimi tanıyırdı.

Dildən-dilə bizə çatmış rəvayətdə deyilir ki, bir gün Abul pəhləvan “Kala əxcun” deyilən yerdə qaratikan kolu yığmış. Bu arada yaxındakı “e çluğ” deyilən xırman sahəsində haray-həşir səsi eşidir. Başladığı işi yarımçıq qoyub, Abul gəldi xırmana. Kənd yüzbaşısı darğanı göndərmişdi xırmandan torpaq haqqı buğda yığmağa. Darğa camaatdan əvvəldən razılaşdırılmış qaydada taxıl yığırdı. Xırmanda bir kasıb da vardı. Onun əvvəlki ildən də darğaya borcu vardı. Darğa kasıbın bütün taxılını çuvallara yığıdırıb aparmaq istəyirdi. Bu kasıb isə dolu çuvallardan birindən bərk-bərk yapışıb deyirdi:

- Sənin qadan alım, qardaş, balalarım yazığın gəlsin. Bu çuvalı balalarım bağışla.

Darğa kasıbı təpikləyib qışqırırdı:

- Burax çuvalı! Sənə deyirəm, burax.

Yazıq kasıbın səsi ələmi bürümüşdü. Xırmandakılar mat-mat darğanın nə edəcəyini gözləyirdi. Abul pəhləvan bu vəziyyətə dözməzdi. Yaxınlaşıb darğaya dedi:

- Yalvarıram sənə, çuvalı burax, kişinin bir çətən uşağı var, o da yazıqdı.

Darğa sağ əlindəki əsa ilə Abulun əlinə vurub dedi:

- Rədd ol, burdan!

Abul çuvaldan yapışıb onu darğanın əlindən aldı. Darğa bu dəfə var gücü ilə Abulun çiyinə əsanı ilişdirdi. Abul daha özünü saxlaya bilmədi, hirsli vurdu başına. Çevrilib darğaya bir yumşaq qapaz çəkdi. Darğa bayaq ha getdi özündən. Xırman qarışdı bir-birinə. Kəndin türkəçarə həkimi üç gündən sonra darğanı çətinliklə oyatdı. Hələ darğa oyanmamış bu xəbər çatdırıldı Şəkiyə. Qazi Abula yüz çubuq kəsdi. Abul pəhləvanı apardılar cəzalandırmağa. Onu falaqqaya salıb başladılar döyməyə. Abul bu dərdə dözmədi. O, ədalətsiz hökmə qarşı istədi falaqqanı dibindən qoparıb xilas olsun. Xilas ola bilmədi. Bu gücə Abulun qarnı içəridən cırıldı. Ona yüz çubuq vurdular. Abul yarımcan xilas oldu. Fayton tutub kəndə getdi. Ağrılar çoxaldı, yorğan-döşəyə düşdü. Xeyli yatandan sonra dünyasını dəyişdi. Abul qardaşının yeganə oğlu Osmanı Tubul

qardaş oğulluğa götürdü. Abulun arvadı bir müddət göz yaşı tökdü, sonra isə başqa kəndə ərə getdi. Tubul pəhləvana Allah üç qız qismət etdi. Oğlu olmadı. Osmanı öz qızlarından da yaxşı saxlayırdı. Çalışırdı ki, uşaq öz yetimliyini hiss etməsin. Osman on beş yaşına çatanda Tubul onu özü ilə iş yerinə apardı. Az-az öz işlərini uşağa öyrətdi. Uşaq aciz uşaq deyildi.

Həmişə işi tay-tuşlarından da yaxşı görürdü. Atası Abul, pəhləvan Tubul bu il xeyli taxıl yetişdirmişdi. Tər töküb taxılı tez bir zamanda biçdilər.

Hava küləkli olduğundan firsəti əldən vermək olmazdı. Osman yarızarafat qonşunun buğda çuvalının birini çiyinə atıb, aparıb dərzin arxasında gizlətməmişdi. Qonşu xırmanda da güclü iş gedirdi. Necə oldusa, öz çuvallarını dolduran qonşu çuvalları saydı. Çuval əskik çıxdı. Xeyli axtarışdan sonra çuval Tubulun döyülməmiş dərz tayasının dalından tapıldı. Qonşu ata-oğul başladılar Osmanı qapazlamağa. Osman təqsirini boynuna alaraq dedi:

- Mən gücümü bildirmək üçün zarafatla çuvalı ora aparmışam.

Tubul Osmana ilk dəfə əl qaldırdı. Bu hadisə Osmana bir dərs oldu.

Osman Tubul pəhləvana əsl oğulluq sevgisi göstərdi. Abul atasının, Tubul əmisinin peşəsini layiqincə davam etdirdi.

Tubulal zorbaney

Bipinci nağıl (Exlətepi: 5; Taranedi: 5)

Muzaxun -muza covaki hari papi exlətxo görə Tubul peylevan damna Qəbələnə yeşəyşene. Qəbələnə yşəyşi udiyox damnastal ğanziltun uksaymiş. Ganzil qəbəlin Dokuzdərə ukala kala cələyə kele baksaymiş. İşa aizi camatxoal hər usen fevral-mərtə xaşmığosta dəstənəxun Dokuzdərəne etunsay. Sa qi Dokuzdərə qanzil qipseyne Tovuzin aizexun xeylək amdarey eysay. Bütümtay bul ğanzil həvsuna qərbaeyney. Birdən zor muşe qalpi. Mər vədene cələyeni boş ğanzil qırpsun qiluney. Aizluyox qirbi ğanzila əmna

bel haki cölin tərəftun taci. Cole papi-nupapaz sa ükna xod cükeci okala lafti. Xod sa cuxay loxole biti. Çoğə sal sa cür cərkestes tetun baksay. Mukluğaxun işana cole pə-xib amdaren beline otarşsay. Şotoqoy tox Tubul pehyliwanal buney. Tubul pehyliwan icu səsə hari papesebi ki, xoden coqoy turmoqo ocalane oocalaxpe. Şateki sa qi beş sel ağalane harey. Ocal cüqüney. Tubul amdarxoxun tavare xabar haki. Şukalasta tavar tene baki. Tubul biti xode oka baci alabsune curesi. Oşa cupuxo

- Zu xoda alabes bakaz xoda usum zobanan.

Mər pi Tubul xode okane baci.

Sa-pə dəqiqə icu qırqırbi sa zor ciğinepi xod malal bakayn iz qanuxun qalepi Coğa cərkestundi xuyba baki cux mükluğaxun tutupsane burki. Tubul xode okaxun cere. Samal iz qala curepi. İz pulmoğan hikal tene aksay. Şotik calxala cupuxoxun suntu iz toğ kalepi. İz pulmox bikesuna avabakesedi. Coğon şatay kulaxun biqi dəstin toqo eneceri. Şotoqon dəstənanaxun yaralu coğə, sal Tubul peyhliwana Covurluna tatunşeri. İşkari pul kayteneciki - kaytenesi. Tubula arabina laxi qoyatun taşeri. Colci dosten Tubulin beleğəğə koyane eceri. Peyhliwani n kaci baksuni xavar hər qala panepi. Türkə cayenenal şotay pulmoğə kaypes tetunbay. Tubul peyhliwan bis-kose usen vicey qare Osmani koya yəşəyşibi. Geyin qineyal udixosta camateyna ük bakasbala amdarxo nextun:

- "Əş, Tubulal zorbaney, iz axir kə bay? Kertayna iz zora kanexi, iz pulmoğune baki"

Tubul da güclü idi

Dördüncü rəvayət (S: 5; Tr: 5)

Dildən–dilə gəlib çatmış söz-söhbətlərə görə Tubul pəhləvan qədim Qəbələdə yaşamışdır. Qəbələdə yaşamış udlər keçmişdə də xalyar⁹ yeyirlərmiş. Xalyar Qəbələnən Doqquzdərə deyilən meşəliyində daha çox olurdu. Ətraf kəndin camaatı hər il fevral–mart aylarında dəstə ilə Doqquzdərəyə axışib gəlirdilər.

---

⁹ Yabanı sarımsaq

Bir gün Doqquzdərəyə xalyar yığmaq üçün Covurlu kəndindən xeyli adam gəlir. Hamının başı xalyar yığmağa qarışmışdı. Birdən güclü külək qopdu. Belə vaxt meşənin içindən xalyar yığmaq təhlükəli idi. Kəndlilər yığdıqları xalyarı çiyinlərinə atıb talaya tərəf yönəldilər. Talaya çıxar-çımaz fəlakət baş verdi. Bir qoz ağacı qopub yerə dəydi. Ağac bir qadının üstünə düşdü. Qadını heç cür xilas edə bilmirdilər. Xoşbəxtlikdən yaxın talada iki-üç nəfər mal-qara otarırdı. Onların arasında Tubul pəhləvan var idi. Tubul pəhləvan tez özünü səsə yetirdi. Gəlib gördü ki, ağac qadının ayaqlarını torpağa basdırıb. Yaxşı ki, bir gün əvvəl şiddətli yağış yağmışdı. Torpaq yumşaq idi. Tubul üzünü adamlara tutub balta soruşdu. Heç kimdə balta olası olmadı.

Tubul yıxılmış ağacın altına girib onu qaldırmaq qərarına gəlir. Sonra qadınlara tapşırır:

- Mən ağacı qaldıra bilsəm, qadını tez çəkin.

Belə deyib Tubul ağacın altına girdi. Bir-iki dəqiqə özünü yığıdırıb güclü nərə çəkdi. Ağac az da olsa yerdən ayrıldı. Qadın xilas oldu. Dəhşətə gəlmiş qadın sevincindən titrəməyə başladı. Tubul ağacın altından çıxdı. Bir az yerində dayandı. Gözləri heç nə görmürdü. O, tanış qadınlardan birini yanına çağırırdı. Gözlərinin tutulduğunu bildirdi. Qadın onun əlindən tutub dəstənin yanına gətirdi. Onlar dəstə ilə yaralı qadını və Tubul pəhləvanı Covurluya apardılar. Kişinin gözü açılmadı ki, açılmadı. Tubulu arabaya qoyub evinə apardılar. Çölçü dostu Tubulun mal-qarasını sürüb gətirmişdi evə. Pəhləvanın kor olması xəbəri hər tərəfə yayıldı. Türkcərarə ilə də onun gözlərini açma bilmədilər. Tubul pəhləvan on-on beş il qardaşının oğlu Osmanın evində yaşadı.

Bu gün də el içində udilərin arasında xalqa, camaata canyandıran adamlara deyirlər: Əşi, Tubul da güclü idi. Axırı nə oldu?!

Yəni özgə üçün gücünü sərf etdi, gözü kor oldu.

Tubul pehyliyan sal Qaraməlik Komci nagil (Exlətepi: 5; Taranedi: 5)

Tubul pehylivani yəş əlina papeney sa giyal bakayin kul şip tene curey. Əşepsay ape cipi qazayşepsay, üken cureqala kine kəy-üneqsay.

Tubulu yəş kele bakaynnal, kulmoqosta əlli işkarizore cappaksay. Axirinci usenxosta Tubul pehyliyan cətin aize bakala haqsabxon hreketluq tenetastay. Qaraməlik cila sa qacaq usum-usum aize hari-baci kəsib-fağırğoy var-dövlətə başeksay. Baski-talay sebsay. Tubulen me qacaq Qaraməlika hema kərə akaney. Buşə boyda küren eke loxol, botala qılinc cuxinaxun suruk. Qaraməlik taradala kürən ek nağılxosta bakala ekurxoxun sal cəktenesay. Damna amdarxoy psuna görə şotay ek burani ciyarxuney calxesay. Ukaxaltoğə görə Qaraməlik Arapkir ukexala sa qalaxuney harey. Me tərəfxo şoto Arapkirli Məlik kiney caltunxsay. Qaraməlik iz vətəne amdar bespi me tərəfxone arey. Qəbələ Savalani burux ukeğala kala izenay qa bi qacaqculuqabsay. Qaraməlik me tərəfxo eğatan yaka fuksunluq bi kele təngə kiye bati. Koraylun Qırata oxşardala Burana yakane kiye badey. Şoto eke loxol akaltoğan sal sa cür biqes tetun bikes baksay. Aize ci laxi pehyliyaan Tubul işqara me əşləstə acizey. Tubulen hələluğ Qaraməlikaxun bikeseyna imkane yak bexsay. Avaney ki iz kiye cobakayn tokmaşına xəxəbece bakon. Qaraməlik hələluq kiye tene cuvaksay. Yakə- tərsə kul baxodi bərəkət kiye badi iz kefane zabey. Sa kərəm Qaraməlik Tubul bakala ecnuxun sa şalak biriza exti taceney iz pinine akey. Şoto hikal bes tene bey şoto görə Tubul aizloğoy tōx ixu ca kəyine away. Tubul aize icu sa qoci kine icu nu taşaynal camaten qaltolxo akatan ical zor qaceney.

Sa joxilin ğine savaxto ujenen Tubulen iz tavara əmna bel laxi xod bostaneynak Qaradərinane ciri. Tubulen cəkbi xodain sa tərəfə bodi curebi. Sa mal mandakluğə hakseynu curesi, tavara xoda duği qula zapepi. Tubuli tavar sa qocin yükay. Şotay tavara tək iz bicey ğar Osmanen ərene iz kine haki əşpesestay. Te vaxtmuxo sa şat tavarçin tavara kiye haki nextuney:

– Ə mo lap Tubul pehylivani tavarane oxşarsta.

Tubul işkar sa ma mandakluxa haki bureki xodi sa tərəfə basta. Xod sa hema tanar duxeney ki, beştan sa bigla işkar hari curepi. Tubul işkar yenal tavara xoda duxi iz kula enefi. Sa – pə lənk beş hari cək-cöke bi. Oşa şotaxon cele eşlötun bi. Eğala amdaren Tubulaxun köməye cureci.

- Zu biyaz, qərib qonağzu, za köməye ba, bez ek likinane batksa.

Me amdar Tubulen hələluğ nu calxei Qaraməlikey. Exləti vədine me biğla işkaren avabakesetenedey ki Kaladərinoxun Qəbəlinane taysun cureğatan ek firsəsi likinane jalkala orainane bafte. Eke beşin turmux sal iz bule akesaymış. İşkar əlacsuz mandı eke beşin turmağo catlinşi komək kəvesane cereymiş. Şoto tubuli tavare səsen me tərəfə ecere. Tubulen qonaği səsəxun qamişe kay ki me amdar əxilaxun eğala amdare. Hamal təmiz amdara tene oxşorstay. Amma pis ğinasta köməye curesa. Metər vaxtmoğosta Tubulen həmişə admara kule boxostay. Iz bisi adeten me amdara Tubulen kömək balane bay. Qonaği əmna bel kula laxi kakebi:

– Nexnu taxen?

– Hun vi Buxarcux, lap tavarar zuz taşon. Me heysarxo calxal buvaxsa kalpa tağen.

– Bəyənbon, tayanşon, hələlux tağen sa bexen, kə lazım bakale

Bıgla işkaren iz kula boxodi xoda təkesi tavara ceveki. Tavara iz kiye efes tene bay. Tavar yavaş-yavaş bineti xodi tume. İşkaren sa tərən tavara alabi bine:

– Ay aman! A işkar vi balakan kalabay! Ə mo he tavara? Mo tarasteynek kə eleme lazım.

– Mo tavare pine Tubulen.

Oşa qonaği kiyexun tavara haki boneseri iz əmna bel. Baftunsta yaka. Şotoğon eçlətsun-eşlətsun hari cetunsa “İsmabulağ” ukeğala kala. Te vaxtmoğosta me kanxo belxun oşe jalkala orainğoney. Meya ek batktala, buş batkala kanxo buney. Qaraməlik hari sa orayin töx curepi. Tubulen tarbi orayin tərəf benexi iz kəşinə kaşepi:

– Moki bandit Qaraməliki eke.

Tubul işkara apen caxebi. Kakanbi qonağa duği besknbi , koməykanbi? İşkar pis ğinane, köməye curesa. Mer pis ğinasta, me qala şoto beşpsun işkarluğaxu tene. Tubulen iz kodığı ana şarebipi.

– Dost zu va kele vaxtaxun calexa, vun Qaraməliknu. Vi ke qoci bula qacın bul larik zapi cukes baskon amma pis ğinasta bez loxol köməyən harevi koxun cuvazaksavime buran ekal cərkəzestoz. Humal işkarlux akesti. Me aiza pisluxasunxun kul akalnu.

Tubulen me eyitmoğo ukatan Qaraməlik sa mal kıcesi. Te biyi tavar hari curebi iz biyin beş., sa mal icu kirkirbi pine:

– A bici şu buvaxsa qalpa, bez eka cərkəstan, zual sa işkarzu. Hekədər diriszu vi aizaxu beş əş tene bakon.

– Nexnu, ve bakaz va?

– Əyitez tasta işkar kine.

Tubulen kula boxodi Qaraməlikaxun sal cək-cök kebi. Tavara sa tərəf laxi;

– Buxarcux hun bez qoroğoxun covaka, pisluqa şatluqbsuna hunen buyrüşe.

Tubulen me aitmoqo pi ləcəkeci Buran eke pə turaxun.

Şotay əm benexi, pulmux bigeci, bəğəloyaxun nəfəsə haki boğonepi. Tətər zore laxi , sa pul kicpi-kaykamın buşe boyda Buran ek oçınaxun cere kariluğa. Ek turin loxol curkala kinek Tubulen kula zapepi. Tubul turmuğ kəkəpəciri ocala baceney. Qaraməlik me əşlə məətəl manedi. Birdən iz qanuxun əcipipi, hari Tubula qujebi. Te coexun, me coexun mucəpi.

– Dirisbaka , bici!

– Ə, Qaraməlik, zu bi Buran eka cərkəsezdi hunal bez turmoqo ocınaxun cevka. Qaraməlik işalayşaki Tubula zapsune cureci Tubulen şotay əmnəbula okane sabi. Qaraməlik birdən oka areci şotoxun qelevaxtın dostrux kine sun-suna qujtunbi. Eke ceysuna Tubulal muqbeney. Me vaxt Qaraməlik eken kişneyşebi, oşa icu ostaqar sassapepi. Tetər sap-sapesi ki, Tubulal Qaraməlikal belxun oşe ocitun bay.

Qaraməlik muq pine:

– Vi zoreyna biyaz, sap-sapey yaxun zərər teno. Va hikal makan bay.

Qaraməlikən eka zapi taneşeri oknu. Eka tər-təmizəbi. Kəcə-palana cıfki tər-təmiz ocekı. Tubul peyhıvanın keke şotay yaka beneği eka qaydına badi Qaraməlik purumal hare Tubuli tög . pine.

– Dirist baka vici! Buxarcoğon vi əhloqokan evi! Zu vallari sa kəsibə pis vəziyyətaxun cəvksuna görə me qınaz bafte. Bez tög darğan vergi tasteyna sa imkansuza hareney. Darğan şoto tapsunaxun kəsibən ziziney. Şoto xonşəbsay. Portezbi. Darğa sa combağez zapi. Darğa te dünyaluxe baki. Te qımcoxun vətənəxun didərkinez bafti. Axıral bazki bandit, yak botal, quldur. Geyin ginal bezi zarun zəyləne taysa. Curessa, zupal me ğınaxun maynessa sa təmiz cien yurd sakaz, amdar kine yəşəyşəz. Vi ci hikə?

– Bez ci Tubule.

– Tubul pryhlivan ibakez, zuval nexsu tavar hetayna biyine. Tasa peyhıvan vici, amdar kine yəşənşeyna yak bəbəyas, ğımxoy sa ğınasta co maci eqoz va aksa. Sal za co məyin akala tepi eka həzirebi. Şo taneci Tubulal tavara bacana laxi hare “Şuyenbasqala” Tubul barti xoda boti saneki.

Me əşləxun usenxone covaki. Tubul peyhıvanen sal Qaraməlikə irəst tene hari. Upesuna görə, şo taci əxil sa diyara yurde sake. Usenxo covake tiya kerəz amdarxonal yurdtun sake. Miya 20-30 ailənəxu sa aize baki. Iz ciyalal “Məlikobatun” laxi. Qaraməlik miya halal sa amdar kine yəşənşe.

Ğımxoy sa ğınasta xavar haksun Tubuli kojane bəəbi. Şoto Tubuli vicey qaren Osma peyhıvane beşe ceri. Ene pə-xib useney ki, Tubul peyhıvan iz dünyana badalbeney. Osman peyhıvanaxun el-şumtun boti. “Kömrətə” laci Tubuli qərəmoğotun taci.

Tubul pəhləvan və Qaraməlik Beşinci rəvayət (S: 5; Tr: 5)

Tubul pəhləvanın yaşı əllini haqlasa da bir gün əlini dinc qoymurdu. İşləyir, alın təri ilə qazanır, kefi istədiyi kimi yeyib- içirdi.

Tubulun yaşı çox olsa da, hələ biləklərində əlli kişinin gücü gizlənirdi. Son illərdə Tubul pəhləvanı kənddə baş verən çətin bir məsələ narahat edirdi. Qaraməlik adlı bir qaçaq tez-tez kəndə girib kasıb-kusubun mal-dövlətini oğurlayırdı. Çalıb-çapıb talayırdı. Tubul bu qaçaq Qaraməliyi dəfələrlə görmüşdü. Dəvə boyda kürən atın tərkində, kəsərli qılinc çuxasından asılı. Qaraməliyi gəzdirən kürən at dastanlarda təsvir olunan atlardan heç də geridə qalmırdı. Köhnə adamların dediyinə görə onun atı Buran adı ilə tanınmışdı. Deyilənə görə Qaraməlik Arapkir deyilən bir yerdən gəlmişdi. Bu tərəflərdə onu Arapkirli Məlik kimi də tanıyırdılar. Qaraməlik öz vətəninə adam öldürüb bu tərəflərə gəlmişdi. Qəbələnin Savalan dağı deyilən yerində özünə məskən salıb qaçaqlıq edirdi. Qaraməlik bu tərəflərə gələrkən yolda soyğunçuluq edib xeyli pul-para əldə etmiş, Koroğlunun Quratına bənzəyən Buran atı da yolda əldə etmişdi. Onu at belində görənlər heç cür tuta bilmirdilər. Kəndin adlı-sanlı pəhləvanı Tubul kişi də bu işdə aciz idi. Tubul hələlik Qaraməliklə yaxa olmaq üçün imkan gözləyirdi. Bilirdi ki, əlinə keçsə, bir anda qabırğasını sındıra biləcək. Qaraməlik isə hələlik məğlubedilməz idi. Sağa-sola əl atıb bol-bol azuqə əldə edib öz kefini çəkirdi.

Bir dəfə Qaraməlik Tubulun taxılı olan xırmandan at belindən bir çuval çəltiyini ələ keçirib getdiyini gözü ilə görmüşdü. Ona heç nə edə bilməmişdi. Buna görə də Tubul özünü kəndlilərinin yanında xəcalətli hesab edirdi. Tubul kənddə özünü bir qoçu kimi aparmasa da camaata ağrı-acı verənləri görəndə özü də bərk ağrıyırdı.

Bir yaz günü səhər tezdən Tubul baltasını çiyinə alıb odunluq ağac kəsmək üçün Kaladərəyə endi. Tubul seçdiyi ağacın bir tərəfini kəsib dayandı. Bir az nəfəs almaq istədi. Baltanı ağaca vurub əlini çəkdi. Tubulun baltası da bir igidin yükü idi. Onun baltasını yalnız qardaşı oğlu Osman arabir əlinə alıb işlədirdi. O vaxtlar bir yaxşı baltaçının baltasını ələ alıb baxanda deyirdilər:

- Ayə, bu lap pəhləvan Tubulun baltasına oxşayır.

Tubul kişi bir az nəfəs alıb başladı ağacın bir tərəfini kəsməyə. Ağaca bir neçə balta vurmuşdu ki, qabaqda bir bığıburma kişi gəlib dayandı. Tubul kişi yenə baltanı ağaca vurub əlini çəkdi.

Bir-iki addım qabağa gedib salam-kalam etdi. Onlar xeyli söhbət etdilər. Gələn adam Tubulu köməyə çağırdı:

- Bu mən ölüm, qarib qonağam, mənə kömək elə, atım lığa batıb.

Bu adam Tubulun hələlik tanıya bilmədiyi Qaraməlik idi. Söhbət zamanı bu bığıburma kişi bildirdi ki, Kaladərədən keçib Qəbələyə getmək istəyəndə atı sürüşüb lığa, qaynama bulağa batıb. Atın qabaq ayaqları ilə başı görünürmüş. Kişi ələcsiz qalıb atın qabaq ayaqlarını çatı ilə bir qoz ağacına bağlayıb kömək axtarmağa çıxıbmiş. Onu Tubulun baltası bu tərəfə gətiribmiş. Tubul kişi qonağın səsindən hiss edir ki, bu uzaqdan gəlmə adamdır. Həm də təmiz adama oxşamır. Amma dar gündə kömək istəyir. Belə vaxtlarda Tubul həmişə adamlara əl tutardı. Öz köhnə adəti ilə bu adama da Tubul kömək etməli oldu. Qonağın çiyinə əlini qoyub dilləndi:

- Deyirsən, gedək?

- Sən Allah, lap baltanı da mən aparım. Buralarda tanış-bilişin varsa, çağır, gedək.

- Taparıq, apararıq, hələ gedək bir baxım, nə lazım olacaq.

Bığıburma kişi əlini uzadıb ağaca vurulmuş baltanı qopardı. Baltanı əlində saxlaya bilmədi. Balta yavaş-yavaş endi ağacın dibinə. Kişi birtəhər baltanı qaldırıb dedi:

- Bay atonnan! Kişi, sənin balan böyüsün! Ayə, bu nə baltadı? Bunu gəzdirmək üçün iki qatır lazımdı.

- Bu kişi baltasıdı - Dedi Tubul.

Sonra qonağın əlindən baltanı alıb atdı çiyinə. Düşdülər yola. Onlar söhbət edə-edə gəlib çıxdılar İsmabulaq deyilən yerə. O vaxtlar bu yerlər başdan-başa qaynama bulaqlar idi. Burada at batan, dəvə batan qaynamalar vardı. Qaraməlik gəlib bir bulağın yanında dayandı. Tubul çevrilib bulağa tərəf baxdı, barmağını dişlədi:

- Baho, bu ki, bandit Qaraməliyin atıdı.

Tubul kişini tər basdı. Neyləsin, qonağı vurub öldürsün, yoxsa kömək etsin? Kişi dar gündədi, kömək istəyir. Belə dar gündə, bu yerdə onu öldürmək kişilikdən deyil. Tubul alınının tərini silib dedi:

- Dostum, mən səni çoxdan tanıyıram, sən Qaraməliksən. Sənin o qaçaq başını qaratoyuq başı kimi çəkib çıxara bilərdim. Ancaq dar gündə üstümə köməyə gəlmisən. Sənin günahlarından keçirəm. Sənin bu Buran atını da xilas edəcəyəm. Ancaq sən də gərək kişilik göstərəsən. Bu kəndə pislik etməkdən əl çəkəsən.

Tubul bu sözləri deyəndə Qaraməlik bir az sıxıldı. O ağır balta gəlib durdu gözünün önündə, bir az özünü yığışdırıb dedi:

- Qardaş, kimin var çağır, atımı xilas edək, mən də bir kişiyəm. Nə qədər sağam, sənin kəndinlə işim olmaz.

- Deyirsən, inanım sənə?

- Söz deyirəm, kişi kimi.

Tubul əlini uzadıb Qaraməliklə bir də görüşdü. Baltasını bir yana qoyub:

- Allah, sən məni bağışla, bu dəfə günahımdan keç. Axı pisə yaxşılıq etməyi özün buyurmusan.

Tubul bu sözləri deyib yapışdı Buran atın iki ayağından. Onun biləkləri şişdi, gözləri qapandı, dərindən nəfəs alıb bir nəərə çəkdi. Elə güc verdi ki, bir göz qırpımında dəvə boyda Buran at palçıqdan çıxdı sahilə. At ayaq üstə dayanan kimi Tubul əlini çəkdi. Tubulun ayaqları isə dizə qədər torpağa batmışdı.

Qaraməlik bu işə mat qaldı. Birdən yerindən oynadı, gəlib Tubulu qucaqladı. O üzündən bu üzündən öpdü:

- Çox sağ ol, qardaş!

- Ayə, Qaraməlik, mən sənin Buran atını xilas etdim, sən də mənim ayaqlarımı torpaqdan çıxar.

Qaraməlik yaxınlaşıb Tubulu çəkmək istədi. Tubul onun çiy-nindən bir balaca aşağı sıxdı. Məlik bir anda yerə oturdu. Onlar çoxdankı dostlar kimi bir-birini qucaqladılar. Atın xilas olmasına Tubul da sevinmişdi. Bu vaxt Qaraməliyin atı kişnədi, sonra özünü möhkəm silkələdi. Elə silkələndi ki, Tubulun da, Qaraməliyin də üst-başu tamam palçıq oldu. Qaraməlik sevinclə dedi:

- Ha, zoruva dönüm, silkələn, bizdən zərər yoxdu. Sənə bir şey olmasın.

Qaraməlik atı çəkib apardı arxa. Atı əməlli-başlı təmizlədi. Keçəpalanı düşürüb tərtəmiz yudu.

Tubul pəhləvan xeyli onu gözlədi. Atı səliqəyə salıb Qaraməlik yenə də gəldi Tubulun yanına. Dedi:

- Sağ ol, qardaş! Allah balalarını saxlasın! Mən sənə kimi bir kasıbı dar vəziyyətdən çıxarmaq üçün bu formaya düşmüşəm. Yanımda darğa vergi vermək üçün bir imkansız döyürdü. Darğa onu döydükcə kasıb zarıldaıyır, ona yalvarırdı. Dözmədim. Darğaya bir ağac çəkdim. Darğa o dünyalıq oldu. O gündən vətənimdən didərgin düşdüm. Axırda oldum bandit, yolkəsən, quldur. Bu gün özümdən zəhləm gedir. İstəyirəm, mən də bu gündən hardasa bir təmiz adla yurd salıb adam kimi yaşayım. Adın nədir?

- Adım Tubuldur.

- Tubul pəhləvan. Eşitmişəm. Mən də deyirəm, balta nə üçün ağırdu? Gedirəm, Pəhləvan qardaş, adam kimi dolanmağa yol tapsam, bir gün üzü ağ gələcəyəm səni görməyə. Bir daha məni üzü qara görməyəcəksən – deyib atı məhmizlədi. O getdi, Tubul da baltasını belinə atıb gəldi Suyenbasqala. Yarımçıq qoyduğu ağacı kəsib yıxdı.

Bu hadisədən illər keçdi. Tubul pəhləvan bir də Qaraməliyə rast gəlmədi.

Deyilənlərə görə, o, gedib uzaq bir diyarda yurd saldı. İllər keçdikcə orada başqa adamlar da yurd saldı. Bura 20-30 ailəli bir oba oldu. Adını Məlikoba qoydular. Qaraməlik burada halal adam kimi yaşayırdı.

Günlərin bir günü soraqlaşdı Tubulun evini tapdı. Onu Tubulun qardaşı oğlu Osman pəhləvan qarşıladı. Artıq iki-üç il idi ki, Tubul pəhləvan dünyasını dəyişmişdi. Osman pəhləvanla duz-çörək kəsdilər. Kömrədə qalxıb Tubulun qəbrini ziyarət etdilər.

NAĞILLAR

Bülbüli nağıl (Exlətepi: 8; Taranedi: 4)

Sa kərə sa alverçinen cələyexun bülbülə biqi koyane eçere. Şotaynak qızılı kletka haqi iz boş laxane te bülbülə. Bülbülə beğseynaksa amdare laxe. Alverçin kala bağçane bake. Alverçin kala bağçane bake. Alverçin bağçinaxun cürbəcür vardurxoxun qəşəng adesene. Bağçin biyex masi mərmərəxun düzesi vuğ fantanla basseyne bake. Alverçinen əmirbene ki, bülbüli kletkina basseyni toğol xojina suruk beqatun, hər biyəsinəl hari tequşa tamaşanebe. Bülbülen isə həmişə beykef məğure məğpe, içal dim beykefe bake. Alverçinen quşe muza avabakala sa amdara bəğəbi, şoto xahiş bene ki, bülbüli beykef baksuni məninəqan bəğəbi.

Quşe muza avabakala amdaren şoto pine:

– Ay ağa, bülbülen iz vətəneynak, iz doğma meseynak saal azadluğeynake qubarbsa. Şotin metərə məğə:

– Bez vətənə kəsib bakaz, əxil gala padcağ mabakaz.

Alverçinen aneksa ki, bulbul giba-giyin bisane. Kletkina qaypi quşa tərəbsa qavuna. Alverçi saal quşurxoy muza avabakala amdər ekurxoy loxol lasi bülbüli bacanexun tatunsa. Bülbül purpi buruğoy belxun covaneki, qooruğaxunal covaneki, çəyləgi boş oskalepi, orayinaxun xene ugi, gelene purpi, male purpi, xodin koğuşa papi ostar səsən məgəpi:

– Ay vətən! Hun he qəşəngnu!

Bülbülen bureqi muq məğur məğpsa, me cikəxun te cikəne purpi, me xodaxun te xodane purpi.

Alverçinenal pine:

– Məhətəl mandala əşe, zu koto qızılı kletkin boş, vardurxoy gatez efe, ukestez, uğestez, kotaynak isə xodin koğuşe xoşel eysa.

Quşurxoy muza avabakala amdaren pine:

– Ay ağa, məhətəl ma manda. Hər suntay iz vətən, iz bavay koj mucane. Bülbül miya azade. Azadluğal hər sa şeyaxun şaate.

Bülbülün nağılı (S: 8; Tr: 4)

Bir tacir meşədən bir dənə bülbülü tutub gətirdi evə. Və onun üçün qızıl qəfəs düzəltdi. Bülbülü o qızıl qəfəsin içinə saldı. Onun üçün bir adam tapdı ki, o adam o bülbülə baxsın. Tacirin həyatında hovuz da vardı. Axşamçağı o, bülbül olan qəfəsi hovuzun yanında asır, özü də istirahət eləyirdi, baxırdı bülbülə. Ancaq bir gün bu tacir gördü ki, bu bulbul bikefdi. Nəsə, özü də narahat oldu, fikirləşdi ki, nə təhər öyrənim ki, bu nəyə görə qəmlidi. Gəlib bir quş dilini bilən bir adamı tapır. Gətirir onu, tacir soruşur ki, bu bülbül nəyə görə qəmlidi. Deyir:

– Ay ağa, o öz vətəni üçün, öz yurdu üçün darıxır. Ona görə qəmlidi.

O da görür ki, bu, günbəgün pisləşir. Ona görə də qəfəsin qapısını açıb onu buraxır. Onlar da atlara minib bunun dalınca gedirlər, görək bu hara gedir. Görürlər ki, bu dağı uçub meşəyə girdi, öz meşəsinə. Meşədə çimir, sonra da su içir və gedir ağacın üstündə oturur və başlayır oxumağa. Tacir deyir:

– Necə olur ki, mən onu bu qədər gül-çiçəyin içində saxlamışam, qızıl qəfəs düzəltdim, ona yemək vermişəm, nə olur, orada qəm çəkir. Necə olur ki, bu bir boş ağacın oyuğunda oturub oxuyur. Quş dili bilən deyir:

– Ona hər şeydən qabaq vətəndi. Ona görə də orada bikefdi, burda isə onun üçün xoşdu, burda oturub gözəl-gözəl mahnılar oxuyur.

Padşax sal naxırçı (Exlətepi: 7; Taranedi: 5)

Sağo buney sağo tenoy, sa padşax xoy. Sa ği şotin gele avabal sa amdara nexə”tay beğa dünyəne kə təzə xavarxonon!” Gele avabakala amdaren nexə. “Mani ölkine naxırçı yəşəyişəbsasa manuki vi yurdu qonçux bakale.” Mo ibay padşaxen hikal nex tene. Sa xaş cuvaki toxunşa pəmcı gele avabakalaxu xavara haksə. Hate çuğabane haksə. Padşaxen fikirensə yakane çeysə. Naxırçı kelene taysə male taysə yəşəinş bakala kalane hari ceysə. Naxırcına aki

nexe şoto; ”Me uşelux qonaqba za.” Naxircinen kele mükluğaxun eneşta qonağa iz koya, şotaynak istale kaye. Padşaxen naxircin əyiləne aksun çuresa sal nexeki “iz yurdu yakabale”. Me əyitmağopı məktube zame. Me məktuba zamezene: “Me cəyil ğar hari vəf papale kinək iz bula şanpanan.” Cəil ğar gelene tazi male tazi hikalaxun xəbarsuz hari panepi məktuba tadaltay saraye. Bağə basi, tiya bakala hovuzi tax mandakbay kiyexun biti cəil ostağal nepane tazi. Mo nepa bakala vədine padşaxe xuyər bağə tarapsane ceysa hari hovuzə panepsa. Miya hovuzi tox npxəğala cəilə aneksa. Şo beğanun, xaşaxun gözəley. Padşaxe xuyər şoto işalainşaki şotay tōx bakala məktuba aki, kalene. Məktuba zameseney. “Me cəil ğar hari vəf papatan iz bula şantanan”. Xuyər şoto vuruluşakeney ene xuyari hakla sa fikire eysa məktuba badalbsun. Padşaxen yakabala məktuba bokosbi təzə məktube zame:”Me cəil ğar haki papale kinən bez xuyərxun laşkoy banan”.

Sa mal vədə cuaneksa, padşax hari saraya benesaki iz yakabi cəilaxu iz xuyər nişanlune. Padşax əcuxlainşe baksa amma ene cəyiney. Hamerluğaxun vūx xi vūx üşü laşkaye baksa. Padşaxen naxirçin bel iz tacane laxsa. Naxirçi padşaxe bay padşaxe xuyərəl şotay cux. Şorox iz arzunatun papeğatun yanal beş.

Padşah və çoban (S:7; Tr:5)

Varıydı, yoxuydu, bir padşah vardı. Bir gün, o, müdrik bir adama dedi:

– Get bax, dünyada nə yenilik var?!

Müdrik dedi:

– Hansısa ölkədə çoban yaşayır, hansıki, sənin məmləkətində padşah olacaq. Padşah bunu eşidib hec nə demədi. Bir aydan sonra ikinci müdrik adama müraciət etdi. Eyni cavabı aldı. Padşah düşündü və səfərə çıxdı. Padşah çox getdi, az getdi, naxirçi yaşayan yerə gəlib catdı. Çobanı görüb dedi ona:

– Bu gecəlik qonaq et məni. Çoban böyük ehtiramla qonağı evinə aparıb, onun üçün süfrə acdı. Padşah çobanın uşağını görmək istədi və dedi:

– Öz vətənimə göndərəcəm. Bu sözləri deyib, məktub yazıb, verdi oğlana.

Bu məktubda yazdı:

– “*Bu cavan oğlan sizə gəlib catanda, başını üzün.*”

Cavan oğlan çox getdi, az getdi, heç nədən xəbərsiz gəlib çatır məktub verənin sarayına. Bağa girdi və orada hovuzun yanında taqətdən düşmüş cavan dərin yuxuya getdi. O, yuxulu olan zaman şahzadə bağı gəzməyə çıxır və hovuzun yanına gəlir. Burada, hovuzun yanında yuxulayan cavanı görür. O, günəşdən, aydan da gözəl idi. Şahzadə ona yaxınlaşır və yanındakı məktubu görür, götürüb oxuyur. Məktubda yazılmışdı. “Bu cavan oğlan gəlib sizə çatanda bogazını üzün.” Qız artıq ona vurulmuşdu və aqlına belə bir fikir gəlir: məktubu dəyişmək. Padşah göndərən məktubu yandırır yeni məktub yazır: “Bu cavan oğlan sizə gəlib çatan kimi, mənim qızımla evləndirin.” Bir az vaxt keçəndən sonra padşah saraya qayıdır və qızının göndərdiyi cavanla nişanlandığını görür. Padşah qəzəblənir, amma iş-işdən keçmişdi. Beləliklə, padşah yeddi gün, yeddi gecə toy etdi və öz tacını çobanın başına qoydu. Çoban şahzadə oldu, şahzadə onun həyat yoldaşı.

Qoy onlar öz arzularına çatsınlar, biz də öz arzumuza.

**Kalna nağıl upa (Exlətepi: 1; Nənə, nağıl de (S: 1; Tr: 1)
Taranedi: 1)**

Kalna, zayna nağıl upa,
Bezi nepal harekan.
Muculiyox göynuxun
Hari oka bareqan.

*Nənə, mənə bir nağıl de,
Mənim yuxum da gəlsin.
Ulduzlar göydən
Gəlib yerə tökülsün.*

Kalna, zayna nağıl upa,
Əylin umöğoy tume.
Şuyenen çəpkin kə pi?
Tülkünen dadala
Taşiri çölə təribi?

*Nənə mənə bir nağıl de,
Uşağın qulağının dibinə.
Ayı gizlicə nə deyirdi?
Tülkü tutan xoruzu
Aparıb çölə buraxdı?*

Kalna, zayna nağıl upa,
Nəyni biyəsin porsux,
Çeri tenetsi orobay?
Sasnağəğəl poy horabay?

*Nənə mənə bir nağıl de,
Dünən axşam porsuq,
Küsüb çıxıb getdi?
Bəs kirpi hara getdi?*

Toyşanen kələmə taştay,
Taşeri şüva tastay?
Kalna ene tez baskal,
Beğ cerene kəyebay.

*Dovşan kələm aparırdı,
Aparıb kimə verdi?
Nənə, daha yatmıram,
Gün çıxdı səhər açıldı.*

Ğayin mena extezu,
Bez qəşinə botezu,
İzi qacaal aqezu.

*İti bıçağı götürmüşəm,
Barmağımı kəsmişəm,
Ağrısını da çəkmişəm.*

Nana, nana, ay nana,
Hər za aqatan nexnu “oy”.
Bezi qəşəne qace,
Vi mayna kace poy?

*Ana, ana, ay ana,
Hər məni görəndə deyirsən “oy”.
Mənim barmağım ağrıyor,
Bəs sənin haran ağrıyor?*

**Bavoğoy əyitmux, misalxo sal ukğala əyitmux (Exlətepi: 9;
Taranedi: 7)**

Atalar sözü, məsəl və deyimlər (S:9 və Tr: 7)

Gödək ğaşa, buxoy tapa
Gödək bağla, uzun döy

Pirdi doptal
Yalançının yalançısı

Əfçi fukal
Yalan

Xə tapkal
İt döyən

Xə ukal
İt yeyən

Payıze ukal, joğla busabaskal
Payızda yeyən, yazda ac yatan

Çovalın kokla laxatan avayan bako
Sərçə yumurta qoyanda bilərik

İz tsiya duğa, palaza saka
Adını vur, palazı sal

Zoğqalna xodaxun, biti elemen bako
Zoğal ağacından yıxılan eşşək olar

İsa benğo şoto o çupestoz
Ona ot yolduracağam

Xəkkinə va xorozko
İt kimi sürüdərəm səni

Toroqal taşal
Əlinə düşəni apararı

Bisi jomokoya baskale
Köhnə dəyirmənda yatan

Biğa ha muğqama maqan baki
Bax ha, buynuzu olmasın

Vi bul nu bakala qala, vi bədənə majolba
Bədənin girməyən yerə başını soxma

Hoha hiş, qandağ gobina tüş
Hoha hiş, xəndəyə, qobuya düş

Va sa tızaka badas ki
Səni elə bir tələyə salım ki

Vi mukoğo tərs taradas ki
Sənin buynuzunu elə çevirim ki

Vasağınə badas ki, cupka cupka manda
Səni elə günə salım ki hoppana- hoppana qalasan

Beze şume boş el teno
Cörəyimizin duzu yoxdu

**Bovoğoy əitmux, məsələx, uqeğalorox (Exlətepi: 8;
Taranedi: 4)**

Atalar sözləri, məsəllər, deyimlər (S:8; Tr:4)

Kal, tsam amdarxo həmişə lazıme baksa
Yazıb oxumaq adamlara həmişə lazımdı

Savadsuz amdar kaçine
Savadsız adam kordu

Tsirikxo payizetun bokəle
Yayda işlə, qışda dişlə

Ğeyin əşlə əycinə maefa
Bu günün işini sabaha saxlama

Hağıl yəşəstə tene, bulastane
Ağıl yaşda deyil, başdadı

Əcuğon va maqan haqlainşi, hun şaaten əcuğo haqlainşa
Qəzəb səni haqlamasın, sən çalış yaxşı işlə, qəzəbi üstələ

Muca muzen dizikəl kurnuxune cevksa
Şirin dillə ilanı da quyudan çıxartmaq olur

Kapenko, amdarxo vi loxol axşumendo
Tələsərsən, adamları özünə güldürərsən

Əş-əşləxun covakituxun oşa kula fəlstun lazım tene
İş-işdən keçəndən sonra əli yelləməyin faydası yoxdu

Lap gele çureğaltin bakaltuval açesebsa
Çox istəyənlər azdan da olar

İnsan puri tanesa, ama izi şaat tsi manesta
İnsan ölüb gedir, amma onun yaxşı adı qalır

Xodin bar iz tumene barsta
Ağacın barı onun dibinə düşür

Xena papinut vi partala cemaqa
Suya çatmamış paltarını soyunma

Sa bul şatepə bul lap şate
Bir baş yaxşıdı, iki baş ondan yaxşıdı

Kalatai əitə beğaltin koroğ ateneko
Böyüyün sözünə qulaq asan korluq çəkməz

Barrinal umuxxono
Divarın da qulağı var

Künsuz arux bateneksa
Tüstüsüz od olmaz

Əşən va akesta, əiten tə
İşində özünü göstər, sözlə yox

Bar uksuna çureğaltin xoda layes bakane gərə
Meyvə istəyənlər adam ağaca çıxmağı bacarmalıdır

Pəq arpuza sa kiyel biqes bateneko
İki qarpızı bir əldə tutmaq olmaz

Soğo arux bakatan soğo xe bakane gərə
Biri od olanda o birisi su olmalıdı

Tara papala dost əsil doste
Darda çatan dost əsil dostdu

Muçə muz var dövlətəxun avuze
Şirin dil dövlətdən dəyərlidi

Ukamin bayin şaate
Deməkdən eləmək yaxşıdı

Apespa oşa upa.
Sözü bişir, sonra de

Siya duğa palaza saka
Adını de, palazı sal

Uqe şaatu boqene ukxa
Qozun yaxşısını donuz yeyər

Haqulunən fikirbamin gijen duği taneştə
Ağıllı fikirləşincə dəli vurub aparır

Xe eğala ganu je tetun laxo
Su gələn yerə daş qoymazlar

Muca əyiten buruğovaal furunedo
Şirin dillə dağı da aşırmaq olar

Gele tarakaltinegele avabako
Çox gəzən çox bilər

Xəyəən bəpeko, karvanxo covaneko
İt hürər, karvan keçər

Taysuz xode xoji bateneksa
Budaqsız ağacın kölgəsi olmaz

Yavan sumqan bai təmiz üqan bai
Yavan çörək olsun, təmiz ürək olsun

Bərəkətlu koja qarğışenal sarpez bateneko
Xeyirxah evi qarğış da dağıtmır

Kaçinen peneki beyanğo
Kor dedi, baxarıq

Piyin beş ukala əit şate
Üzə deyilən söz yaxşıdı

Xəye, pişiki naxışe baksa
İt, pişiyin də naxışı olmalıdı

Qi saad cəy tağamincə sa saad usum tağain şaate
Yarım saat gec getməkdənsə, bir saat tez getmək yaxşıdı

Şaat xuyəren xib dənə ğare ganune tasta
Yaxşı qız üç dənə oğlanın yerini verir

MƏSƏLLƏR

Kantal-kiriş (Ədəbiyat: 9, varaq: 171; Taranedi: 6)

Nexunki Nije Dərə məline pə vicine yəşəinşe. Kala vicey si Xaçn, Misik viciy si Əkele be. Tənbəluğa görə kala vicey siya “kantal” misiktu “kiriş” tun nextuniy.

Mayasa tənəblxoy say pəyə papatan şotoxo “kantall-kiriş” pi kaltune. mər amdarxo nextun: “Ə, kən, çurpe Kantall-kiriş, kinək sa əş buka.”

Kantall-kiriş (Ə: 9, s: 171; Tr: 6)

Deyirlər ki, Nicin Dərə məhəlləsində iki qardaş yaşayırmış. Böyük qardaşın adı Xaçn, kiçiyinki isə Əkel idi. Tənəlliklərinə görə böyük qardaşa «kantall», kiçiyinə «kiriş» deyərtilər.

Haradasa tənəllərin sayı ikiyə çatarsa, onları «kantall-kiriş» deyə çağırırlar. Belə adamlara deyərlər: «Ə, nə durmusan Kantall-Kiriş¹⁰ kimi, bir iş görsənə»

**AXŞUMKALA ƏŞRUX, QİMQİN EXLƏTXO, BAKİ
HAKSABX (Exlətepi: 2; Taranedi: 7)**

**LƏTİFƏLƏR, GİMGƏ SÖHBƏTLƏRİ, OLMUŞ
ƏHVALATLAR (S: 2; Tr: 7)**

Vi səviyinə nu papseymak

Sa udinen çeşməye lavksa. Calxalen şoto çeşməylə aki xavare haksax:

- Hun bip pulan bakı, poy he vaxt bup turla bakalnu?
- İşkarek şotay əyitə fikir nu tadı mere cuğab tadı:
- Zu vi səviyinə papsun tez curesa.

Sənin səviyyəyə çatmaq üçün

- Bir udi çeşmək taxır. Tanıştı onu çeşməkdə görüb soruşur;*
- Sən dördgözlü oldun, bəs nə vaxt dörd ayaqlı olacaqsan?
  - Kişi onun sözlərinə əhəmiyyət verməyib belə cavab verir:*
  - Mən sənin səviyyəyə çatmaq istəmirəm.

---

¹⁰ tənəbl deməkdir

Çaxmağı yavaş-yavaş zapa

Sa işkaren iz kiye tüfenq haki, xoda arsala kəklikə tüş hakatan, coğon seyvanaxun ciritepi:

Çaxmağı yavaş-yavaş zapa. Lorosa əyile baskene, şoto muğurenbon.

Tətiyi yavaş - yavaş çək

Kişi əlinə tüfəngi alıb ağacdakı kəkliyə tuşlayanda, arvadı eyvandan çığırdı:

- *Tətiyi asta-asta çək, beşikdə uşaq yatıb, onu oyada bilərsən.*

Güzgünə beğsun bəse

Suntin dosta pine:

– Axşumsunez curesa. Kavazki keleca axşumkaz.

Dosten məslele tasta:

- Motayna əxil taysun lazim tene. Güzgünə beğayvax bəse.

Güzgüyə baxmaq kifayətdi

Bi r nəfər dostuna dedi:

- *Yaman gülmək istəyirəm. Nə edim, mən doyunca gülüm?*

Dostu məsləhət verdi:

- *Buna görə uzağa getmək lazım deyil. Güzgüyə baxmaq kifayətdi.*

Zu bez kojas care

Pə viciğoy manuki yakaxtetun taysay. Kala bici alin koyane baksay, miciko okin koyane baksay. Gımxoy sa gine kala vicen okaxun səse ibaksa, seyvana cenesa, aneksaki, vicen iz kiye tavar tatapsune curesa.

Xavare haksax:

- Hun kən sunen curesa.
  - Bez kojaz tatane, təzə koj bikoz kezər qala.
- Kala vicen me əjitmaqa ibay iz kala karibay manedi:
- Poy bez koj heter bakala?
- Vicen pine:
- Zalüğ tene. Zu bez kojaz caze.

Mən öz evimi sökürəm

İki qardaş vardı, hansı kı, yola getmirdilər. Böyük qardaş evin yuxarı mərtəbəsində, kiçik qardaş aşağı mərtəbədə yaşayırdı.

Günlərin bir günü böyük qardaş aşağıda taqqıltı eşidib eyvana çıxdı və gördü ki, qardaşı balta əlində evi sökmək istəyir.

O soruşdu:

- *Sən nə etmək istəyirsən?*
  - *Öz evimi sökürəm, yeni evimi başqa yerdə tikəcəyəm.*
- Böyük qardaş bu sözləri eşidib yerində donub qaldı.*
- *Bəs mənim evim necə dayanacaq?*

Qardaş cavab verdi:

Bunun mənə dəxli yoxdu. Mən öz evimi sökürəm.

Zoğalna xodaxun bitalo eleme baqon (Exlətepi: 9; Taranedi: 5)

Sa ği Qoşin qonşinen zotalna xodana tapey sadə xodaxun binesta. Ha te vaxt Qoşinen qonşına kalene qonşual titeri cape baksa. Qoşına qonşin çağone hay tasta. Qoşinene qonşinane xavar haksə çağonenal nexeki: Maya bakain həysə eğale. Qoşinen yağə bexsa te vədine qonşin çoğon çəye eşta samalan çunaksa qonşi hari tene ceysa. Sadə qonşinen zotalna xode oqa bakala papakane aksa. Əşe he kala baksuna kamişe baksa məlinə pule tarasta. Hayzeri tağadan Qoşinen qonşin çoğə nexeki vi işkara upak: Şo eleme. Çoğon tene kanişəksa. Qonşinenal kandirişensa zoqalna xodaxun hasand xod butene laysaynak teynal bitenesa eleme. Te ğinaxunal Nije mər sa əyito: Zoqalna xodaxun bitalo eleme bakan.

Zoğal ağacından yıxılan eşşək olar (S: 9; Tr: 5)

Bir gün Qoşi¹¹nin qonşusu zoğal ağacı çirpirmiş və birdən ağacdən yıxılır. Həmin vaxt Qoşi qonşusunu çağırır, qonşu isə qaçıb gizlənir. Qonşunun yoldaşı Qoşinin çağırışına cavab verir. Qoşi qonşusunu soruşur, yoldaşı da deyir ki: harda olsa bir azdan gələr. Qoşi gözləyir, o arada qonşunun yoldaşı çay da gətirir. Bir az da vaxt keçir, amma qonşu gəlib çıxmır. Birdən Qoşi zoğal ağacının altında olan qonşunun papağını görür. Məsələnin nə yerdə olduğunu anlayır, həyatə göz gəzdirir. Qoşi durub gedəndə qonşunun yoldaşına deyir: Yoldaşına deyərsən ki, o, eşşəkdi. Qonşunun yoldaşı anlamır. Qoşi izah edir ki, zoğal ağacından asan ağac yoxdu çıxmaq üçün, əgər ondan yıxılmışansa, deməli, eşşəksən. O gündən Nicdə belə bir məsəl var: Zoğal ağacından yıxılan eşşək olar.

Əsgərəvöy dokkaz

Beş aize sa qərəmcuxo şotoal Əsgərəvöy dokkaztunne. Te Katmoqo Əsgərəvöy nəsilə yaşəyinşa. Yan hərgi qimqina kiryənsa. Aizim səksən yaşlu qocal usum-usum beş qimqinene eysay. Məlneynəl motay sa- pədənə tay-tuşə buy. Me işkaren nexə:

– A bala, bez tay-tuşxonoy, şotox horebay?

Nextun:

– Sa-pəxibo buney, mandiyoroxal Əskərobxoy dokaze bi yakatun bexsa.

Əsgərovlar qapısı

Kəndimizdə bir qəbiristanlıq var, ona da Əsgərəvöy doqqaz deyirlər. O arada Əsgərovlar nəslə yaşayır. Biz hər gün gimgəyə yığışırıdık. Kəndimizin səksən yaşlı qocası da tez-tez bizim gimgəyə gəlirdi. Məhlədə də bunun bir-iki tay-tuşu vardı. Bu kişi deyir:

---

¹¹ Udi adı

- *Ay bala, mənim tay-tuşlarım varıydı, onlar nə oldu?*

Diyir:

- *Bir-iki, üç nəfər var, qalanları da Əsgərəvoy doqqazda səni gözləyirlər.*

* * *

Qonşılığa Durmuş işkare be. Mo üşəala baskatanal bere tox comağa lanexsay. Kənesa lazım bakatan comağa dunexsay. Coğə öt nexteney. Comağa duneği, çəy eca. Comağa dunei ukun həzirba. Kobala dunexsa me əşa ba, te əşa ba. Saği moto qimqına kaltunko Motin kovala extatan coğon ciritekon:

- A camaat, Durmuşu kovala bikanan. Taci atunsaki Durmuş baftene likin boş, kobalal xəxəyecne.

Sa hema ği covaneksa. Durmuş işkare coğon unekan ki, kovala xəxəpitu qonagez kale. İşkaren hari aneksa ki, xurmoş, ukun-uğun laxecene nexə.

Cux, mo he əşə.

Coğon nexə: Ay işkar. Vaxunal kociyox buneyniş. Şoto konaxluqa tasta. Kolala xəxəpetun. Bez elmux cərkene.

Qonşuluqda Durmuş kişi olub. Bu, gecə də yatanda yastığının yanında çubuğu olurdu. Bir şey istəyəndə çubuğu vururdu. Arvadına söz deməzdi. Çubuğu vurur, çay gətir. Çubuğu vurur, nahar hazırla. Çubuğu vurur, bu işi gör, o işi gör.

Bir gün bunu gimgəyə çağırırlar. Bu, çubuğu alanda arvad qışqırır:

- *Ay camaat, Durmuşun çubuğunu tutun, hey!*

Gedib görürlər ki, Durmuş kişi lığ-lığın içində yıxılıb, comağı da sınıbdı.

Bir neçə gün keçir. Durmuş kişinin arvadı deyir ki, çubuğu sındıranları qonaq çağırıram. Kişi gəlip görür ki, xurmalar, yemək-icmək. Deyir:

- *Arvad, bu nə işdi? Arvad deyir:*

- *Ey, ey, a kişi. Səndən də qoçuları varmış. Onlara qonaqlıq verirəm. Çubuğu sındırıblar. Canımız qurtarıb.*

* * *

Zalimi soğoney. Əşləxun koya enesay. Hər əşlək biqez tene baksay. Coğ mece boş taqay-maqay şəbexen. hər qa mece bakon. Hər hikəne, işkar bisane. Cux biyatan əyloğ qirbon unekon:

- "Ay balox, hikalaxun qitespsa. Azralen taneşta. Amma sa vəso vəx, qərəmzoqo mec maqan ceri.

Nextun: ay na, hetana?

Nexe: ev bavan tiyal sa bokospale.

Zülmkar biriydi. İşdən gəlir evə. Hər işi eləmək olmur, axı. Arvadı cişkanın¹² içində qovur, ora-bura. Bir, üç, dörd dəfə. Hər dam cişkan olur.

Nəsə, kişi rəhmətə gedir. Arvad öləndə uşaqları yığır, deyir:

- Ay bala, heç nədən qorxmuram. Əzrayıl aparıb gedir. Amma bir şeyi sizə vəsiyyəət eləyirəm, qəbristanlığa cişkan çıxmasın.

Deyirlər, ay ana, niyə?

Deyir, dədən orda da məni yandıracaq.

* * *

Busaluq usenxosta, qonşin əylux, qohumxo, bütümtün hari motağoy koya ukuntun uksay. Motoğosta sadənə mise tavanoy. Əyitene əyitene:

- Ay işkar, mər tene bakon, zu kavaz, hetər baz?

İşkaren nexe:

Cux saqiyə portpa. Bazaralcirik sa qınaxun oşa ya tava tene bakal, yalki me qonağxo.

Sa ği oşa işkar taci bazara tavina toydi enesa koya. Coğon nexe: "kənbi?"

İşkaren nexeki, tavina toydez. Əş cereki. Ya şumen həzirbon, ya qonaxkan hari.

Aclıq dövrü olub. Qonşu uşaqlar da, qohumlar da, hamı gəlib bunların evində yemək yeyərmiş. Bunlarda yekə bir dənə mis tava varmış. Arvad danışıır, danışıır:

---

¹² gicitkən

- *A kişi, belə olmaz, mən nə təhər eləyim?*

Kişi deyir:

- *Arvad, bir gün də döz. Bazara kimi. Bir gündən sonra nə tava olmayacaq, nə də bu qonaqlar.*

Bir gündən sonra kişi bazara gedib tavanı satır, gəlir evə. Arvad deyir, neyləmişən? Kişi cavab verir ki, tavanı satdım. İş qurtardı. Nə çörək hazırlama, nə qonaq gəlsin.

* * *

Suntay qonşının bazaraxun eleme haksı. Bazaraxun hari, nexə, a, əmi, pədənə elemez hake, hetərə? A bala, zu me elemxoy muza kə avabakaz. Samal micik bakiyniy, motoqoy micik avazbakoniy. Zu hoşokzu. Elemxo kə avabakaz? Hoşik bakiniy, bez bul ceneqoniy.

Birinin qonşusu bazardan eşşək alır. Bazara gəlib deyir ki, ay əmi, iki dənə eşşək almışam, nətəhərdi? A bala, mən bu eşşəklərin dilini nə bilim? Bir az balaca olsaydı, bunların dilini bilərdim. Mən qoduğam. Eşşəklərdən nə bilim? Qodux olsaydı, başım çıxardı.

* * *

Soqo basane tatunştə ocalaxbsa. Moto taşatan işə doste uken bineksa. Dokturtun kale. Dərmən tadi hazertunsa ture. İcu exatan aneksı ki, sa dəstə amdarxo qirecetun. Xavartun haksı hətərnü? İzqarenal xavare haksı:

- *Bava isə hətərnü?*

Nexə:

Ay bala, tiya baqaltuxun, eşiki boş bakaltuxun hələki, şatzu.

Biri ölər, apararlar bastırmağa. Bunu aparanda yaxın dostunun ürəyi gedər. Həkim çağırırlar. Dərman-zad. Bu ayağa durur. Özüne gələndən sonra görər ki, bir dəstə camaat yığışib. Deyir, ə, nə təhərsən? Oğlu atasından bir də soruşur:

- *Ata, indi nə təhərsən? Deyir:*

- *A bala, orda gedəndən, tabutda olandan hələ ki, yaxşıyam.*

* * *

Sa beynşa tatunşta qərəmzaqo afiri ubsa. Benexsa. Nexe:
A, bala zu qamişteza vi babay qərəmcux mani va? Mani
cacluğa?

Nexe:

- Efa, kəvəğaz zu busquna curkaz, hun ciq harekan begen
manuva vi bavay qərəmcuq?!

*Bir keşişi aparırlar qəbiristanlığa dua oxumağa. Baxır belə.
Deyir:*

*- Ay bala, mən başa düşmürəm ki, sənin dədənin qəbri
hansıdır? Hansı kol-kosdu?*

*Deyir: qoy axtarım, mən pusquda dayanım, sən sür elə gəlsin,
görək hansıdır, sənin dədənin qəbri?!*

Hoha hiş, kobi kandağa tüş

Yöndəmsiz arabacıyox bene. Hər ği hari nextun araba
tarabene, xena baftene tene ceysa. Te vədə me əyitmoğə petun.
Həysəl saml ağılaxun kəm amdara nextun: ”Hoha hiş, kobi kandağa
tüş.” Arabina maya bakayin cidal.

Hoha hiş, xəndəyə, qobuya düş

*Yönsüz arabacılar olurdu. Hər gün gəlib şikayət eləyirdi,
araba aşıb, suya girib, çıxmayıb. Onda bu sözü deyiblər. İndi bir az
başdan xarab olanlara deyirlər: Hoha hiş, xəndəyə, qobuya düş.
Yəni arabasını hara gəldi salıbdı.*

Bisi jomokoya baskal

Te vaxtamoğə maşın tene be. Sa nijlu aizin be bel qonağə
eysa. Kaybaki eğatan ko gine bel hari ceysa. İz coxon xavar hakatan
nexe: bisi jomokoya baskene. Həysəl şu cəyi eğayın mərtun ne:

- Bisi jomokoya baskal. Mə şo upsuneki: Zu kə ava bakaz
maya.

Köhnə dəyirmanda yatan

*O vaxt maşın olmayıb. Bir nicli kəndin bu başına qonaq gəlir.
Qayıdanda beş günə gəlib çatır. Arvadından soruşanda deyirmiş:*

Köhnə dəyirmandadı, yatıbdı. İndi kim gec gəlsə, bu məsəli işlədirlər: Köhnə dəyirmanda yatan. Yəni mən nə bilim, hardadı.

Va zu sa təlinə badazki

Orazi bikseyan eke popaxun vij kine kankoroy tələtun düzbsa. Həysal əcuğun bikatan me əyitə əşbestunsta; “Va zu sa təlinə badazki”.

Səni mən bir tələyə salım ki...

Qırqovul tutmaq üçün at tükündən kəndir kimi dairəvi formada tələ düzəldirlər. İndi də kiminsə acığı tutanda belə bir misaldan istifadə edirlər: “Səni mən bir tələyə salım ki...”

Çovalen kokla laxatan

Udiğoy ən kəsib vədə iyuni xəşə. Esenaxun hikal tene mandeəsinoroxol papi tene. Bisiyoroxal toyesene. Çovalenal hate vədə koklane laxsa. Şoto qörə nextun va çovalen kokla laxatanyan avayan bakan.

Sərçə yumurta qoyanda bilərik

Udilərini ən kasıb vaxtı olub iyun ayı. Heç nə qalmayıb. Heç nə olmayıb. Köhnəsini satıblar. Təzəsi də yoxdu. Sərçələr də o vaxt yumurta qoyur. Səni sınaıyır da. Ona görə deyirlər ki, səni sərçə yumurta qoyanda bilərik.

Beğa iz mukə makan bay

Sa işkaren nexə kit e vaxt, zu beli hakoz. Sa Bəyəxu xavare haksə. Hali nu haki tanesa. Axırda vezar bay nexə: Beğa, mukə makan bay. Motinal hari benexsa butun belexoy, gömüş xoy mukəno. Axırda nexeki ay kada tez bəbi. Nexə: viz usene xavaren haksə. Mekaxa sirik ten hake. İsa zu ba kə ukas.

Bax ha, buynuzu olmasın

Bir kişi deyir ki, o vaxtlar, mən mal alacağam. Bir bəydən soruşur. Gəlib almayıb, gedir. Axırda məcbur olub mal alana deyir: Bax, buynuzu olmasın. Bu da gəlib görür ki, bütün malların, inəyin,

camışın buynuzu var. Axırda deyir ki, ay əmi, tapmadım. Deyir: On ildi soruşursan. İndiyə kimi almamısan. Mən indi sənə nə deyəcəyəm.

Axşumkala exlətxo LƏTİFƏLƏR

Fağırın kə kan bi?! (Ədəbiyat: 2, varaq:485; Taranedi: 6)

Udin Üxal balen iz xəyə çika Kəsipe laxsa. Xəyələ exti uxələne tašta. İzi bul camataxun exlətəne kərbaksa. Aize bakala xəyruş burum lavane baksa me xəyə loxol.

Gimginə bakala işkaroxun soğo sataşmişakseynak nexə:

-A işkar, vi Kəsibi bə he ginaxtun laxə.

25 koncux baftetun sa Kəsibi loxol, fağınen kə kan bi?!

Yazıx neyləsin?! (Ə: 2, s:485; Tr: 6)

Udi ovçu itinin adını Kasıb qoymuşdu. İtini götürüb ova gedir. Özü camaatla söhbətə başlayır. Kənddəki itlərin hamısı düşür bu itin üstünə.

Gimğədəki kişilərdən birisi sataşmaq üçün deyir:

- Ə kişi, sənin Kasıbını gör nə günə qoyublar.

25 xozeyin düşür bir Kasıbın üstünə, yazıq neyləsin?!

Caludlu Dülğəri ğar Aşiq Əvəki nağıl (Ədəbiyat: 2, varaq: VII-VIII; Taranedi: 6)

Nextun ki, Dağıstana Zərnişan siyen sa çuxə aşix buney. Gimxoy sa gina me aşix Caludlu Aşiq Əvəkəxun yərişane çeri, şoto şipepsa.

Aşix Əvəken nexə:

Xaçmaz, Xalxal, Bumkate

Samalaka, cəyin, şumkate

Aruxoyloxol dendaq,

Dendaqloxol levet,
Levetinboş kokots
Kokotsiboş hikə?

Te vaxt Bum biğə be. Aşix Əvək Xaçmazın, Xalxalın. Bume kat ukatan Vərtəşinatun exstay.

Caludlu Dülğər oğlu Aşiq Əvək haqqında rəvayət (Ə:2, Əlavələr.s: VII–VIII. Tr:6)

Deyirlər ki, Dağıstanda Zərnişan adlı bir arvad aşığı varmış. Günlərin bir günü bu aşıq Caludlu Aşiq Əvəklə yarışa girir, onu susdurur.

Aşix Əvək deyir:

Xaçmaz, Xalxal, Bum arasında,

Bir qaşiq yağ çörək arasında.

Od üstə sacayaq,

Sacayağın üstə qazan,

Qazanın içində toyuq.

Toyuğun içində nə?

O vaxtlar Bum mərkəz olub. Aşiq Əvək Xaçmaz, Xalxal, Bum arasında deyəndə Vartaşeni (indiki Oğuzu) nəzərdə tuturmuş.

Udixoy Ukunxo

Udilərə məxsus yeməklər (S: 7, 10, 9; Tr: 5)

Afar - meş təzə çexatan qonşiyox sa kala ğiresi.Suntun yuxinane həzirsa, suntin ükə, suntin şəraba. Əsasal şotaynak nə əşesa. Yuxa qayesa, iz loxol ğoğə şərab ləmesa. Oşa meş xuri-xuri kasesi şərabi loxal batune. İz loxol ük xuribay zitune.İz loxon butki deydanı loxol apestunbsa.

Afar (Qutab) - *Cişkan (gicitkən) təzə çıxanda qonşular yığışardı bir yerə. Biri yuxasını hazırlayardı, biri qozunu, biri şərabını və s. Əsasən onda nə istifadə olunur? Yuxa açılardı, üzərinə alça şərabi¹³sürtülərdi. Sonra çişkan xırda-xırda doğranıb*

---

¹³ maye halında turşu

şərabın üzərinə tökülür. Üzərinə qozu xırdalıyıb səpirdilər. Üstünü qutab şəklində örtüb sacın üzərində bişirirdilər.

Yaxni - Kala-kala ükenla yekurxoxun jaltunsta istola tatunsta. Yaxni useni vaxta görə botunxsa. Yəynu paklin yaxnitun boxsa. Kenaxun sakala tun istola tasta.

Yaxni - *İri-iri sümüklü ətləri qaynadır və süfrəyə verirdilər. Yaxni mövsümə uyğun bişirilirdi. Yayda paxla yaxnisi bişirilirdi. Sarımsaqla süfrəyə verilirdi.*

Siyux - Məclise axuratun tadexola ukune, ki, mo şo upsuneki, məclis kəreki. Yaxnin xena sorebi iz boş birinstun baye. Masi rəngdene baksa.

Sıyıq - *Məclisin sonunda verilən yeməkdi ki, bu o demək idi ki, məclis bitdi. Yaxninin suyunu süzüb içərisinə düyü tökürlər. Ağ rəngdə.*

Çoçabi hündüşkə - Hündüşkə çaxesi toxun oşa məftiləxun cuakesti, oxuğo buxara oçaxa tun psa. Sile baksa hündüşkəl alaxun suruktunbsa. Sa əyli kiye kobal tadi nextun hündüşkına usem-usen taradekan. Bütən tərəfxo çoça bekan. Firamina mərtun baxsa. Firamin baş kejjintun baye. Firama ən gözəl ukune kinə laşkoyi tapaki biyextun boştun laxsa.

Fırrama – *hinduşqa¹⁴fırraması. Hinduşqanı soyandan sonra məftilə keçirirdilər, odun buxarısında ocaq eləyərdilər, köz olurdu, hinduşqanı da yuxarıdan asırdılar. Bir uşağın əlinə çubuq verib dəyərdilər ki, bu hinduşkanı tez-tez fırlatsın. Hər tərəfi qızarsın. Fırrama belə bişirilirdi. Fırramanın içinə turşu tökürdülər. Fırrama ən gözəl yemək kimi toy xoңçasının tən ortasına qoyulardı.*

Taradixup - Qazmax düzbutünxon oşa eka kala-kola tikə kaspi kasmaksi loxol batunne. Birinsa sorobi bani iz loxol. Me xupa sore tenpsa. Kala sa tava laxi levəta iz loxaltun tarasta. Mota görəl me xupa taradixupun nexə aşırımışi xuptun nexə. Yekrux iz loxoltun çuxə.

---

¹⁴ hind toyuğu

Taradixup (çevrilmiş aş) - Qazmaq düzəldəndən sonra əti iri-iri parçalarla doğrayıp qazmağın üstünə döşəyirlər. Düyünü süzüb tökürsən üstünə. Bu aş süzürsən. İri bir tava qoyub qazanı çevirirsən həmin tavaya. Ona görə də bu aş çevrilmiş, ya da aşırılmış aş deyirlər. Ətlər də üstə dayanır.

Lıkırti - Paluna cöycə boxi. Ükə təmizbi çaktune. Batune paklin loxol. Oşal birinzal batune. Baneksa lıkırti. Me xoray xelane baksa.

Lıkırti – quru lobya şorbası. Lobyanı ayrıca bişirirlər. Qozu da təmizləyib əzirlər. Tökürlər lobyanın üstünə. Sonra da düyü tökürlər. Olur lıkırti. Bu yemək sulu olur.

Iha - Şıklama tatepi çoçatunpsa. Tiya ükəl kərtunbsa. Salalal api birinsal qərtunbsa. Elaxun kərkürtünpsa. Sa lolakal pesok sal xe tun baye. Motaxo bütümə qərqitexun oşa iha haqesa.

Iha - Soğan doğranıb qızardılır. Ora qoz qarışdırılır. Bir az bişmiş düyü qarışdırılır. Duz, bir qaşığıq pesok və su tökülür. Bunların hamısı qarışdırıldıqdan sonra iha alınır.

Lobyin kiftə - Kaxi paxlina apespi xuççorebaltuxun çuakestensta. Kələxun çölbeğan deyene. Miya şıqlam. çoçatetunpsa. Şıqlama xuri-xuri çaspi kələxun çöybay paklin boş kərtunbsa. Hatər kirtə baksuna ma beğa paklunaxun kiftədən düzpsa. Boşqaval laxatun şarabaxun ukxa.

Lobyin kiftə (lobya küftəsi) - Quru lobyanı bişirib aşsüzəndən keçirirlər. Qabıqdan ayırmaq üçün. Burda soğan qızardılmır. Soğan xırda-xırda doğranıb lobyanın qabıqdan ayrılmış içliyinə qatılır. Adı küftə olmasına baxmayaraq, lobyadan küftə düzəltmirlər. Boşqaba qoyulub şərəblə (turşu) yeyilir.

Çilov -Api paklin boş çakesi ük qərtunpsa. İz boş birins batiune. Me xoraya jəyin tetun baye. Ük jəyinxə baksa.

Çilov - Bişmiş lobyanın içinə əzilmiş qozu töküüb qarışdırırsan. İçinə düyü tökürsən. Bu yeməyə yağ tökmürsən. Çünki qozun yağı olur.

АВАРАЛ AVARLAR

1928-1932																										
dbrp m avar alpha. Maxu-Kata, 1928																										
a	b	c	ε	d	e	g	oɭ	h	ħ	ħ	i	j	k	κ	l	l	t	m	n	o	p	q	q	r	s	ş
s	t	t	u	v	x	x	ʒ	z	z	z	'															
1932-1938																										
Şahnazarov M. Avar alif. Mahac-Kala, 1936																										
a	b	c	cc	ç	çç	d	e	g	oɭ	h	ħ	ħ	i	j	k	kk	κ	κκ	l	l	ll	t	m	n	o	p
f	q	q	r	s	ss	s	ss	ş	şş	t	t	u	v	x	xx	x	ʒ	z	z	zz	'					

А а	Б б	В в	Г г	Гъ гъ	Гь гь	ГІ гІ	Д д
Е е	Ё ё	Ж ж	З з	И и	Й й	К к	Къ къ
Кь кь	КІ кІ	Л л	Ль ль	М м	Н н	О о	П п
Р р	С с	Т т	ТІ тІ	У у	Ф ф	Х х	Хь хь
Хь хь	ХІ хІ	Ц ц	ЦІ цІ	Ч ч	ЧІ чІ	Ш ш	Щ щ
Ъ ъ	Ы ы	Ь ь	Э э	Ю ю	Я я		

Авар мацІ Ибер-Кавказ мацІаздаса цояб, нах-дагъистан мацІазул аилалъул авар-анди башилаб группъун кІола.

Авар мацІ хъаю 15 гІасруялда Гуржиязул басрияб алипбата балагъун гъуцІараб.

17 гІасрута гІараб графика балагъун гІуцІана 1928 сональ латын графиката, 1938 соналдаса кирил графиката рахъна.

Avar dili İber-Qafqaz dillərindən olub, naх. Dağıştan dili ailəsinin avar-andi yarımqrupunu təşkil edir.

Avar dili yazıya 15 əsərdə keçmiş. İlk əlifba qədim Gürcü yazı sistemi əsasında tərtib olunub. XVII əsrdə ərəb əlifbası, 1928-ci ildə latın, 1938-ci ildə kirill əlifbasına keçib.

Аварал Дагестаналда (850011-29,21%), Россиялда (62000), Азарбайжаналда Закатала ва Билкан районалда (50,9), Чеченистаналда (6864), Гуржустаналда (11996), Туркиялда (80000), Украината (1496), Казахстаналда (1206), Суриялда, Иорданиялда, ГПарабистаниялда ва цогиял улкаялда роІнуришна.

Закатала ва Билкан районалда аварал Катех, Тала, Билкан, Мазун гІоразда кьад компакт роІнуришна. Закаталалда 21, Билканалда 25 аваразул росиял ругу.

Закатала районалда ЧІар, Гойам, Чукакуба, Динчи, Чардахлар, МакІов, Йолойуж, Ойтала, Пашан, МацІех, Къибиздара, Билкан районалда ЦІилбан, МахІамалар, Халантала, ЧІедеровтала, Беретбина, Музумкъара, Катех, КІодокІбина, БечІакъарбина, Моллачыбина, РоцІагІахІмад, КІацІбина, Къабахчоли, Гайса гІадиал росиял ругу.

Чардахлар, Тала, КъацІбина гІадин росибазда аварал, падарал цІахуралгун цІадахъ роІнуришна.

Avarlar əsasən Dağıstanda (850011-29,21%), Rusiyada (62000), Azərbaycanın Zaqatala və Balakən rayonlarında (50,9 min), Çeçenistanda (6864), Gürcüstanda (11996), Türkiyədə (80 min), Ukraynada (1496), Qazaxıstanda (1206) qismən də Suriya, İordaniya, Səudiyyə Ərəbistanında və başqa ölkələrdə yaşayırlar.

Zaqatala və Balakən rayonlarında avarların kompakt şəkildə yaşadığı ərazilər Katex, Tala, Balakən, Mazım çaylarının ətraflarıdır. Zaqatala rayonunda 21, Balakən rayonunda isə 25 avar kəndi vardır.

Zaqatala rayonunda Car, Göyəm, Çökəkoba, Dardoqqaz, Dinçi (əvvəlki Danaçı kəndi), Aşağı Çardaxlar, Silban, Makov, Yolayuc, Oytala, Paşan, Matsex, Qəbizdərə, Yuxarı Tala, Çardaxlar və s.

Balakən rayonunda Salban, Mahamalar, Uzuntala, Çederovtala, Beretbinə, Mazımkara, Katex, Bacıqarbin, Kodoqbinə, Kamıştala, Mollaçibinə, Pirqax, Roçəhməd, Xalatala, Qasbinə, Qabaxçöl, Qaysa və s. Yuxarı Çardaxlar, Yuxarı Tala, Qasbinə kəndlərində avarlarla yanaşı, Azərbaycan türkləri və saxurlar da yaşayırlar.

Билкан мағларулазде хасаб Къех1 культурияб централъул «Жагъан» фольклор ансамбл, васазул «Кавказ», Шумбул культурияб централъул «Ясал» расани групп, Мах1амалар культурияб централда «Табасум» расаниялъул групп, Закаталата ясазул «Алазан» группал руго.

«Жагъан» фольклор ансамбл 2011 сональ Бакуялда бураб «Азарбайжан глазизаб ватан» ц1ири Азарбайжан Миллиял Дагъалазул III Республика фестивалу гьубураб глахъаллъиялъ «Халкъияб коллектив ц1ар щана. Району гьурурал тадбиразда гъезие бак1 къола.

Азарбайжан аварал Билкан районул Габахчоли, Мах1амалар, Музумкъара росну, Закатала районул Узунтала, Ц1илбан, Миц1их, Ч1ар, Ахахъдара росну г1умру гьубулеб росдул школазда анкьиль 2 саат дарс къолеб бугу. Гъанияб 19 мактаб бугу. 2009 сональ к1араб сиях1ита т1амита 49.8 мин авар ругу.

Balakəndə avar xalqına məxsus Qaysa kənd mədəniyyət evində “Cahan” folklor ansambli, oğlanlardan ibarət “Qafqaz”, Şambul kənd mədəniyyət evində “Qızlar” rəqs qrupu, Mahamalar kənd mədəniyyət evində “Təbəssüm” rəqs qrupu, Zaqatalada qızlardan ibarət “Alazan” rəqs qrupları vardır.

“Cahan” folklor ansambli 2011-ci ildə Bakı şəhərində keçirilən “Azərbaycan doğma diyar” devizi altında Milli Azlıqların İncəsənəti III Respublika festivalında fəal iştirak etmiş, Xalq kollektivi adına layiq görülmüşdür. Rayonda keçirilən tədbirlərdə onların çıxışlarına xüsusi yer verilir.

Avar dili avarlar yaşayan kənd məktəblərində həftədə 2 saat olaraq keçilir. Belə 19 məktəb vardır. 2009-cu ildə aparılmış siyahıya almaya əsasən Azərbaycanda 49,8 min nəfər avar yaşayır¹⁵.

---

¹⁵ Məlumat AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun elmi əməkdaşı Cəmilə Keyserovskaya tərəfindən əldə olunmuşdur

Нак1 гъарнаб г1адат
(Материал данде гъубурай: 15; Тр: 9)

Нилъер умумузулзол нак1 баллун ч1араме, бакъ шунугъеме бакъгъарнаб г1адат боъна. Г1емераб заманаль нак1 бадугъ емерукъ дагъил бугаб мехаль росну цочам рикъиб буржах1ал гъурунароа, клеч1 г1ах1набоа. Регъу кларазиги къунбоа, унтаразидин шинзибоънабоа. Цо 12-15 сон бараб васдакъад г1анч1алал рухъун росну серзивона. Гъаниял хъызанази “ц1адал х1ама” бицанбоа.

Цадах ругаз ах1на:

Г1исин бади, шурунбади,
Шуго къояль чвахун бади.
Бесдал лъимазе г1оло бади
Херал руччабазе г1оло бади
Къаси мехаль чохунбади
Къади мехаль танкъч1ун бади.
Амин, я Аллагъ!

Mövsüm və mərasim nəğmələri

Yağış arzulama ayini (Mətni təqdim etdi: 15; Tr: 9)

Qədim avarlar yağışın yağmasını, günün çıxmasını istəyərk müəyyən mərasimlər keçirir və bu zaman nəğmələr oxunur. Bu mərasimlərdən biri də yağışın yağması istəyi ilə bağlıdır. Mərasim səhər başlanır. Kənd qadınları bir evə, ya bir neçə evə toplaşır, əriştəyə oxşar yemək bişirirlər (bуржах1ал). Gələn-gedən həmin yeməkdən yeməlidir. Kənddə 12-15 yaşlarında oğlan uşaqları yaşıl otlarla, ağac budaqları ilə bəzənir və kənd boyu onlar nəğmə oxuyaraq gəzirlər. Bu cür geyimli uşağı (ц1адал х1ама) “yağış eşşəyi” adlandırırlar.

Onlar bu nəğməni oxuyurlar:

Narın yağsın, tez-tez yağsın,
Beş gün dayanmadan yağsın.
Yetim uşaqlar üçün yağsın,

Qaranlıq gecədə şiddətli yağsın,
Yaşlı qadınlar üçün yağsın.
Amin, ay Allah!

**Нак1 бадилъул г1адат- Бурджах1ал байрам
(Материал данде гьубурай: 16; Тр:9)**

Г1емераб заманаль нак1 бадугъеме рукъдагъил бугаб мехаль херал раklarнароа. Хизаналги раklarнароа г1урул гъирагъу. Росну цо чам рикъиб буржах1ал гъурунароа. Регъу к1аразикъунабоа, унтаразии шинзибоънабоа.

Цеве дав вас нахъацо цоял х1ерхъизиронроа.

Херал адамаз мижгиту дуг1аял ц1алнароа нак1 бадзи г1ола. Аб г1адати буржах1 байрам бицанбоа.

***Yağış yağdırmaq mərasimi – Burcahal – Əriştələr bayramı
(Mətni təqdim etdi: 16; Tr: 9)***

Yağış yağmayanda el ağsaqqalları yığışirdilər. Uşaqları da yığılırdılar çayın kənarına. Əriştə bişirirdilər. Gələnə də verirdilər. Gedənə də. Xəstəyə də pay çatdırırdılar. Ehsan kimi verirdilər. Hər kəs evindən duzsa da ora çatdırırdı. Yoldan keçəni də yedirirdilər. Yoldan keçəni su atıb isladırtdılar. Oyun formasında isladırtdılar.

Ağsaqqallar hücrədə, yaxud da məsciddə dua oxuyardılar ki, yağış yağsın. Bu mərasimə Burcahal - Əriştələr bayramı deyirdilər.

**Бакъгъарулеб г1адат
(Материал данде гьубурай: 15; Тр: 9)**

Цересел маг1арулазул бакъ гъарулеб г1адат боа. Цочам рикъиб г1олилал ясаз сердутун лъикъса нах1, лъикъса рахъ дандибоана, махара т1уна. Махара саж магъуд биинтун т1обшина. Бакъурехъарабги сачахъал ругу. Хизаназул цо тайпа

хьирисица к1ук1ла гьубутун, дата кьад к1ат1али бухьун серднав адинаб кеч1 ах1на:

Горде – горди, гордина,
Горди салам вардина
Жакъа мужой бакъ швайги
Метер нижей нах1 – магаш
Нах1 кьурасе вас вейги,
Магаш кьурасе яс ейги.

Günçixarmaq mərasimi (Mətni təqdim etdi:15; Tr:9)

Günəşin çıxmasını istəyən insanlar da mərasim keçirirlər. Bu mərasimi keçirərkən yenə də müəyyən evlərdə xüsusi yemək- sac üstündə “maxara” bişirirlər. Bu yemək undan və süddən hazırlanır, sacın üstündə bişirilir və mütləq saçaqlı olmalıdır.

Bəzi uşaqlar süpürgədən kukla düzəldib, onun üstünə yaylıq atıb belə nəğmə oxuyurlar:

*Qordi-qordi, qordina,
Qordi salam vardina.
Bu gün sizinçün gün çıxsın.
Sabah bizimçün yağ, maqaş¹⁶ olsun.
Yağ verənin oğlu olsun.
Maqaş verənin qızı olsun.*

Горди байрам (году-годутта рехьхьанаб байрам бугу) (Материал данде гьубурай: 16; Тр: 9)

Нак1 баллун ч1араме, бакъ шунугьеме бакъ гьарнаб г1адат боьна. Г1олал ясаз сердутун лъикъса нах1, лъикъса рахь данди боана,кен гьубун боа. Хизаназул цо тайпа хьирисица к1ук1ла гьубутун, дата кьад к1ат1али бухьун сердна ва адинаб кеч1 ах1на:

---

¹⁶ şor

Qordi, Qordi, Qordiya,
Qordi salam verdiya,
Jekka nejeу nyah şayqi.
Meter mojoyi bak şayqi.

Горди горди, Гордия
Горди салам вердия
Жекъа нежей нах1 шайги
Метер можой бакъ шайги.

Цойзухъ са г1ат1 цойзухъса нах1 рахъ данди батун махара
т1унбоа нахъаги бикъинбоа.

Qordi bayramı (Qodu-qoduya bənzər bir bayramdır)
(Mətni təqdim etdi: 16; Tr: 9)

Çox yağış yağanda kənd qızları qarı-qarı gəzib undu, yağdı, kimin “qulpundan nə çıxıb”, xörək bişirirdilər. Həm də bir əlində süpürgə, süpürgənin üstünə də yaylıq bağlayıb gəlincik düzəldib qarı-qarı gəzib dörd-beş nəfər xorla oxuyurdu:

Qordilərdi, Qordilərdi bu gün,

Qordilər sənə salam verən,

Bugün bizə yağ gəlsin.

Sabah sizə günəş gəlsin.

Birindən un, birindən yağ, hərədən bir şey yığıb maxara bişirib ehsan verirdilər.

Байрамал

Ихдул байрамал (Материал данде гъубурай: 16; Тр: 9)

Сингили байрам - Их чӀелъул байрам бугу.Рохъот1аб микул, ц1убуллъул гъот1баздаса х1амила т1амнабоа Гъот1бал каг1ан рох1отаб бехъа гъадаг1ан лъик1 бицабицан Щел ц1акъса рехзини бох гъот1оа хъухъзини баг1аци хъанароа. Ц1уя адамаз махара т1отун дара ругази кьуна. Хизанази

гӀологи хӀамила тӀамна, далги чиричзирона. Нахъа молла ветун их чӀинилъул кӀал-мацӀ гъубуна.

Bayramlar

Yaz bayramları (Mətni təqdim etdi: 16; Tr: 9)

Sinqili bayramı - Yazın gəlişi ilə bağlı bayramdır.

Yığışirdılar, iri ağacı olan yerdə. Yelləncək salırdılar. Nə qədər yelləncək yuxarıdan asılırsa, bayram o qədər maraqlı olurdu. Görək burada kim bərk yellənir, ayağı ağaca dəyir. İki nəfər də yelləyir. Bir tərəfdə arvadlar maxara bişirirlər, bir tərəfdə isə uşaqlar üçün yelləncəklər salınırdı. Sonra molla gəlib yazın gəlişinə xeyir-dua verirdi.

Roxhi bog (Materiал данде гъубурай: 15; Tr: 9)

Аб байрам апрел моцӀалъ гъубуна. Анкьго бикьадаб букъазбораб пихъ, анкьго бикьадаб мугъ бугеб муч белъана, даба чинил гъанги жобона. Адамази бикъна.

Микул, цӀубулиъул гъотӀбаздаса хӀалимаа тӀамнабоа. ГъотӀбал кагӀан рохӀотаб рерахъи гъадагӀан лъикӀбицанабоа. Щел цӀакъса рехзинибоа гъотӀоа хъухъзини багӀаци хъанароа. ЦӀуя адамаз махара тӀотун дара ругазикъуна. Хизанази гӀологи хӀакъвфа тӀамна, далги чиричзирона.

Buğda aşısı (Mətni təqdim etdi:15; Tr: 9)

Bu bayram aprel ayında qeyd olunur.

Yeddi müxtəlif qurudulmuş meyvə, yeddi ovuc darı bişirilir, ora ov əti də əlavə edilir. Adamlara paylanır.

Qoz, şabalıd ağaclarından yelləncək asılır. Ağaclar nə qədər hündür olsa, o qədər yaxşıdır. Kim daha yuxarı yellənərək ağacların budağına dəymirdisə, qalib sayılırdı. Qadınlar maxara bişirib paylayardılar. Uşaqlar üçün də yelləncək düzəldib, onları uçundurardılar.

Аваразул битнал гIадатал (Е: 2, с.474; Тр: 9)

Нижер нусабиз гIемер меседул-гIарцул жамал тIамубишна. Дагъазукъ бащу кило. Бохаздаги зинжир тIамубишинбо. Керенда душдуг ругъунбишинбо. Нусази киххилаб, боъношул кьераб кунта регъанбо. Дуниялахьул кьер кIидин. КагIан рокIи цIакъаб беральги, нусай вастаса кьозичIанагурайо. ГIемер кьадчIалал ро.

Битнай чIегIераб зурна кIатIубишинбо. ГIишигъавги цIалувишинво. Нежекъ нишан кье гьечIу. Цеве элчилыи кIанаро. Магъар лъунабо. Хьесаго бетин гьубунабо. Битнай яги гагъитта васас ясалги кIатIали бехху ясанзи цIалуишинйо.

Нежехъ гагъи бенабо: кас чуми, йургъану сирих бай, барма бишши, гIаракъи бацIад гьубуй.

Нежехъ васаз кьубул йехрай ясалги боъношул тучI кьунабо. Танишлъзи гIола. Нежед аб боъношуй дигъри боънош бицана.

Avarlarda toy adətləri (Ə: 2, s: 474; Tr: 9)

Bizlərdə gəlinlərə çoxlu qızıl-gümüş əşyaları taxardılar. Ən azı yarım kilo. Ayaqlarına da zəncir bağlayardılar. Sinəsinə döşlük bağlayardılar. Gəlinə yaşıl, bənövşəyi rəngli paltar geydirərdilər. Nəyat rəmzi mənasında. Nə qədər sevgi-məhəbbət əlaqəsi olsa belə gəlin asanlıqla bəyə təslim olmurdu. Çox məğrur olurdular.

Toyda qara zurna çalardılar. Aşıq da gətirərdilər. Bizdə nişanlı qalmaq yoxdur. Əvvəlcə elçi gedilərdi. Nişan qoyulardı. Çox tezliklə də toy eləyərdilər. Ya toyda, ya iməcidə oğlan qıza yaylıq atır, həmin qız da bu oğlanla oynayırdı.

Bizdə iməci olardı; yun didmək, yorğan sırımaq, barama təmizləmək, fındıq təmizləmək.

Bizdə oğlanlar bəyəndiyi qıza bənövşə verərdilər. Tanış olmaq məqsədilə. Bu bənövşəyə dihiri bənövşə deyirlər.

Тампур к1ат1у ах1наб к1еч1 (Е: 2, алаваял, с: II; Тр: 9)
Avar dilində tənbur nəğməsi (Ə: 2, Əlavələr, s: II; Tr: 9)

Adamaz abuli,
Dun habdalilov.
Habdalov dun quru
Roqil habdalab.

Адамаз абули
Дун г1абдалав
Дун г1абдалав гуру
Рокьи г1абдалаб (Тр: 9)

*Adamlar deyir ki,
Mən dəliyəm.
Dəli mən deyiləm,
Məhəbbət dəlidi*

Авар миц1ихьи к1еч1 (Е: 2, алаваял, с: II-III; Тр :9)
Avar dilində mahnı (Ə: 2, Əlavələr, s: II-III; Tr: 9)

Munqi, dunqi, danaqi,
Daldanusab qubaqi,
Birikçuzul Havaqi,
Hasanazul içiqi,

Qad qalada qoqu yas,
Xab qalada qoqu vas.
Bakmaz ninal qanzay
Bip, bip, bip, bip.

Мунги, дунги, данаги,
Далданусаб бехъчеги,
Бирик1азул гъаваги.
Хъасанобал г1ич1иги (Тр: 9)

Къад къалану къогу яс,
Гъаб къалану къогу вас,
Бакмазаул ганзай нина.
Бип, бип, бип, бип (Тр: 9)

Sən də, mən də, dana da.
Daldadaki¹⁷ səkidə.
Biriklərin Havası¹⁸
Həsənobaının içiqi.

Üst qalada 20 qız,
Yuxarı qalada 20 oğlan,
Bəkməzlərin çılğın bacısı,
Bip, bip, bip, bip.

Вихъин (Е: 2, с: 474; Тр :9)

ХIарав адамасул вихъинлъулги жедел гIадатал ругу:
ХIарав адамаси вихърамехахъ накбил рикълаб кахъаб
кунта регъана, цIиял кунтбилгуну цадакъ, бохал гIицIгу рена.
Суни бицахъи, бохжохI бох цIикъна.

Гилшал къитIи резихала рукъу къатIнаса.

Аб гIадат аваразул бугу. Авараздаса бикъад, удинач
бохжалги ругъунбишна, хъарав адам мусру чIав мелехъ
вихъутунбишна.

Аваразухъ зикру хIугIараме супратта рахтул кен,
рахтулбог хIунабо. Аб гIадат хъарасул 52 къоялъ къунабо.

DƏFN (Ə: 2, s: 474; Tr: 9)

Dəfn zamanı özünəməxsus xüsusiyyətlər özünü göstərir:
Ölü bastırılarkən ölüyə dizə qədər ağ rəngdə gecə köynəyi
kəsilər, tikilməmiş şəkildə təzə paltarla bir yerdə geydirərdilər,

---

¹⁷ gizlindəki

¹⁸ adam adı

yalnız ayaqqabıdan başqa. Çünki ayaqqabı - darlıq gətirər. Paltarların üstündən isə ölü kəfənlənir.

Ayaq hissəsi açıq qoyulur ki, ayağı torpağa toxunsun.

Bu avarlara xas olan adətdir. Avarlardan fərqli olaraq udlər təzə ayaqqabı da geydirirlər, ancaq ölünü kəfənləmir, tabutda basdırırlar .

Avarlarda zikr çalınandan sonra stolun üstünə südlü yemək, firni qoyulur. Bu, adətən, ölünün 52-də verilir.

Кеч1 (Материал данде гъубурай: 16; Тр:16)

Bayatılar (Mətni təqdim etdi: 16; Tr: 16)

Masru qi mun quru,
Hübqi mun quru.
Həbal əzab buqu,
Durqi karanda.

Мусруги мун гуру
Х1убги мун гуру
Х1абал г1азаб буго
Дурги каранда

*Kəfəndə deyilsən,
Qəbirdə deyilsən.
Qəbir əzabı var,
Sənin sinəndə.*

(Tr : 9)

Yəqqi quri yoa,
Qonşizuq aəqi.
Bukkudasa tsebe
Duda bertsazi.

Якъалаги йоа
Гъумшизухъ г1аги
Бакъудаса цейе
Дида бер ч1ази

*İstəyərdim
Qonşuluqda olasan.
Günəşdən əvvəl
Səni görə biləm.*

(Tr : 9)

Bertsiney yuqubu,
Emer çuhhuquy.
Dudasa çuhheral
Emeral ruqu.

Берцинай югубу
Г1емер чух1унгуй
Дудаса чух1арал
Г1емерал руго

*Gözələm deyərək,
Çox da forslanma.
Səndən də forslular
Dünyada çoxdur.*

(Tr : 9)

Заманатса шикаят (Е:2, алаваял, с. II)

Təmsil
Zəmanədən şikayət
 (Ə:2, Əlavələr, s: II)

Dun her hyana, Hadiq ğana, Aylemalaylu.	Дун х1ерлъала Кудиса вортала Вай Аллагъ	<i>Qurd</i> <i>şikayət edir ki,</i> <i>mən qocalıb</i> <i>əldən düşmüşəm,</i> <i>ay Allah!</i>
Tsa ğurana, Rac hülana, Ayle malaylu.	Цабал рекну Рортала Вай Аллагъ	<i>Dişlərim qırılıb,</i> <i>tökülüüb.</i> <i>Saçlarım çallaşıb,</i> <i>tökülüüb,</i> <i>ay Allahum!</i>
Haboduk Car, Biqzi qanab ğo, Ğayla dir beçed, Ayle malaylu.	Кили дир гъободухъса Къехъ бихъанал къоял Вай Аллагъ	<i>Hanı dəyirmandan</i> <i>qorğa oğurladığım</i> <i>günlər,</i> <i>ilahi?!</i>
Canqu Mehed, Beknu kanab ğo, Ğayla dir beçed.	Кили х1ийванальул бох Ц1а бахъу канал къоял Вай Аллагъ	<i>Hanı malın budunu</i> <i>şaraqquıyla qoparıb</i> <i>yediyim günlər,</i> <i>ilahi?!</i> (Tr : 9)

Хизаназул туншай

КӀохӀло-хӀлус (Гермес букъарагӀан къанкӀнабоа, датасиги кӀохӀло гъубунбоа) (**Материал данде гъубурай: 16; Тр: 9**)

Нижер росну хизанал КӀохӀло-хӀлус туншанроа. Даме кӀохӀло бочӀу, дальул бокӀноб чӀичӀид кӀараб гермес боънабоа. Гермес букъарагӀан къанкӀнабоа, датасиги кӀохӀло гъубунбоа.

Хизанал раклартун кӀанароа чолну халалъиги гӀеблъиги баши метӀралъул хандахъ бохънабоа, гъирагъу ишара лъуна. Чам хизан батунхъа, масала щуго батунхъа ункъгу ишара лъуна. Гъар хизан кудиб баши метӀралъул хӀлусгун ишарата жанив вохъунчӀана. Дав цо васас микъгу яги анцӀгу метӀраца батун кӀохӀло хъандагъу гӀамзи хъала. Ункъгу хизаналь аб бичабшунуру, кӀуди ругал хӀасаз нахъи бабшина. Нахъи бараме кӀохӀло киб танхъулъа даб хизаналь дабаца базихъала. КӀохӀло хандагъу бортунлъа хизаназ бакӀ хъисана. Даб щуго хизанта къороб даб ункъгу ишарата къороса бакӀ хъези багӀац бабшина. Щев ишарца къатӀив хотухъа дас кӀохӀло лъагӀзихъала. Хизаназса цояв хамав вуме хизаназ кӀохӀло рикӀкладрикӀклад хъагӀна Дас бавуцӀи, дав собозигӀан векерзивона.

Туншаю цӀи верасда нахъ гӀерена адин:"ци верав Зал къах"

Uşaq oyunları

Qohölö-hüs (Topu əvəzədən çürük heyva – ağac) (Mətni təqdim etdi: 16; Tr: 9)

Bizim kənddə uşaq oyunlarından qöhlö-hüs oynayırdıq. Bəzi kəndlərdə bu oyuna Top-Hüs də deyirlər. O vaxt ki, top olmayıb, topu çürük heyva ilə əvəz eləyiblər. Çürüyən heyva bərkıyirdi, ondan düzəldirdilər.

Uşaqlar yığışib gedirlər bir sahədə quyu qazırlar, təxminən diametri yarım metr, dərinliyi də yarım metr kimi quyu qazırlar, sonra quyunun ətrafında xırda işarələr qoyurlar. Beş-altı dənə, neçə dənə uşaq varsa, məsələn, beş uşaq varsa, dörd nişan qoyulur. Biri oyunda olmalıdı. Hər uşaq əlində təxminən bir metr çubuqla nişanənin ortasında durur. O biri uşaq da səkkiz metrədənmi, on metrədənmi məsafədən topu ortadaki quyuya salmalıdır. Dörd uşaq isə bunu qoymur, əllərindəki ağacla onu qaytarır. Qaytaranda o top harada dayansa, o uşaq onu oradan atmalıdır, təzədən. Bəlkə də o uşaq qaça-qaça gəlib qaytaranda bir az yaxından tutur o topu ki, ata bilsin içəri. O top əgər quyuya düşərsə, onda əlində çubuq olan uşaqlar yerlərini dəyişirlər. O anda topu atan uşaq onların o nişanəsinin birini tuta bilsə, onda bir nəfər çöldə qalacaq. O çöldə qalan başlayır o topu atmağa. Özünü də topu atan uşaqlar çalışırlar ki, topu uzağa vursunlar ağacla ki, o qaçan adam uzaqdan atası olsun, çalışırlar, onu çox qaçırsınlar.

O qaçdıqca da onu lağa qoyub deyirlər ki, təzə gələn uşaqdı, xamlayırlar uşağı. Bu təzə gələn xamdı, bunu çox qaçıрмаq lazımdı. Bərk vururlar ki, uzağa getsin, qayıdır o biri başqa tərəfə vurur. Təzə gələn uşaq xamdı. Onu ələ salırlar. Çalışırlar ki, bu təzə uşaq ora qaçsın, bura qaçsın, əldən düşənədək qaçsın.

Oyuna təzə gələn uşağın ardınca belə qışqırırlar: tsverov Zal gax – təzə gələn cəld Zaldır (Burada oynayan uşaq Rüstəm Zalla müqayisə olunur).

**К1алг1едери (Материал данде гьубурай: 16; Тр: 10)
Yanılmaclar (Mətni təqdim etdi: 16; Tr:10)**

Nijer ruho rohul muh,
Rohul ruho muçul umuh.

Нижер рохьо рольул мугъ
Рольул рохьо мучул мугъ (Tr: 9)

*Bizim meşədə buğda dənəsi,
Buğda meşəsində darı dənəsi.*

Тапмажа (Материал данде гьубурай: 16; Тр: 10)
Tapmacalar (Mətni təqdim etdi: 16; Tr:10)

Mahla goroy guxey abay
(Tundur)

Мах1ла кьорой кьухъай абай (тундур) (Тр: 9)
Нəуətin ortasında alçaq xala
(Təndir)

Rok seru sernab, bokoа boaneb
(Xirisi)

Рокъ серу сернаб бок1оа боанаб (хьириси) (Тр: 9)
Evi fırlanır, күncдə oturur
(Süпürgə)

**Абдулх1амидил карамат (Материал данде гьубурай:
16; Тр: 9)**

Бицин бугу Динчи росну Абдулх1амид бицарав адам вейла. Дав адам г1узру бугав воа. Дасул абайги лъай бугай дибирай йела. Дав чи ккарамата вейла. Нак1 бадугъеме нак1 бадзибогъна боъла, г1емер бадухъа т1анкъзибона, унтрази чара гьубун боа. Дас аллагъасухъса щєб гьарухъа кьубул бебшинбоа. Дав чис керак гьанку аллагъасда дуг1аял гьурунароа. Бадиса маг1у би ч1оболун гьари банбоа. Г1єкь банбоа дасда. Дуг1а лъуг1арме бєхънабоа нак1 балла. Нак1 баллун чармеги дуг1а гьубунбоа. Нак1 кьот1набоа

Абайги гьасул г1емер как дин бугай йейла. Г1умрута жаниб цонаги чорто гьанк1у балай ткани берцинлъи бугу серухъ. Даль жеги гьанк1нуру ч1орто. Чияс ч1орто женед гьанк1раме дальул бер к1отагъана зияртилъ рерал адамзухъ ва дай бицин бугу авараг йейца мах1румлъана

Данжу Абдулх1амидил абальул х1уб зиярат бугу. Дасул х1убги абата раг1аа бугу.

Rəvayət

Abdülhəmid kişinin kəraməti (Mətni təqdim etdi: 16; Tr: 9)

Deyilənə görə Danaçı kəndində Abdülhəmid adında bir kişi olub. Qonşuluqda yaşayırdı. Bu kişi şikəst idi. Onun xalası da savadlı molla olub. Bu kişinin kəraməti olub. Yağış yağmayanda yağış yağdırırmış, çox yağırsa, kəsdirə bilirmiş, xəstələrə şəfa verirmiş. O, Allahdan nə ki, dilək diləsə, o saat qəbul olunurmuş. Bu kişi əllərini açıb Allaha dua eləyirdi. Gözündən yaş, qan tökə-tökə yalvarırdı. Bədəni tərləyirdi. Heç duası qurtarmamış bir də görürdün ki, yağış yağır. Çox yağanda da dua eləyirdi. Yağış kəsirdi.

Xalası da çox mömin olub. Ömründə bir kəsə çarşabını qaldırıb durub baxmayıb. Dağa yağış yağdırmaq üçün ziyarətgaha gedəndə orada gözəl bir yer olub. Həyat yoldaşı buna deyib ki, əşi, bir dəfə ömründə çarşabı qaldır, bax təbiətə, gör necə qəşəngdi. Yenə qaldırmır çarşabı. Əri özü arvadının çarşabını qaldıranda arvadın bir gözü yanında gedən adamlara sataşır və deyilənə görə o, övlialıq zirvəsindən məhrum olub.

Hazırda Abdülhəmid kişinin xalası ziyarətgahdır. Onun da qəbri xalasının yanındadır.

Магьру

Кунай гьобол, гьальмал (Материал данде гьубурай: 15; Tr: 9)

Роъла гьеъла цо эбелги, шуго васги. Мисклинал рехьалъи гижедел глумруца ризиялроа. Васал къадисун махла-клалита хлалтIнароа, эбелалъ рокълъул хлалтIи гьубунбоа. Къасунги супринахъса раклартун эбелалъ гьубураб тIаглам канабоа. Кунарсна васазул цояс зурна пуна, цояс къали бачана, цоясги кечI ахIнабоа, рассаннароа. Къоялани кланароа. Эбел женел хизанса гIемер ризияййоа.

Цокъольвасаз ахIу-бачуншиме дазухъ цо чолса гьоболчи вери ва бица:

-Ассаламу-алейкум, гьоболчи вакъали мужой?

-Гьоболчи аллагъасул вугу, жанив вегъи-бицунтун эбелалъ гьоболчи рикъив цлалри. Васазул цояс хесаго чоду цебеца хер тlамри, дал цоязги дасда воъзи бакlбехъзибори. Эбелалъ хесаго сигlи тlамри, кен хlудурри. Нухlлиса соботун верав гьоболчиас лазатгун кен ка къа. Нахъа гьоболчиси гlоло цояс зурма пури, цояс къали бача, цоясги кечl ахlри, дал цоял рассанри. Гlемер ризи хотlрав гьоболчи клана.

Цо чан къойица дав гьоболжеги вена. Жеги даб куцалъ эбелалъ гундалъул щуго васасдаси хlурмат гьубутун нухlа тlамна.

Къороса почан къобахътун дав цалугъеан жеги вена. Чара къосарай эбелалъ хизанзул къисматдасда цебесалъуна, жидгиракъу хотlна. Гьоболас куна-къолорснавасазда:

-Гъежебачун ахlи,- бицана.

Чара къосарал васаз ракълад хlунукlон бачана-ахlна. Ризи хотlрав гьобол михъал къурутун вельнавадасда бикъальна. Эбел вавасал даб сордолъ ракъурегана. Нахъилаб къоялъ къасуннуца бакана ва къатlлиса сасриана:

-Гьоболчи вакъали мужой?

Чара къосарай эбелалъ:

-Огъаллагъ, жегиавчи, аман щиб гьубузи?- бицунтун васазухъ баланава хlилла ургъана. Гьоболветун женел бакlхъуна. Эбелалъ нижпергун хинклал гьуруна. Кинжо хlудур гlураме эбелалъ даб къороб лъуна вавасазухъ ишара гьубутун бицана:

-Кунай гьобол, гъаблъимал.

Кlунил мехlеса иштагъ бичlрав гьоболас "бисмиллагъ" бицигlан васазул щуявги цереретун кунази байбихъана ва гъабса гlаталъго кен лъугlзибона. Синуну кинзижо хутlу батнутlа сучкларлърав гьобол чlикъ гурса воъана, эбелгун васал серу-серу рассанна ахlна, кеп гьубуна. Пашманса нухlли вахърав гьобол цойцо дазухъ венуру. Бицинбугу, гьоболчи аллагъасул вугу,цлалравги цлалчlевги, амма гъемер бугасдаса аллагъас цlуниги.

Nağul

Ye qonaq, uşaqlar, siz də... (Mətni təqdim etdi: 15; Tr: 9)

Biri var idi, biri yox idi. Uzaq kənddə bir ana və onun beş oğlu yaşayırdı. Çox kasıb yaşasalar da həyatlarından çox razı idilər. Oğlanlar gündüzlər həyət-bacada işləyər, ana isə ev işləri ilə məşğul olardı. Axşamlar süfrə başına yığışar, ananın hazırladığı təamdan dadardılar. Yeyib-içdikdən sonra oğlanlardan biri zurna, biri nağara çalar, digərləri isə oxuyar, oynayardılar. Günlər beləcə keçərdi, ana öz balalarından çox razı idi. Günlərin bir günündə oğlanların çalib-oxuduğu bir vaxtda onlara bir atlı qonaq gəlir və deyir:

- Asallamu-əleyküm, çağrılmamış qonaq qəbul edirsiniz?

- Qonaq Allahın qonağıdır, gözümüz üstə yeriniz var - deyər, ana qonağı evə dəvət edir. Oğlanlardan biri tez onun atının qabağına ot tökür, o birilər evdə ona oturmağa yer göstərilər. Ana tez lavaş salır, yemək hazırlayır. Yoldan yorğun gələn qonaq ləzzətlə yeyir, içir. Sonra qonağı əyləndirmək üçün oğlanlardan biri nağara çalır, o biri zurna çalır, o birilər oxuyur və oynayırlar. Çox razı qalan qonaq yola düşür. Bir neçə gündən sonra həmin qonaq yenə qayudur. Yenə həmin qaydada qonağa ana və onun beş oğlu hörmət edir və yola salır. Aradan bir gün keçməmiş həmin qonaq çağrılmadan yenə gəlir. Çarəsi kəsilməmiş ana balalarının qismətini onun qabağına düzür, özləri isə ac qalır. Qonaq yeyib-içdikdən sonra oğlanlara:

- İndi çalın, oynayın görək, -deyir. Çarəsi kəsilməmiş oğlanlar aclıqdan bir təhər çalib-oynayırlar. Razı qalan qonaq bığlarını buraraq gülümsünür və onları tərk edir. Ana və uşaqlar isə həmin gecə ac – acına yatırlar. Sonrakı günün axşamı yenə qapı döyülür və çöldən səs gəlir: - Qonaq istəmirsiniz? Çarəsi kəsilməmiş ana:

- Oh, yenə bu, aman, nə edək? – deyər, balalarına səslənir və hiylə qurur. Qonaq gəlib öz yerini tutur, ana isə sarımsaqlı – xəngəl hazırlayır. Yemək hazır olanda ana onu ortaya qoyur və balalarına işarə edərək deyir:

- *Ye qonaq, gəlin uşaqlar, siz də. Yeməyin ətrindən iştaha gələn qonaq “bismillah” deyərkən, uşaqların beşi də irəli gəlib yeməyə başlayır və yeməyi bir andaca qurtarırlar. Qazanda yeməyə bir şey qalmadığından pərt olan qonaq səssizcə oturur, ana və balaları isə dövrə vuraraq çalib-oynayır, əylənirlər. Peşman halda yola düşən qonaq bir də o evə qayıtmır. Burda deyiblər ki, qonaq Allah qonağıdır, çağırılmış və çağırılmamış olsa da, lakin üzli qonaqdan Allah qorusun.*

Умумаздаса бицин бугу
(Материал данде гьубурай: 15; Тр:9)
Atalar sözləri, məsəl və deyimlər
(Mətni təqdim etdi: 15; Tr: 9)

Г1одоб ч1обораб лъим нахъе бак1аркангуру
Yerə dağılan suyu geri yığmaq olmaz

Гъе ч1арас бехна
İti öldürən atar

Тупанкиса данкараб гула нахъа бэнгуру
Tüfəngdən atılan güllə geri qayıtmaz

Цогъорасда хъана рац1ал цогъорал руго
Oğru elə bilər, hamı oğrudu

Г1анк1 бех1расул гурщ, ч1арасул буго
Dovşan görənin yox, vuranındı

Х1ерай йехъалъиги яс лъик1, халаб бехъалъиги нух
Yaşlı olsa da qız yaxşıdı, uzun olsa da yol

Нусго гьунараса цо бащарлъи цебе лъала
Yüz hünərdənsə, bacarıq irəlidi

Ват1ан тарасул талих1 бегъуларо
Vətəni atanın bəxti gətirməz

Лъим бакун букъальнуру
Suyu döyməklə qurutmaq olmaz

К1ух1алаб бац бакълад хъала
Tənbəl canavar acından ölər

Гъубузи лъарасе кас, кинзи лъарасе нах1
Əyirməyi basarana yun, yeməyi basarana yağ

К1удияв г1адамасул хабар – раг1 ц1ураб месед
Yaşlı adamın sözü - cam dolu qızıl

Ц1а хехго бакарг1ан рохъо г1емер бэна
Ocağı tezdən qalasan, külli çox olar

Лъик1аб хабараль мег1ер биг1ана
Yaxşı söz dağı əridər

Х1абану иман гъэугун к1аравги, г1арац гъэугун базарну
к1арав цо вуго

Qəbrə imansız gedənlə, bazara pulsuz gedən birdi

Г1анк1ал гъот1нори, лъимал бок1нори
Toyuqlar ağacda, uşaqlar yataqda

Нусго рокъальул бет1ергъан– сабру буго
Yüz evin başçısı- səbrdir

Рокъоб бац, къатиб нац
Evdə canavar, çöldə bit

Bedar kezila, kedar bexzila (**Материал данде гъубурай:**
16; Тр:10)

Бедар кьезила, кьедар бехъзила **(Тр:9)**
Olanda verərəm, verəndə görərsiz (Mətni təqdim etdi: 16; Tr:
16)

Dir ber baxıqı, hobodux tso moşok əd reqqane.
Дир бер бахъиги, гъободухъ цо мошок1 г1ат1 рекъкъана
(Тр: 9)

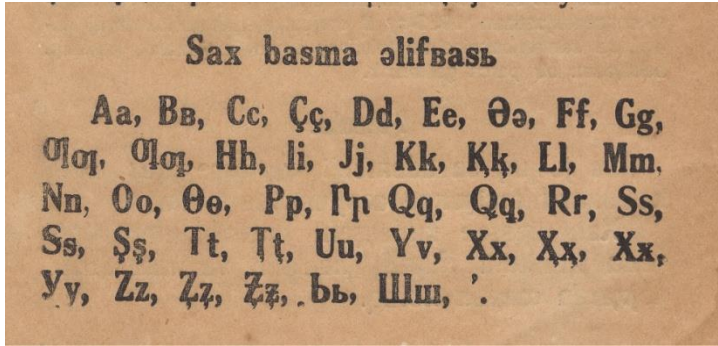
Mənim gözüüm çıxsın ki, mən özüüm üçün deyirəmsə, amma dəyirmanda bir çuval un yaraşıqdır (Yəni dəyirmanda un yoxdursa, o nə dəyirmandı)

Allahas güрахül, ger bikad boone
Аллагъас кьуралъул кьер бикъад боъна **(Тр: 9)**
Allah ona rəngini də uyğun verib

Sotor kaan xalab bexa ker boxnuru
Сотор каг1ан халаб бехъа кер бохънуру **(Тр: 9)**
Kösöv nə qədər uzun olsa, əli yandırmaq

**YIKBI
SAXURLAR**

Bu əlifba 1934-cü ildə nəşr olunmuş “Sax əlifbası və yazı qaydaları” kitabından götürülmüşdür

Алифба				Ts`əxni mizen alifba					
Aa	AİaI	Bb	Vv	Гг	Akka a	Əə e	Bınsly b	C' xos c	Çixen ç
ГгГ	ГьГь	ГьГь	Дд	Дж Дж	Ç'er ç	D'adl d	E' e	F'annar f	G'ade g
Ee	Əə	Жж	Зз	Ии	G'ard g	Gh' gh	ba Ğğ	Hüva h	X'ope x
Йй	Кк	КІкІ	Кькь	Кькь	Xh'ura xh	mT'key l	yI' i	i'iv i	J'aket j
Лл	Мм	Нн	Оо	ОІоІ	K'abay k	K'uk' k	Q'iq' mi' t' q	Q'öv q	L' l
Пп	ПІпІ	Рр	Сс	Тт	M'iz m	N'iss n	O' o	Ö'rdaq ö	P'ary p
ТІтІ	Уу	УІуІ	Фф	Хх	P'op'ol p	R'oots r	S'üva s	S'm s	T'op t
Хьхь	Хьхь	Цц	ЦІцІ	Чч	T'et' t	Ts'iq'iy ts	Ts'e' ts	U' u	Ü'm ü
ЫІыІ	Ьь	Ээ	Юю	Яя	V'erd v	Y'uv y	Z'er z	me'ollim	

Şeir opkunna Nüsrət İsmayılov
Yikele (Xabarlı hı-ına va Tərcüma hı-ına: 12)
Şeirin müəllifi Nüsrət İsmayılov, Yadınızdadırmı (S: 12; Tr: 12)

Zascabnexan saccu yikel kabayle,
Deşxe şosub alıbna xib yikele.
Harkıninkə matxa axva havayle.
Nakbıştala, Qoray, Eray yikele?

*Görəsən təkcə mənimmi yadıma düşür?
Yoxsa köhnə kənd sizin də yadınızdadırmı?
Gedəndə havasına heyran oluram.
Nakbıştala¹⁹, Qoray²⁰, Eray²¹ yadınızdadırmı?²²*

Yişda qismat ilkevcü oxub suve,
Dik, suk oza yamadjbışdı har çuve.
Baldurğaneyini isseyını xive
Suvaqılın bina ançı yikele?

*Bizim qismətimizə dağ düşübmiş,
Darı, buğda əkərdik yamacların yararlı yerlərində.
Baldırğan²³ deyilən yer vardı,
Köhnə Suvagil yadınızdadırmı?*

Tabun-tabunna ahakar, yaraxar,
İser, bəanar, kasiner, farruxar.
Qabaynqoler, xekbixəçler, zarbafar
Yışdı tursbışın çeşnabı yikele?

---

¹⁹ qəbirlər olan tala deməkdir, həmçinin yer adıdır; nak - qəbir; nakkı - qəbristanlıq mənasındadır

²⁰ yer adıdır, dağ ətəyi və ya biçənək yeri mənasındadır; burada ümumi istifadə üçün ağac əkir, yaxud da ot üçün biçənək kimi saxlayırdılar, hamı bundan istifadə edirdi, sözün kökü isə məlum deyil

²¹ müqəddəs yer mənasındadır, sözün kökü erdir

²² İzahlar Nüsrət İsmayılova aiddir

²³ yer adıdır; köhnə Suvagil kəndinin məskunlaşdığı ərəzidə bu adda bir yer vardı

*Oba-oba nəsillər oradadır,
Ahaklar, Yaraxlar, İsalər, Bəanlar, Kəsinlər və Fərruxlar²⁴
nəsli,*

*Qabaynqoler, xekbıxeçler, zarbafar²⁵,
Bizim corabların çeşniləri sizin yadınızdadırmı?*

*Tepəngi, şılğidi, fatırı, xingal,
İtdudayı kayle qatəngə nukar.
Otxuni osi-ok, navutud yıkəl,
Yedarşe, neçeni hakqan, yikele?*

*Tepəngi²⁶, şılğidi²⁷, qarğıdalı çörəyi, fətir²⁸, xingal²⁹.
Çörəyimiz olmayanda onlar bizə çox şirin gələrdi.
Yeməyi, odunu, hətta nefti də bizim qadınlar belində haradan
daşıyırdılar, yadınızdadırmı?*

*Qıkın tikayni exe ekana,
Osbişkava havaykani nakana.
Uşaxarıb abayleyi hikana,
Şalaynı ad qışar, bokar yikele?*

*Qoltuğun altına bir tikə çörək qoyub
Odun dalınca haralara gedərdik.
Uşaqqlar da gələrdi bizi qarşılamağa.
Şələnin içində baldırğan³⁰ kimi şeylər olardı, yadınızdadırmı?*

---

²⁴ nəsil adları

²⁵ corab çeşnilərinin və gəbə naxışlarının adlarıdır

²⁶ arpa unundan sacın üzərində bişirilən çörək; çox çətin yeyilərdi

²⁷ tez-tələsik bişirilən çörək; buna cad da deyirlər

²⁸ buğda unundan bişirilən çörək

²⁹ xingəl

³⁰ uşaqqlar maraqlanırdılar ki, görəsən şələnin içindən nə çıxacaq. Çöldən gələnlər odun şələsinin içində çöl otları - baldırğan, yemlik və s. gətirirdilər. Onlar baldırğanın zoğunu, çiçəyini yeyirdilər

Evdə ayağı yer tutan uşaqlar qaçardı onların qabağına ki, gətirdikləri yükün bir hissəsini götürsünlər ki, yüngünlük olsun, bu yadınızdadırmı?

Sipsibişkan, surnabuşkan davatbı,
Yanqabışın ımaratbı, iratbı.
Alxış – arzumanbı, metlab – mıradbı,
Qonşubışın it – muhubbət yikele?

*Sümsülərlə, zurnalarla olan toylar,
Yengələr başlarına irat³¹ bağlayar .
Evlənənlər üçün alqış deyər, arzu, muradlarını bildirərdilər.
Qonşuların bir-birinə məhəbbəti, yadınızdadırmı?*

Kaçappıri, Qarnay çakın suvabı,
Kalal, Qarqay, Qas delesin ubabı.
Turk kova qırqunkun katu djiqabı
Kutukali Saykum arı yikele?

*Kaçappıri, Qarnay³² iri dağlar,
Kalal, Qarqay, Qas³³, bunlar bizə yaxın obalardı.
İnanırdıq ki, türklər köməyə gəlir
Kötüklüdən Saykumun gətirdiyi bəd xəbər³⁴, yadınızdadırmı?*

Kurke çixenbı, kıtsabışın texa,
Bıxara, ca-ab qır, qımana laxxa.
Bıxaxılka vukkas dəxə, mık kaxa,
Xızakbışıl ditdiviğan yikele?

---

³¹ tünd narıncı rəngli xüsusi ornamentli baş örtüyü. kəlağay, gümüş əşyalar taxırdılar

³² dağ adıdır

³³ kənd adlarıdır

³⁴ Bu hadisə Azərbaycan xalq cümhuriyyətinin yıxıldığı dövrdə olmuşdu. O vaxt deyirdilər ki, hakimiyyət yıxılmayıb, türklər köməyə gəlir. Hökumətimiz bərpa olunacaq. Biz bu xəbərə inanırdıq. Bu vaxt qonşu kənddən Saykum adlı bir kişi bəd xəbər gətirmişdi ki, hakimiyyət həmişəlik yıxılıb

*Tavandan asılmış qaxaclar, ayaqların bağlaması,
Buxara və orada qazança³⁵, isti laxxa³⁶,
Bulağa gedə bilmirdik, buz yarırdıq.
Xizəklə sürüşürdük, yadınızdadırmı?*

İrqaykva qırqunğe ha-an qınabı,
Nezir babe ranq ıxixən enabı.
Ufdanın qababı, xayma-xanabı,
Djedjimbı, xırsaqbı, şalbü yikele?

*Növbə ilə hamı yun darama iməcisi³⁷ edərdi.
Nəzir baba³⁸ ipləri rəngləyərdi.
Gözəl toylar, xalçalar, xalılar,
Cecimlər, xırsaqlar³⁹, şallar yadınızdadırmı?*

Alaxxarbı, katbı kıdmis ka-ayi,
Kara idəxi luxunud ha-ayi.
Çirpi, qaratsxani, parkul – sa-ayi,
Ayğırılaxıl muzrıbı yikele?

Damin yoğun və nazik tirləri⁴⁰ qışa hazırlanardı.

---

³⁵ qır qaxacı və başqa yemək bişirmək üçün qab adıdır. Hazırda yoxdur.

³⁶ Uşaqlar ayaqlarını laxxaya tərəf uzadıb yatırdılar ki, ayaqları üşüməsin. Laxxa isinmək üçündür. Ora köz tökürlər. Üstünü palazla örtürdülər ki, dəm qazı uşaqları öldürməsin

³⁷ Növbə ilə qına mərasimi düzəldirdilər. Qına mərasimi – iməci adlanır. Əsasən bu iməcini qadınlar eləyərdilər. Yun darayırdılar, xüsusilə bu qına yun işinə aid idi. Növbə ilə dəri yuyurdular, ip əyirirdilər. Bir gün birində, bir gün başqasında. Mahnı oxuyub oynayırdılar. Tapmaca söyləyirdilər.

Nəzir babanın rənglədiyi iplərə, gözəl gəbələrə, bütün xalçaların toxunuşuna - hamısına xana deyilir. Xananın növləri var: Gəbə, xalça, xeymə, cecim, xırsaq, şal. Bunlar hamısı toxunuş növlərinin adlarıdır.

³⁸ Suvagilli Aşiq Nəzir. Kor olub. Boyaqçılıqla məşğul olub

³⁹ palazlar

⁴⁰ Evin yoğun tirləri alaxxarbı, nisbətən nazik tirləri katbı adlanır.

*Yandırmaq üçün başqa şey olmasa qabıq yığardıq.
Çırpı, çör-çöp, kötük yığardıq.
Ayğırbulaqda odun qalaqlanardı, yadınızdadırmı?*

Zarnaynı katsençe çamra huğozar,
Eşşak maydamançe eheki dozar.
Kel-xıl ha-a, qozet ha-a ulozar,
Xab çiyel sel-uqun sikal yikele?

*Zarna⁴¹nin gədiyində duman, çəmrə göründü⁴²,
Eşşək meydanında⁴³n ehekiyə baxardıq
Əl-ayaqlı oluruq, dayanıb gözləyərdik
Yer-göy, su, palçıq bir-birinə qarışırdı, yadınızdadırmı?*

Yığılıbışe ha-an okan kəməlbı,
Qıdım kanqə doğan uğalrı, xəlbı.
Yoxrakane koçeyş ha-an əməlbı,
Şahnab, qıqar, unnuq, şahad yikele?

Tirlərin üstünə ağac qabığı, yaxud ayıdöşəyi örtülər ki, qışda birdən qar yağsa, dam çökməsin. Onun üstünə də torpaq tökürlər. Torpağın da tərkibi gildən olur ki, suyu buraxmasın. Buna lukun deyilir. Biri gətirib tökür, biri döyür. Çaya düşüb sel gətirən odunları qış üçün yığıb odun tədarükü edirlər. Ayğırılaxıl muzrubu odun anbarı deməkdir. Odun qurtaranda odun anbarına gedirdilər. Odun anbarında hərənin bir odun tədarükü var idi. Yaxındadırsa, bəldə gətirilirdi, yox əgər uzaqdadırsa, çayı təmizləyib su ilə axıdırdılar. Suyun qabağını iri daşlarla kəsirdilər ki, odun gələndə axıb getməsin.

⁴¹ kənd

⁴² Zarnanın gədiyində duman, çəmrə görünəndə yağış yağacaq. Suvagillilər görəndə ki, yağış gəlir, özlərini yığışdırırlar.

⁴³ Eşşək maydamançe yer adıdır. Suvagildən Dağıstana keçidin ən yüksək yeridir. Eşşəkdi, atdı, burada onları açıb buraxırlar ki, heyvan istirahət etsin. Mənzil başı kimi bir yerdir. İstirahətdən sonra yollarını davam etdirirlər.

Deməli, oradan boylan duman eheki deyilir. Zərnədən boylan duman dərəni bürüyür, o yandan boylan dumanı isə külək başqa bir tərəfə aparır. Ehek oradan boylanır. Bu dumandan bizə bir ziyan yoxdur

Artıq yır-yığış edilir. Otu olan otunu yığışdırır. Heyvanı olan heyvanı yığışdırır. Bilirlər ki, tufan qopub, sel gələcək. Çünki Zərnənin qatından duman boyladı, yağış var, fəlakət var.

*Ot tadarük yerindəki⁴⁴ dərzlər, xotmalar,
Qış gələndə yağan uğal⁴⁵ və xəl⁴⁶,
Dəyirmançının un dağarına naz etməsi⁴⁷
Şahnab⁴⁸, qıqar⁴⁹, unluq⁵⁰, şahad⁵¹ yadınızdadırmı?*

Qum, Likket, Kutuklu, Mamri, Cinəğ,
İlisu, Sarıbaş, Atdal, Mişleş, Tsəx.
Samreni dere-ab Kalel, Korş, Mıxəx,
Yıkbı voxen yurdbı, xivar yikele?

*Qum, Ləkit, Kötüklü, Mamrux, Cinəğ,
İlisu, Sarıbaş, Atdal, Mişleş, Tsəx,
Samur dərəsindəki Kələl, Korş, Muxax⁵²,
Saxurlar yaşayan yurdlar, kəndlər yadınızdadırmı?*

Ziyaratbı, pırbı, tutye-nezirbı,
Tsirtsiraybı, çıraxdanbı, bazırbı.
Dağı-i ikeykıs ıkar-üzürbı,
Takatbı, kuvatbı hekka yikele?

*Ziyarətlərimiz, pirlərimiz, tutiyə-nəzirlərimiz,
Tsirtsiray⁵³ adlanan qabda çıraç, lampa, fənərlər,*

---

⁴⁴ Yığıl ot tadarükü görülen yerdir. Heyvan üçün otu göyərdirdilər ki, sonra ora heyvanları buraxsınlar. Otu dağılmasın deyə kəməl düzəldirlər

⁴⁵ Qısamüddətli bir az isti yağış – uğal yağır. Bu yağış yağanda qar uçqunu olur

⁴⁶ yüngül qar yağmaq deməkdir. Ayaq bassan, əriyər

⁴⁷ dəyirmançının nazı deməkdir ki, hər gələndə deyir ki, aç dağarı görüm, taxılın quruyub, yoxsa qurumayıb. Quru deyilsə, qurutmağa aparır. Qurudursa, üyüdür

⁴⁸ dəyirman su axan nova deyilir

⁴⁹ dəyirmanın daş hissəsidir

⁵⁰ un təknesidir

⁵¹ üyütmə haqqıdır

⁵² kənd adlarıdır

⁵³ gecə qaranlığında tsirtsiray adlanan qabda çıraç, lampa yandırılıb yol gedir, ağırlıqlarını, xəstəliklərini, taqətsizliklərini qar selinə atıb ondan taqət, sağlamlıq istəyərdilər

*Ağırılığımızı, xəstəliyimizi, taqətsizliyimizi
qar selinə, uçqununa atıb ondan taqət, sağlamlıq istəməyiniz
yadınızdadırmı?*

Sana sanbışəngə hapkın kavayle,
İş deşdənqə qafıs, gimıs savayle.
Kın he-e nurani Şamxal babayle,
Yişdı xivun ağsakkalar yikele?

*Bir-birimizə həmişə gəlib-gedərdik.
İş olmayanda söhbət üçün bir yerə yığılırdıq⁵⁴.
And içərdik nurani Şamxal baba⁵⁵ya,
Bizim kəndin ağsaqqalları yadınızdadırmı?*

Ciqabişə eza bakali, çeçey,
Sa-a kışar, vutsar, şigiler, peley.
Yikel karınane “Abay-ətetey”,
Qasdı adeşin hampəley yikele?

*Əkin yerlərində lobya, soğan əkərdik.
Yığardıq yeməli çöl otlarını kış, vuts, şigil, peley.
Yadına düşdümü qarı nənəmiz Abay ətetey⁵⁶?
Bizim nənələrimizin həmpəleyi⁵⁷ yadınızdadırmı?*

Şılğıdı, qık, arxaneykva it xine,
Sassa cihileri voxə xıt xine.
Luxun ha-ava tohari tot xine,
Rak, lukun, daxa, dark, dakruk yikele?

---

⁵⁴ İş olmayanda gimgəyə söhbətə, yaxud da iməciyə, qınaya yığılırdılar

⁵⁵ Nurani Şamxal babaya and içirdilər. Təmiz, saf adam olub. Kın and deməkdir

⁵⁶ Abay nənə deməkdir. Atatey də onun adıdır. Nağıl qəhrəmanıdır, qadın obrazıdır

⁵⁷ Qoca nənələr uşaqları bellərinə alıb yatızdırmaq üçün həmpəley oxuyardılar

*Qarğıdalı çörəyi pendir suyu⁵⁸ ilə olurdu çox şirin,
Bəzi cavanlarımız vardı quş kimi çevik,
Luxunda⁵⁹ tökülərdik tut kimi
Rak, lukun, daxa, dark, dakruk⁶⁰ yadınızdadırmı?*

Sacın qindaran qık nəxüdni avaki,
İçəşini yıkəl parçın davaki.
Serındjeka dazı abayle naki,
Çini əyranike eti yikele?

*Sac sacayağına necə də yaraşırdı,
Qızların belində parç⁶¹ necə dayanırdı.
Sərnica sağıb gətirərdilər südü,
Onun ayranından doğramac⁶² yadınızdadırmı?*

Suru uxixanau sesbı, ğulaybı,
Tampırıbışkan cihileşin tulaybı.
Sıprı kikekqa, xamde kusaybı,
Tsintsanğaybı xə havaytan yikele?

*Sürü otarmağın səsləri, qolayı⁶³,
Təmbur çalan cavanların tulayları⁶⁴,*

---

⁵⁸ Qarğıdalı çörəyini pendir suyu ilə yeyirdilər bal – çörək yeyən kimi. Pendir suyunu bir az qaynadırdılar. O da çöküntü verirdi. Ona arxaney deyilir. Həmin pendir suyu ilə çörək yeyilərdi

⁵⁹ luxun - damın üstünü torpaqla örtmək məqsədilə hamının köməklə şəkildə bayramsayağı gördüyü iş

⁶⁰ orada işlənən ağac alətlərdir

⁶¹ səhəng

⁶² eti

⁶³ Hər sürünü otarmağın öz səsi var. Sürü çobanın çağırışına öyrəşir. Çoban sürünü öz səsiylə necə çağırırsa, qoyunlar da o səsə o cür öyrəşir

⁶⁴ Təmbur çalan cavanlar mahnı oxuyurlar, təmbur mahnılarına tulaylar deyirlər. Tulayların öz oxunuş tərzı var. Ola bilsin ki, laylalarda layla sözü vurğulanan kimi, tulaylarda da tulay sözü vurğulanır. “Ay tulay, ay tulay” sözü işlənir

*Dul arvadı gecə aparən zaman kösöv atılması⁶⁵,
Onun göydə uçan qığılımları yadınızdadırmı?*

Saz kaleva ğutokalnı şitanvayn,
Mikkil o-ad atıdkınnı ardavayn.
Alexa-lexa salat ha-a kığabayn,
Kalıpkın xabarbí ha-a yikele?

*“Sazımı ver⁶⁶” deyə oxuyurdu quşcuğaz,
Buzun üstünə yapışmışdı ərdov⁶⁷.
Alex-lexa⁶⁸ və onu göndərən kığabay⁶⁹.
Nağil danışana qısıлмаğımız yadınızdadırmı?*

Bığaleçak gaha, katarbí kital,
Ğekayke mırtelbí, hən kabı ital.
Cüm-ə babe exal umlen xal hital,
Yolmaynı sentel ğacirar, yikele?

---

⁶⁵ Boşanmış qadın ikinci dəfə ərə gedəndə ona toy olmurdu. Onu qaranlıq qarışanda xəlvəti aparırdılar. Çünki xəbər tutsaydılar, təhqir edərdilər. Açıq-aşkar getsəydi, arxasınca kösöv atardılar, ibrət kimi

⁶⁶ Burada qədim nağılların adı çəkilir. “Sazımı ver mənə, quşcuğaz.” Bu nağıl məşhur nağıldır.

⁶⁷ Ardavay nağıl qəhrəmanı Ərdoydur. Bizdə nağıllarda var ki, Ərdoyu yapışdırmaq üçün onun gözdiyi yerlərə su səpirlər. Bu, buzun üstündə oturur. Yapışır buza.

Belə nağıllar var. İnsan yatır. Narahat yatır. Durmaq istəyəndə dura bilmir. Yuxuda sayaqlayır. Ağı üstündədir. Fiziki cəhətdən oyana bilmir. Onda deyirlər ki, Alex-lexa üstünə cumub, oyanmağa qoymur.

⁶⁸ Alex-lexa fantastik heyvandır. Belə bir nağıl var: Alex-lexa. Deyirlər, bir qarı hey şikayət edirmiş ki, Alex-lexa məni incidir, gecələr yatmağa qoymur. Boğur məni. Buna məsləhət görürlər ki, sən həmişə yatdığıın yerdə yatma. Həmişə yatdığıın yerə də bir dənə kötük qoy. Sən də qıraxda yat, görək nə olur. Alex-lexa gedir qarı yatan yerə, üstünə cumur.

⁶⁹ Kığabay da fantastik nağıl qəhrəmanıdır. Kığabay əmr verəndir. Alex-lexa isə icraçıdır. Kığabay Alex-lexaya deyir ki, burda qarı var. Alex-lexa deyir ki, bu qarı deyil, kötükdü. Qarı yoxdu. Ona görə deyirlər ki, tək yatmasınlar. Tək olmasınlar.

Buğaleçək⁷⁰ bağlayıb öndən düyünləməyimiz,
Dəridən motallar, xırda cılğılar⁷¹,
Cümə babanın axşamlar canavar ağzı bağlaması⁷²
Heyvanların parçalandığı yerdə qartalların yığılması
yadınızdadırmı?

Vuklelka aleççu iratın duvağ,
Bıxna yək haqas yikkəkka isdağ.
Cila kəs ke-ena , “yixe min bıtağ”
Ader Allahıka oka yikele?

*Başına örtüyü iratdan duvağı⁷³,
Gəlinə bulağın yolunu göstərməyə aparmaqları,
Getdiyın yerdə qocal, “ol min budaq”
Nənələrimizin bu xeyir-duaları yadınızdadırmı?*

Çüülükə ğarqbı ha-a çeylağə,
Ğamışbışke katbı ha-a Tsaylağə.
Xabarbişe ğatarın Qaxyeylağə,
Şava atna naxud ğotxi yikele?

Çaylaqda palçıqdan düzələn qoçlar,

---

⁷⁰ Bığaleçək qadınların baş örtüyüdür. Cəngavər sayacağı. Amazonkalılar sayacağı. Gümüşdən hazırlanmış. Saç onun içində olurdu. Qabın içində. Mane olmasın deyə

⁷¹ Dəridən düzəldilən qab - pendir yığmaq üçün və s.

⁷² Cümə baba axşam qoyunun ağzını bağlamaq üçün dua oxuyur ki, sağ-salamat olsunlar. (Umlen canavar deməkdir) Cümə baba qurdun ağzını bağladı. Səhər bir də gördün ki, qartallar uçur hardansa. Cümə babanın duası baş tutmayıbdı. Canavar qoyunu dağıdıb.

⁷³ Gəlin gələndə iki gündən sonra onu bulaq başına aparırlar. Gəlin abır-həya etdiyi üçün üzündə duvax olurdu. Əlinə şirni, pay verirlər ki, orada olanlara paylasın. Gəлиндən pay alanlar gəlinə dua oxuyurlar: Evində qarısın. Oğullu-uşaqılı olsun. Qollu-budaqlı olsun.

*Tsaylax⁷⁴ da qamışdan düzələn başlıqlar,
Qaxyeylağa⁷⁵ sıra ilə gediş zamanı,
Kimin yol açaraq birinci getməsi yadınızdadır mı?*

Arabık har sural yığılbı doxa,
Xəə qımıl qadcume med bağıri koxa.
Eyheyi “soyus bala vuxoxa”,
Verğençed damcebı daykan, yikele?

*Arab⁷⁶ vaxtı hər yerdə xotmalar⁷⁷ yığılır,
Göydə bulud görünəndə bağıri çatlayır,
Deyirdilər “ayı bala doğur”,
Gün olanda da damcıların tökülməsi yadınızdadır mı?*

Kaşkaler, kıdıkər, çurçumer, eçer,
Sa-asva havaykan qadebı, içer.
Ay yızın akelnan yuçubı, çocer,
İlakkenan həşde şos şu, yikele?

*İtburnu, əzgil, alma, meşədə bitən cır alma,
Bunları yığmağa gedərdik oğlanlar, qızlar.
Ay mənim ağıllı bacılarım, qardaşlarım,
Siz özünüz özünüzdün yadınızdadır mı?*

---

⁷⁴ Tsaylax yer adıdır. Bəlkə də ildırım vuran yerdir. Orada qamış bitir. Baş örtüyü, şlyapa düzəltmək üçün oraya gedərdilər. Çaylaqda uşaqlar gildən müxtəlif heyvanlar, qoçlar düzəldirdilər. Qamışlardan da baş örtükləri düzəldirdilər

⁷⁵ dağ adıdır. Orada bir mərasim keçirilmişdi. Atna götxi qarın içindən birinci yol açana deyilir. Etna qotxi isə bağ, qırılmaq deməkdir. Bilinmirdi ki, bu yolun çəkilməsidir, yoxsa ipin, bağın qırılmasıdır

⁷⁶ Arab ot çalımı mərasiminə deyilir. Ot çalan alətə də arab deyilir
Göydə bir bulud görünsəydi, hamının ovqatı təlx olurdu. Ot çalımı zamanı ota yağış dəyməməlidir. Yağış adı çəkiləndə insanlar təlaş keçirirdilər. Günəşli havada yağış görünəndə deyərdilər: “Ayı balalayıb.”

⁷⁷ kiçik ot tayası və ya bağlaması

Yıkbı. Saxuraşe cökle yıkbıva eyhe. Çına mənə şi “suvayle”, şi “sa millet vodun”. Saxur cuvab sak etnominike kadı. Həşde yıkbışın say 70 min vodun. Manbışın 10 azırile hexana Dağıstane, Rutul rayone, Babayurt, Dərbənd, Kızlar, Mahackale, Rusiyeyni menni şaharbise qudmuş vexe. Azərbaycanıl, Qax, Zakatala, Belakan sayid Bake, Gənce, Sumqayıt, Şeke, vexe. (Ə: 11, s: 2; **Tərcuma hı-ına: 13**)

Lezqi xalkını igitivaleni dastane həynəxud eyhe:

“Sertba, qeb hişan ha-a deş yıkbı,

Amma manquni qılıncın igidivalike qaf ha-a.” (Ə: 11, səh: 4;

Tərcuma hı-ına: 13)

***Saxurlar.** Saxurlar özlərini “yıkbı” adlandıırırlar. Mənəsi “biz dağlıyq” və ya “biz bir xalqıq” deməkdir. “Saxur” sözü isə “sak” etnonimindən əmələ gəlmişdir. Hazırda saxurların sayı 70 min nəfərdir. Onların 10 mindən artığı Rusiyada, Dağıstanın Rutul rayonunun qərb bölgəsində, Samur çayının yuxarılarında, Dağıstanın Babayurd rayonunda, Rusiyanın Maxaçqala, Dərbənd, Kızlar və digər şəhərlərində, Azərbaycanda isə şimal-qərb rayonları olan Qax, Zaqatala, Balakən rayonlarında, habelə Bakı, Gəncə, Sumqayıt və Şəki şəhərlərində yaşayırlar. (Ə:11, s:2; Tr: 13)*

“Sarvili” ləzgi dastanı saxurları belə təsvir etmişdir:

Sərtdir, dinməzdir saxur,

Amma onun qılıncı,

İgidlikdən söhbət açır. (Ə:11; s: 4; Tr: 13)

Kın

Vereq enaq kalla! (Ə: 11; s: 8; **Tərcuma hı-ına: 13**)

Hamni verıgını həkella! (**Xabarbı hı-ına va Tərcuma hı-ına:13;)**)

And

Günəşə and olsun! (Ə:11, s:8; Tr: 13)

O günəş haqqı! (S: 13; Tr: 13)

İnanmışəbxaybı (Xabarbı hı-ına va Tərcuma hı-ına: - 12)

Qed doğıbi doğame – kavutni koce.
Quraxlıx exeme – kacalaşın siyahını oykan.

İnanclar (S: 12; Tr: 12)

*Çox yağış yağanda qorğa qovururdular.
Quraqlıq olanda keçəllərin siyahısını düzəldirdilər.*

Qarğış (E: 11, s: 8)

Al duvağık tsa kixan!

Qarğış (Ə:11, s:8)

Qoy toy çələngin yansın!

Bayrambı

Gev qavki (Xabarbı hı-ına: 12; Tərcuma hı-ına: 13)

Çobanaşını əre “gev qavki” bayramni vodun. Yuxxanni vaxtal geybı katılını okalka sikal. Yedaşıka sa cıqe uxixan, sürü xəđ kexe. Xabınbışe eyhen, dehe gev qavkuna nuqbarbı ixesınbı. Tezen nisse, maqaş, süzma manid exen nuqbar. Mançıkle “gev qavki” bayramvani eyhe. Mani payıke qonşubuşusub hivi xarnani. Qırqunqe eyhenni Məhəmməd dayi nuqbarbışka kales. Məhəmməd dayi karı ilakkana qırqına akkaykavur ilakka, mısayi nuqbarbı hixaras. Man ham suvab, hamıd insanaşını əre mehribanivalanu ha-a. Man davaraşın, qeybışın sağda axi sa bayramni vod. Gehelesdi vaxtal gev hicıb dokanani.

Bayramlar

Quzu buraxma bayramı (S:12; Tr:13)

Çobanların arasında Quzu buraxma bayramı olurdu. Quzu müəyyən yaşa dolur yaz vaxtında. Quzu ilkin göy ota çıxanda həm otdan yeyir, həm də onların anaları da göy otda otlayırlar. Sürü çoxalır. Evdəkilər də deyirlər ki, çobandır da, gələndə nübarla

gələcək. Onun məqəşidi, pendiridi, süzməsidi, biz buna nübar deyirik. Bu da Quzu buraxma bayramında olurdu. Hamı bilirdi ki, Məhəmməd dayı⁷⁸ gələcək, nübar gətirəcək. Evinə də, qonşulara da pay gətirəcək. Məhəmməd dayı da evə gələndə gəlib görürdü ki, hamı gözünü qapıya dikib durub ki, onlara məqəş, pendir, süzmə nübar gətirəcək. Kim ki, evə gedirdi, onlara əvvəlcədən nübar süd məhsullarının payı hazırlanıb qoyulurdu. Bu həm savab kimi idi, həm də məhsulun yetişməyi ilı bağlı idi. Quzu özü də məhsuldar idi. Sağ-salamat araya-ərsəyə gəldi, ölüm-itim olmadı, bu özü də bir şadlıqdı. Quzunun özünü də bəzən kəsirdilər.

Ədatbı (Xabarbı hı-ına va Tərcuma hı-ına: 14)

Cavanar xınabişekani sabayle. Əmiseşini, kaneni qoharbışdi xaybışekani sabayle. Ma-ad tanpırıka mahnıbini eyhe. Hambaşe “Ceyranım”, “Ay lilay, lilay”, “Salamalıkbını” ha-a.

Adət-ənənələr (S:14; Tr:14)

Xına gecəsinə oxşar bir mərasim keçirilirdi ki, cavanlar yığışardı əmisinin evinə. Orada tənburla mahnı oxuyardılar. Saxurların mahnıları oxunardı. Burada “Ceyranım”, “Ay lilay, lilay”, “Salamalıklar” və s. mahnılar oxunardı.

Tanbırın mənibi (Xabarbı hı-ına va Tərcuma hı-ına: 14) Ceyranım

Daman dakki ikkekka,
İsdağ dəfuka kikka.
Ceyranım, ceyranım.

Zasvani hı-ı tursbu
Na-a merunğus kikka.
Ceyranım, ceyranım.

---

⁷⁸ Hər hansı bir şəxsin adı. Başqa adam da ola bilər

D(Tı)ubeyl qizlen ducva,
Qumqum divxuna oka.
Ceyranım, ceyranım.

Himeqa micaqdayi,
Mənibu yişti mizeyl.
Ceyranım, ceyranım.

Tənbür nəğmələri (S:14; Tr:14)

Ceyranım

*Çay çiçəyi (Şuşada bitən xarı bülbülə oxşayır) aparır,
Gəlini dəflə aparardılar.
Ceyranım, ceyranım.*

*Corabları mənimçün toxumuşdun,
Bəs indi niyə başqasına aparırsan.
Ceyranım, ceyranım.*

*Barmağında qızıl üzük,
Qazanı qoydum masaya.
Ceyranım, ceyranım.*

*Gör necə gözəldi,
Bayatılar bizim dildə.
Ceyranım, ceyranım.*

«Ceyranım» (Ə: 2, Əlavələr: s: IX) (Müxtəlif mərasimlərdə qarşı-qarşıya xorla oxunur)

*İşhanquka yarışmışe,
Sa cigeka savale,
Canalka fikir hevle.
Yaşamışebhes vəxe,
Ceyranım, ceyranım.*

*İş görənlə yarışın,
Bir-birinizə qarışın.
Canınıza fikir verin.
Yaşamağı bacarın,
Ceyranım, ceyranım.*

Ceyranım (Xabarlı hı-ına va Tərcuma hı-ına:13)

Yığna derd zakle eyhe,
Ceyranım, ceyranım.
Merunqikle immeyye
Ceyranım, ceyranım.

Zı arkınme dimeşşe,
Ceyranım, ceyranım.
Zı vornənqə ikkikne,
Ceyranım, ceyranım.

Xivin micaqın yəkbi
Ceyranım, ceyranım.
Ufdandavud har surabı,
Ceyranım, ceyranım.

Demırile utumda
Ceyranım, ceyranım.
Cihileşın xıleppi.
Buxarayn serabı,
Ceyranım, ceyranım.

Suvabışın berabı
Ceyranım, ceyranım.
Ikkani zakle qaces,
Ceyranım, ceyranım.
Suvaqlin derabı.

Ceyranım (S: 13; Tr: 13)

*Dərdini mənə söylə,
Ceyranım, ceyranım.
Başqasına gileylə,
Ceyranım, ceyranım.*

*Ötəndə hamı ağlar,
Ceyranım, ceyranım.
Sağlıqda hörmət eylə,
Ceyranım, ceyranım.*

*Kəndimin enli yolu,
Ceyranım, ceyranım.
Qəşəngdi sağı-solu,
Ceyranım, ceyranım.
Dəmir təki möhkəmdi,
Ceyranım, ceyranım.*

*Hər bir igidin qolu.
Buxarının qarası,
Ceyranım, ceyranım.
Bu dağların arası
Ceyranım, ceyranım.*

*İstərdim mən görəm
Ceyranım, ceyranım.
Suvagil dərəsini.*

Ceyranım (Xabarlı hı-ına va tərcuma hı-ına:13)

*Ucağıl odun sacı,
Ucağıl odun sacı.
Ceyranım, ceyranım.
Sinife axu Taci,*

Ceyranım, ceyranım
Sinife axu Tacı.

Ikkani zakle qaces,
Ikkani zakle qaces.
Ceyranım, ceyranım.
Hızdı çocin davatbı,
Ceyranım, ceyranım.
Hızdı çocin davatbı.

***Ceyranım* (S: 13; Tr: 13)**

*Ocağa qoydum sacı,
Ocağa qoydum sacı.
Ceyranım, ceyranım.
Sinifdə qalıb Tacı,
Ceyranım, ceyranım.
Sinifdə qalıb Tacı.*

*İstərdim ki, mən görəm,
İstərdim ki, mən görəm,
Ceyranım, ceyranım.
Qardaşımın toyunu.
Ceyranım, ceyranım.
Qardaşımın toyunu.*

Ay lilyi (Xabarlı hı-ına va Tərcuma hı-ına: 14)

Ay içi ğu neçəna,
Hima-a medinçına.
Sa-qobli məni ehəs,
Vixecın yigençəna.
Ay lily, lily, lily, aman,
Lilahay, lily, lily.

Ğu şavnana vor içi,
Ay ğu micaqna içi.
Zı vaka aşıxana,
Duyud micaqna içi.
Ay lilay, lilay, lilay, aman,
Lilahay, lilay, lilay.

Ay lilay (S: 14; Tr: 14)

*Ay qız, sən haralısan?
Başqasının dərđini çəkmə.
Bir-iki bayatı deyim,
Gör nə gözəl olar.
Ay lilay, lilay, lilay, aman,
Lilahay, lilay, lilay.*

*Sən kimin qızısan?
Nə qədər gözəl qızsan.
Mən sənə aşıq oldum.
Adın da gözəldir, qız.
Ay lilay, lilay, lilay, aman,
Lilahay, lilay, lilay.*

Salamalik (Xabarbi hı-ına va Tərcuma hı-ına: 14)

Akqaska balkan abı,
Salamalik, salamalik.
Qırqımbı çılx sabı.
Tolimalik, tolicon.

Salamalik, salamalik.
Ay lilay, lilay, lilay,
Tolimalik, tolicon.
Deşşeyir dideşşeyir,
Salamalik, salamalik.
İsdağ valkavub abı.

Tolimalik, tolicon.

Salamalik, salamalik.
Ay lilay, lilay, lilay,
Tolimalik, tolicon.

Salamalikər (S: 14; Tr: 14)

*Həyatə at gəlibdi,
Salamalik, salamalik.
Hamı ora yığılıb.
Tolimalik, tolicon.*

*Salamalik, salamalik.
Ay lilay, lilay, lilay,
Tolimalik, tolicon.
Ağlasan, ağlamasan,
Salamalik, salamalik.
Aparmağa gəlibdi.
Tolimalik, tolicon.*

*Salamalik, salamalik.
Ay lilay, lilay, lilay,
Tolimalik, tolicon.*

Salamalikbı (Ə: 2, s: 487; Tərcuma hı-ına: 13)

Salamaliklər (Ə: 2, s: 487; Tr: 13)

Şinqə sa adami ari,
Salamalik, salamalik.
Manqus zı yadrayi
Toli mali, tolicon.

*Bizə gəlib bir adam,
Salamalik, salamalik.
Onunüçün mən yadam,*

Tali mali, tolicon.

Qina hizda duxay ari,
Salamalik, salamalik.
Mañınime zı şadra
Toli mali, tolicon.

*Bu günlər balam gəlir,
Salamalik, salamalik.
Onun üçün mən şadam,
Tali mali, talican.*

Zı xa tekra axu,
Salamalik, salamalik.
Tetbı ranq deş axu
Toli mali, tolicon.

*Evində tək qalanda,
Salamalik, salamalik,
Gülün rəngi solanda,
Tali mali, talicon.*

Zas ğu qer yikkan,
Salamalik, salamalik.
Hanbaşe zaska ayre
Toli mali, tolicon.

*Mən sizi çox istərəm,
Salamalik, salamalik.
Həmişə yanımda ol
Tali mali talicon.*

Hizda çoci qacesi,
Salamalik, salamalik.
Qina sinqa ayresi
Toli mali, tolicon.

*Kaş ki, göreydim sizi,
Salamalik, salamalik.
Olmaya sözün düzü,
Tali mali tolicon.*

Hizdi duxayn davatbı,
Salamalik, salamalik.
Mikar ha-an ədatbı
Toli mali, tolicon.

*Oğlumun toyu basladı,
Salamalik, salamalik.
Oynamağa çıxmadı,
Tali mali, tolicon.*

Xilel xəmnə kasa,
Salamalik, salamalik.
Hime miçaqna kasa
Toli mali, tolicon.

*Əlində dolu kasa,
Salamalik, salamalik,
Söz deməyib bir kasa
Tali mali tolicon.*

Ğunab zaka mık he-e,
Salamalik, salamalik.
Yedaşka mık he-e
Toli mali, tolicon.

*Sən də birlikdə oyna,
Salamalik, salamalik.
Oynasınlar analar,
Tali mali tolicon.*

Salamalikkı (Ə: 2; s: VIII-IX); (tərcuma hı-ına: 13)
Salamalıklar (Ə: 2, Əlavələr. s: VIII-IX); (Tr: 13)

Salamalik, salamalik.
Zı jaket hodaxar.
Salamalik, salamalik.
Sassayakkes ileykana,
Salamalik, salamalik.

Salamalik, salamalik.
Mən jaket toxuyuram,
Salamalik, salamalik.
Arabir yoxlayıram,
Salamalik, salamalik.

Balabişdi derden,
Salamalik, salamalik.
Hambaşı zı kədəkkən,
Salamalik, salamalik.

Ay lilay, lilay, lilay,
Toli malik, tolicon.

Balalarımın dərdindən,
Salamalik, salamalik.
Həmişə oxuyuram,
Salamalik, salamalik.

Ay lilay, lilay, lilay,
Toli malik, tolicon.

Alagozli (Xabarlı hı-ına va Tərcuma hı-ına: 14)

Nəkbıştalayn qulebbı,
Ay alagözlüm, can qaragözlüm.
Yıgın tsarqan ulebbı.

Ay alagözlüm, can qaragözlüm.
Allahe na-as itxın
Ay alagözlüm, can qaragözlüm.
Tursbu dəxən xlepbi.
Ay alagözlüm, can qaragözlüm.
Harkınna suve yızı,
Ay alagözlüm, can qaragözlüm.
Diçume dere-düzi.
Ay alagözlüm, can qaragözlüm.
Heykına, itdarına,
Ay alagözlüm, can qaragözlüm.
Nəxurna qədeqizi.
Ay alagözlüm, can qaragözlüm.

Alagözlüm (S: 14; Tr: 14)

Nəkbıştalayn⁷⁹ qulebbi⁸⁰,
Ay alagözlüm, can qaragözlüm.
Sənin göy gözlərin,
Ay alagözlüm, can qaragözlüm.
Allah niyə yaradıb,
Ay alagözlüm, can qaragözlüm.
Corab toxuya bilməyənləri.
Ay alagözlüm, can qaragözlüm.
Getdim dağ qar idi,
Ay alagözlüm, can qaragözlüm.
Düşdüm dərəyə-düzə.
Ay alagözlüm, can qaragözlüm.
İstədim, vermədilər.
Ay alagözlüm, can qaragözlüm.
Necə kişi kimi qızsan.
Ay alagözlüm, can qaragözlüm.

---

⁷⁹ yer adıdır

⁸⁰ sıldırım qaya mənasındadır

Leyla (Xabarlı hı-ına va Tərcuma hı-ına: 14)

Vaxkahu yuxqan kıxa,
Sa qonca aşmışşuka.
Vak akaraba qavcu,
Yızdab miz aşmışşuka.
Na-a ğu can ileşe,
Yıĝnı derden zı deşşe.
Ğu qaycesdime, Leyla,
Axu zı ayazbişe.

Zı dünyeynı xaznençe,
Saccu ğiryat alatu.
Sa micaqını teteke.
Zı hamanıd vas adı.
Na-a ğu can ileşe,
Yıĝnı derden zı deşşe.
Ğu qaycumeqa, Leyla,
Axu zı ayazbişe.

Leyla (S: 14; Tr: 14)

*Öz vaxtında yaz gəldi,
Bir qönçə açılıbdı.
Onu sənə oxşatdım.
Mənim də dilim açılıbdı.
Niyə sən canımı alırsan,
Sənin dərdindən mən ağlayıram.
Səni görməkdən ötəri, Leyla,
Gecə ayazında qalmışam.*

*Mən dünyanın xəzinəsindən,
Bircə qeyrət götürdüm.
Gözəl bir gül dəstəsiylə
Onu da sənə gətirmişəm.*

*Niyə canımı alırsan,
Dərdindən mən ağlayıram.
Səni görməkdən ötrü, Leyla,
Gecə ayazında qalmışam.*

Ay aman, aman, aman (Ə:2, s:487-488; Tərcüma hı-ına: 13)
Ay aman, aman, aman (Ə:2, s:487-488; Tr: 13)

Qelik etu tikan,
Aman, aman, ay aman.
Yikençe qayşe tikan
Hayna micaqna sipiri
Ay aman, aman, aman.
Şavunbışda, qohari.

*Ayağa batan mıxdı,
Aman, aman, ay aman.
Bilmirəm hardan çıxdı,
Əri olmayan qadın,
Ay aman, aman, aman.
Hamısından yazıqdı.*

Xılex xəmnə kalağay,
Ay aman, aman.
Xaybışıl odun daxa,
Hayna micaqna sipiri
Ay aman, aman.
Şavun buşda, qohari.

*Əlinə alan yüzdü,
Ay aman, aman.
Evləri üzbəüzdü,
Əri olmayan qadın,
Ay aman, aman.
Hamısından ucuzdu.*

Kadəşisda denib deş,
Ay aman, aman.
Hicbı sa-as cıqa deş,
Zaka adami deşva
Ay aman, aman
Şavacar tabal he-e deş.

*Toyuğa tökdüm dəni,
Ay aman, aman.
Bilmədim yeri hanı.
Ərim öləndən sonra
Ay aman, aman.
Heç saya salmır məni.*

Həşde zaka qohar deş,
Ay aman, aman.
Davatbışe cıqa deş
Qoharbı qeb vobunbu
Ay aman, aman
Zı tabaleena deş.

*Əksiklər yaman çoxdu,
Ay aman, aman.
Ürəyə batan oxdu,
Qohumlar çox olsa da,
Ay aman, aman
Məni axtaran yoxdu.*

Donuka vob yamalix,
Ay aman, aman.
Xa-ad deşin urvalix.
Adami deşva zaka,
Ay aman, aman.
Həşde deşin yaraşığ.

*Dona vurdum yamağı,
Ay aman, aman.
Neyləyirsən saymağı.
Ərim öləndən sonra
Ay aman, aman.
Heç yoxdu yaşamağı.*

Karavane kar ha-a,
Ay aman, aman.
Hicid ucağıl ha-a,
Adami deşva zaka
Ay aman, aman.
Cuvab saymış hida-a.

*Yeməyi tökdüm qaba,
Ay aman, aman.
Baxdım mən o kitaba,
Ərsiz arvadın sözü
Ay aman, aman,
Heç kəs almır hesaba.*

Yıkbışın davatbı (Ə: 2, s: 486; Tərcuma hı-ına: 13)

Hişdi davatbışe mənibı eyhe deşdi (içeşini davatbışe). Sacu havabını ilixə, “Sarıbaş”, “Uzun dera”, “Lezginka”, “Məhərrəm kəndi”. İçi koçmuşeenqə həlva, itvni hele.

Saxur toyları (Ə: 2, s: 486; Tr:13)

Mahnı oxumaq olmazdı bizim toylarda (qız toylarında). Ancaq havalar olardı. Məsələn, «Sarıbaş», “Uzun dərə”, “Ləzginka”, “Məhərrəm kəndi” havası olardı. Qızı köçürəndə halva, bal olardı.

Saxuraşını davatbışe eyhen mənibı (Ə: 2, s: 486-487; Tərcuma hı-ına: 13)

Saxur toylarında oxunan bayatı-mahnılar (Ə: 2; s: 486-487; Tr: 13)

Ğu orzul karı,
Miçer çakra arı.
Suvaqılıka ilekke
Suval verığnənqə.
İçi zas yikel karı,

*Sən yorğun gələndə,
Səhər tezdən duranda.
Suvagili görədim
Gün dağlarda olanda.
Sevgi canıma saldı,*

Ulençe nag adı.
Hisdi Suvaqilin yeylax
Lap əkənada axu.

*Gözlərim yaşardı,
Bizim Suvagil yaylaq
Xeyli uzaqda qaldı.*

Çobanaşe qev ha-a,
Mənbı çolexa ca-a.
Davaranıd sakılme
Suvabı tekda axa.

*Çobanlar quzu alar,
Onu yaylağa salar.
Qoyunlar ənən kimi
Dağlarda sözsüz qalar.*

Zakle qacu deş suval
Huşşume boşra axas
Altı sen çoban ıxa
Çüdülü, qarnay suval.

*Biz heç görməzdik o dağda,
Oturardım mən sağda.
Altı il çoban oldum
Çuğullu qarnoy dağda.*

Saxur mireylin mənbı (Ə: 2, s: VIII; Tərcuma hı-ına: 13)

Saxur dilində mahnılar (Ə: 2, Əlavələr: s: VIII; Tr: 13)

Zas ıkkanan haasi,
Vu immeyhe nəasi.
Quzayli veriğ dəngə
Zı tamaşe haasi

*İstədiyimi eləyə bilsəydim,
Sən soruşma nəyə görə.
Quzeydən günəş ənəndə
Mən tamaşa edəydim.*

**Mahnıbı-bayatıbı (Xabar bı hı-ına va Tərcuma hı-ına: 12)
*Mahnı-bayatılar (S: 12; Tr: 12)***

Abay yixeyir xərna,
İş haana sos vorna.
Yed yiş xine vuxi şu,
Qor moxecın qeeb muğba.

*Qaynana böyük olsa da,
İş görən gəlidir.
Ana və qız kimi olun siz,
Gorda yeriniz dar olmasın.*

Divarısnə ulmoyzar,
Ger çiyeka gümoymar.
Dekkike izin dexxa,
Darvazayle humoyzar.

*Divar yanında durma,
Başını yerə çox dikmə.
Atam izn verməmiş
Darvazadan boylanma.*

Məhəlləab duvhu taxt,
Vuxavub verğenna vaxt.
Zı irxınnı Allaha
Karba ipħın yızda baxt.

Çərənə eç vixeycın,
Qabıx kişşes mexecın.
Mana micaqna içiy
Yızdı çocus yixecın.

Çutçe ezayi ciqa,
Hivşu yatsana mıqa.
Aqar vas şı vukqanhi,
Vuklel o vobna ciqa.

Şit deş vobna alivxas,
Abkın yiveylka duvxas.
Sayre maral deş vobna,
Avçını xılel avxas.

Zı harkınna Ereka,
Suvaqılını dereka.
Maralını qazet ha-a,
Kidabına bereka.

Bağençe ted sımaa,
Kitserin qurt kımaa.
Qadeykar pista deşta
İçi nazbı hımaa.

Çamra alüvku vuzal,
Du-urnı karnı quzayl.
Ay yıkbı, yuşan he-e,
Vuştı uftannı mizeyl.

*Məhəllədə qoydum taxt,
Olubdur günorta vaxt.
Məni yaradan Allah
Qara yaradıb mənim baxtımı.*

*Qırmızı alma olsun,
Qabığını soymaq mümkün
olmasın.
O gözəl qız
Mənim qardaşımın olsun.*

*Cütçü əkirdi yeri,
Sıyrılıb ökuzun çiyini.
Əgər məni sevirsən,
Başım üstündə yerin var.*

*Quş deyiləm uçam,
Gedib ağaca qonam.
Yalqız maral deyiləm,
Ovçunun əlinə keçəm.*

*Mən getmişdim Eraya,
Suvagil dərəsinə.
Maralı şox gözlədim,
Gəlmədi bərəsinə.*

*Bağçadan gülü dərmə,
Yırtılmış köynəyi yamama.
Oğlanın pisi yoxdur
Qız gəl naz eləmə.*

*Çəmrə qarışıb aya (önünü
kəsib),
Oturub qara quzeyə.
Ay Saxurlar, danışın,
Öz gözəl dilinizdə*

Taxılıbı saa axu,
Attabı kaa axu.
Qırqunqe vara geta,
Ğu na-as yıqəl axu.

*Taxıl yıǵıla qalıb,
Xırman təmirə qalıb.
Hamı taxılı döyür,
Sən niyə dala qalmısan.*

Ulel oo karın qaşbı,
Karda vod karın qaşbı.
Nişil ıxey ilakka,
Batraynı için qaşbı.

*Göz üstə qara qaşlar,
Qaradı qara qaşlar.
Bütün dünyaya dəyər,
Gözəl qızın qaşları.*

Banavuş (Xabarlı hı-ına va Tərcuma hı-ına: 11)

Naa qıvıxı mıqal qardan,
Kolek avudun banavuş?
Deşxey darey vobvu Vatan,
Duşmanıxa qaa karqış?

Bənövşə (mahnı) (S: 11; Tr:11)

Kol dibində bitən bənövşə,
Niyə boynunu bük müsən?
Olmaya Vətən darda qalıb
Yoxsa düşmənmi qarǵıyıb Vətənə?

Laylabı⁸¹ (Xabarlı hı-ına va Tərcuma hı-ına: 12)

Laylalar (S: 12; Tr: 12)

Gimeşşe, dixav, gimeşşe,
Dek bazareka arkın.

---

⁸¹ Hin layla nümunəbi sikılda fərqlıda Əli Süleymanovni “Babaseşına hikmet xazna (xuruni miletbışın folklor)” kitabına vodun. Bakı-“Apostroff”-2011; səh:130 nəşr ıxaynı

Bu layla nümunəsi bir qədər fərqli şəkildə Əli Süleymanovun “Babaların hikmət xəzinəsi (milli azlıqların folkloru)”, Bakı-“Apostroff”-2011;səh:130-da nəşr olunmuşdur

Heştile kalesta
Vas çərənə qaççı ables,
Kişmiş alles,
Qurt alles.
Gimeşşe, dixav, gimeşşe
Qalixe, dixav, qalixe.

*Ağlama oğlum, ağlama,
Atan gedib bazara.
Bir azdan gələcək.
Sənə qırmızı papaq gətirəcək.
Kişmiş gətirəcək,
Köynək gətirəcək.
Ağlama, oğlum, ağlama,
Yat, oğlum, yat.*

Gimeşe, yişav, gimeşe,
Yığna çoci bakeyka arkın.
Vas nisse alles.
Maqaş ables.
Trukkay ables.
Gev ables.
Misva ables.
Gimeşe, yişav, gimeşe
Qaliyxe, yişav, qaliyxe.

Ağlama qızım, ağlama,
Sənin qardaşın fermaya gedib.
Sənə pendir gətirəcək.
Sənə mägəş⁸² gətirəcək.
Sənə trukkay⁸³ gətirəcək.

---

⁸² süd məhsuludur. Duz vurmursan. Şirin şor

⁸³ milli ornamentdir. Bişirilmiş, isti suya verilmiş pendirdən müxtəlif heyvan füqurları – qoç, keçi füqurları düzəldirlər. Çobanlarda bu füqurları düzəltmək üçün taxtadan düzəldilmiş dopu olurdu. Dopunun alt tərəfində taxtadan üstündə

Quzu gətirəcək.
Çəpiş gətirəcək.
Ağlama, qızım, ağlama,
Yat, qızım, yat.

Uvhibi (Xabarbi hı-ına va Tərcuma hı-ına: 12)
Nazlama (S: 12; Tr: 12)

Qareşe – adeşe kulfatbi yikəl avtul ha-an uvhibi:
Həmpələn, bəmpələn,
Pəbəlbişə avaykına bozalay.
Yed xava deş,
Dek xava deş.
Xudva-xıle mikey deş.
Miz hole hirxima koxe
Bıt hele rihen kexe.
Day-day bala, day-day⁸⁴.

*Qoca qarılar uşaqları bellərinə bağlayıb oxşayardılar:
Həmpələn, bəmpələn⁸⁵,
Qar-qabığın içindən tapılan ləpə,
Anası evdə yoxdur,
Atası da evdə yoxdur.
Evin açarı da əlimdə yox.
Dil verirəm, sürüşkən olur,
Quyruğunu verirəm, tüpürcək olur.
Lay-lay bala, lay-lay.*

---

turukkay bıçaqla yonulmuş hazır şəkildə olur. Bunun içərisini müxtəlif otlarla doldururlar. Rəngli mamırı döyüb çuxura tökürlər. Turukkay düzəldiləcək pendiri isti sudan çıxarıb bu mamırın üstünə yayırlar. Quruyandan sonra götürürlər. Həm pendir quruyur, həm də rəng keçir buna.

⁸⁴ Belke hin cuvab həyvanni mizeyleme eyhe

Bəlkə də bu söz heyvanın dilindən deyilir

⁸⁵ Əzizləmə mənasında olan söz, yırğalana-yırğalana oxuyardılar

Kulfatbışın şeirbı
Bissi (Xabarbı hı-ına va Tərcuma hı-ına: 13)
Şeir opkunna Valeh Qamzat

Bissi, bissi, boltasi,
Bissi, yuqba dotasi.
Şinqə yokuble sabı,
Sa yed, sa dek, balabı.
Çika ilakka baba,
Avka dabaççe qaba.
Bisser qabal qadayxan,
Öqelka kadin oyxan,
Hivacesda həyvane
Qoybu ha-a ayvane.
Uşaxar çil alivku,
Harunqe cusda avku,
Xıleppi datsı çərbı,
E(☉)hesın kodu kərbı,
Yedaşe ha-a haray.
Mer baba kexe curay
Babe çis datsbı ha-a,
Qadınbıd aka sa-a.

Uşaq şeiri
Pişik (S: 13; Tr: 13)
Şeirin müəllifi Valeh Qamzat

Pişik, pişik, ay pişik,
Sən nə yamansan, pişik.
Bizdə evdə gördü var,
Ata, ana, balası.
Ona baxır babası,
Yerdə gözəl xalçası.
Pişiklər oyun oynar,
Yorulmur heç balası.

Saxlama bu heyvanı,
Batırlar eyvanı.
Uşaqlara əyləncə
Hərə seçib birini.
Üst-başı tükə dolu,
Elə bil dəri yolub,
Analar salır haray.
Baba qalır narazı.
Çox oxşadır babası,
Evə gəlir hamısı.

Tapmadjebi (Xabarbi hı-ına va Tərcuma hı-ına: 12)
Tapmacalar (S: 12; Tr: 12)

Kapaq ıxayed, vudj kumkum deş. Xiney vuxaeyb, vudj baluğ
deş **(Bağa)**

Qapağı olsa da özü qazan deyil, suda yaşasa da balıq deyil
(Tısbəğa)

Xebba işləmiş vooxe, akkani yıkal qudmış vooxe
(Xırıs)

Çox işləyir, amma buna baxmayaraq özü qapının dalında
yaşayır **(Süpürgə)**

Yişdi xivey sa izdağ vorna, xabı-xabiynbışike kux ğaa
(Bulax)

Bizim kəndimizdə bir gəlin var, gələn-gələn bunu öpür
(Bulaq)

Xivey iykaran yivan karın mayzar **(Sadj)**
Kənddə gəzən qara dəmirdən örtük, önlük **(Sac)**

Kodle xart, çil uğa koçe, koçeyl uğa kabax, kabaxal uğa çalaq,
çalaqayid tsebı. **(İnsan)**

*İki haça, haçanın üstündə dağar, dağarın üstündə qabaq,
qabağın üstündə meşə, meşənin üstündə də keçi* (İnsan)

Tsaey qideyxanan, xiney kidyaykanan (Mık)
Odda yanmır, suda da batmır (Buz)

Xaybişey ilexa, şakarık akar, çiel qexa (Yiz)
Göydən uçur, qəndə, şəkərə oxşayır, yerə tökülür. (Qar)

Kelbı deş kadaaxvanas, xılıbı deş alivxas, çile ekna deş ğar
suralxa ğivxaras (Fıkır)
*Ayaqları yoxdur qaçsın, qanadları yoxdur uçsun. Özündən də
iti gedən yoxdur, hər tərəfə çatsın.* (Fikir)

Koble xiv, çini arayl suva (Ulebbi, xov)
İki kənd, arasında da dağ. (Gözlər və burun)

Kılna çorba, kıdimna djavqvaraba (Kie)
Yayda bozdur, qışda isə ağdır. (Dovşan)

Yokuyre çodj sa daxak avub (Stol)
Dörd qardaş bir damın altında (Stol)

Xurdjunbı aka, mihman qaka (Kuk)
Xurcunları içəri, gətirən qonağı çölə (Qaşıq)

Sa korana, vudje aazırbına vakabı uxuyxan ğaa (Vaz, xanebı)
Bir çoban var, minlərlə qoyun otarır (Ay və ulduzlar)

Ğammaşe qale, amma kyoğals vooxe deş (Miz)
Həmişə ağızdadır, amma udmaq mümkün deyil (Dil)

Koni qoleni ğixiyalla kemiş alyaa (Kaşbı)
İki gölün ətrafında qamış bitir (Qaşlar)

Zı alhəna vucub alhəna, zı ulyoyzarna vucub ulyozarna (Ə:
11, s: 30; Tərcuma hı-ına: 13) (əq)

Mən gedirəm, o da gedir, mən dururam, o da durur (Ə: 11, s:
30; Tr: 13) (kölgə)

Sa kar vodun mık haaangə kok eyxen (tıbıç)
Bir şey var ki, oynayanda kökəlir (cəhrə ipi)

Zı valxa sa tapmadje alebçes, daatsavxae sayib alebçes
(Xabarlı hı-ına va Tərcuma hı-ına: 11) (Kev)

*Mən sənə bir tapmaca deyəcəm, bacarmasan, bir daha
deyəcəm* (S: 11; Tr: 11). (Duz)

Zaka sa yats vobna: kalibxuyni djiqe ok alele deş (Tsa, udjağ)
Bizim bir cöngəmiz var, yatan yerdə ot bitməz. (Od, ocaq)

Şaxab sa yats vobna: bittike ivkdavku, yitseyxa ooçe deş
(Kuk)
Quyruğundan tutmasan içəri daxil olmaz. (Qasıq)

Şaxab sa yats vobna: aluğyka ooçena, aluğ dena xiğooçena
(Kuk)
*Bizim bir cöngəmiz var, yəhərlə içəri daxil olur, yəhərsiz çölə
çıxır.* (Qasıq)

Şaxab sa yats vobna: xevaka ooçena, xev dena xiğooçena
(Kuk)
*Bizim bir cöngəmiz var, yükənən içəri daxil olar, yüksüz,
yükünü boşaldıb çölə çıxar.* (Qasıq)

Dyuneyl sa kar vodon, man qırqınçis ikkan vodon (Do)
Dünyada elə bir şey vardır ki, o hamıya gərəkdir. (At)

Kumkum ooxan, qırsıbyı ğooxar (Xurma)
Qazanı yeyirlər, xəngəli tullayırlar. (Xurma)

Dekke çaruxbı alyaasse, dix bazareyxa ğiyxarna   **(Kuma)**
Atası çarıq geyincə oğlu bazara gedib çatar.   **(Tüstü)**

Karni yitsaey djaqvarana yats   **(Tsabil)**
Qaranlıq damda ağ cöngə   **(Şabalud)**

Veybar ıxaeyd, çisse iyxvas axa deşod   **(Kirpi)**
İynəsi olsa da, özü tikə bilmir   **(Kirpi)**

Dekkaaşin uvhiybı (E: 4)

Atalar sözləri (Ə: 4)

Ərab mihman eyxhengun akka axtıda ıkkın
Qonağı ərəb olanın qapısı ğen gərək

Gılina umoyzar, qıdimna humoyzar
Yayda yorulma, qışda boylanma

Sabır insanın abır, cabır şahrayn abır
Səbir insanın, hasar küçənin abırır

Bixin aqa hetsa
Kərki içəri yonur

Vəqə vəqəni gelike, tse, tseni gelike gyuvaaxan
Qoyunu qoyun ayağından, keçini keçi ayağından asarlar

Sa xıleka xhıta hoole, manisa xıleka ərdıqa ilyakka,
kokavxhaye va

*Bir əli ilə arpa verir, o birisi ilə quyruğunu yoxlayır görsün,
kəkəlik, ya yox*

Bissiyin pətəx çurunulqa hidiyxharangə, çurunus eva vod ıxa
va eyhe

Pişiyn pəncəsi ətə çatmayanda, deyir – iylənib

Gilina xoçeylə qəyqənna, qıdimna qərçini çatuyələ qəyqən
Yayda ilandan qorxan qışda ala çatıdan qorxar

Suva çank eeqa ooxhana deş, ooxhangab qoyid gel sanad exha
Tülkü tələyə düşmür, düşəndə də iki ayağı birdən düşür

Xhanel dexhaylə qiyğa, kiiyn ilyozaras deş
Quyuda su olmasa, tökməklə sulu olmaz

Dama gidevcu xılıbı qimiykar
Çayı görməmiş çırmalanma

Katseeqa etuyn kukeeqa qaylen
Qaba tökülən qaşığa gələr

Qənaka alivxuna goruiylqa gyooxana
Qarğa ilə dost olan, zibilə düşər

Hicoone, vəş vəqə gəzanmış havuna xhinne vor galirxhu?
Nə uzanıbsan, elə bil yüz qoyun qazanıbsan?

Bissiyis hivaaquy, qovas qivkuy
Pişik üçün oyun, siçan üçün ölüm

Gafni yiqneeqa qına gavkku
Söhbətin ortasına keçdi buraxdılar

Şal giyşaranbı xhinne iviykar
Şal toxuyan kimi gəzirlər

Avtulnacab gyootana
Bağlıni döyərlər

Kafanıqa cib deş eyxhen
Kəfənin cibi olmaz.

Xhyan qakkyavhiyn yöxxə.
Suyu kəsilmış dəyirman

Gidyootuni şaltukuke birinz vooxhena deş
Döyülməmiş çəltikdən diyyü olmaz

Dyakkiyn quqar menni şiteyni akvee ağaanbı
Ququ quşu yumurtalarını başqa quşun yuvasında çıxarır

Tserra hambaz, qiyğa yək
Əvvəl yoldaş, sonra yol

Yızın kar zaka aldaxan hımaa (**Xabarbí hı-ına va Tərcuma
hı-ına: 11**)

Mənim malımı mənimlə dalaşdırma (S: 11 və Tr: 11)

Dalı qozet haana insan yıkal axvana deş
Arxanı gözləyən igid heç vaxt uduzmaz

Qudj xidyaalesdi işilxa imeçi
Bacarmadığın işə girişmə

Seyikva balaqeyxa kimeçe
Ayi ilə çuvala girmə

En xerna düşman naps vodon
İnsan üçün ən böyük düşmən nəfsdir

Sa tapıke suva deş vooxena
Harda bir təpə varsa o dağ demək deyildir

Sa yivike çalaq deş eyxen
Bir ağacla meşə olmaz

Demirçiy çika dena eyxena
Dəmirçinin bıçağı olmur

Havuna pisvalla djaza dena aaxvana deş
Həyatda pislik eləmə, pislik heç vaxt cəzasız qalmaz

İtv-itv vu ivqoyka qal ittu xexe deş
Bal-bal deməklə ağız şirin olmaz

Xav haana xunaşe yexena
Evi ev eləyən qadındır

Xaana baraka akelnana xunaşe vorna
Evin bərəkəti ağıllı qadındır

Akelnana xunaşe adamiyna baxt vobna
Yaxşı qadın kişinin bəxtidir

Akelnani xunaşeyka pisda adamiy eyxena deş
Ağıllı qadının pis əri olmaz

Akelnana xunaşe adamiyn saqın xıl vodon
Ağıllı qadın kişinin sağ əlidir

Yuqun do xebna devlet vobna
Yaxşı ad ən böyük dövlətdi

Yuqun do yuqni işbişe adaylen
Yaxşı ad əməllə qazanılar

Adamiyn djuvab sa eyxen
Kişinin sözü bir olar

Dekkiş, edis dexana, şavus djar ixes deş
Ata, anaya oğul olmayan başqasına da ola bilməz

Djuni djanas dexana, merunkxusur ixes deş
Özünə xoş gəlməyəni başqasına rəva görmə

Yişo citana yugna, tü xiliyna (Ə: 11, s: 30)
Nitq qısa olar, ip uzun (Ə: 11, s: 30)

Okani kokal ok alele, mağani kokal – mağa.
Otun kökündə ot bitər, gicitkən kökündə isə gicitkən

Yıkbışın əkanabı, qimqayn qafıbı, ixayn karbı
(Xabarıbı hı-ına va Tərcuma hı-ına:13)
Lətifələr, gimgə söhbətləri, olmuş əhvalatlar
(S: 13 və Tr: 13)

Neni karavanena

Letifna dek məllimni vor. Sa yiğil dekke Letifikle eyhen:

- Qare Letif ğu dehe xerna qade vor, sa karavane xoraq he-e.

Dek arkinme Letife qırqın karavanbı siinbı. Manbı cuni
kemerik aytil texnikumeka arkin. Xəmni harayka dekkikle eyhen:

- Qare daday hayinçini neçena xoraq ha-as?

Hansı qazanda bişirim

*Lətifin atası müəllim işləyirdi. İşə gedəndə atası Lətifini yanına
çağırır deyir:*

- *Bala, bax, bir azdan ocağa qazança qoyarsan. Mən gəlincə
su qaynayıb hazır olsun ki, gəlib tez yemək bişirə bilim.*

*Lətif evdə nə qədər irili-xırdalı qazan varsa, bir yerə yığdı.
Bilmədi hansında su qoysun. Bütün qazanları kəmərinə taxıb
atasının yanına yollandı. Döymədən qapını açıb deyir:*

- *Ata, bunların hansında yemək bişirəcəksən?*

Zas sə-ət ikkan

Hambaşe Letife karbışıs istolulka sabıme eyhen:

- Qare daday ğu mısana kikas?

Dekkis Letif qerni ikkan. Mısacad Letifni xatrek setu deş:

- Ay bala, zakle ehəs əxəs deş, mana Allahna iş.

Letife har xaraqıs sabıme med man sual hele. Axire dek bizarxa eyhen:

- Qare Letif na-as hambaşe ğu hayin sual hele.

Letife eyhen:

- Qare zas haman yığın sə-ət ikkan.

Ata, sən nə vaxt öləcəksən?

Lətif atasından hər gün yemək vaxtı soruşarmış:

- *Ata, sən nə vaxt öləcəksən?*

Atası isə heç xətrinə dəyməz, gülə-gülə deyərmiş:

- *Bilmirəm, bala, bu Allahın işidir.*

Axırda günlərin bir günü Lətif yenə o sualı verir. Atası maraqla soruşur:

- *Ay Lətif, mənim ölməyimi niyə elə tez-tez soruşursan?*

Lətif deyir:

- *Mən o saati istəyirəm.*

Şavna zeri micaqba?

Sa yığıl hanbazaşe eyhen:

- Letif, hişda zer huşunçile micaqba.

Hanbazaşını mani cuvabın Letif deşşe ali-ı. Letife xəmdə laqaran ranq adı zer ranqlamış hav-u. Hambazar sav-u eyhen:

- İlake həşde şavna zeri micaqba.

Kimin inəyi gözəldi?

Həmişə uşaqlar Lətifə deyirdilər:

- *Lətif, bizim inəyimiz sizinkindən gözəldir.*

Uşaqların bu sözü Lətifə çox təsir edir, onu ağladır. Axırda göy rəngli yağlı boyanı götürüb yatdığı yerdə inəyi rəngləyir. Sonra uşaqları çağırır deyir:

- *Gəlin indi baxın, kimin inəyi daha gözəldir?!*

Ğu huşşuna?

Axıre qohar bı sa fıkrelka kabı eyhen. Mani Letifis istağ he-es yikkan. Davat bı hı-ı istağ Letifni xaka arçu. Letife eyhen:

- - Ğu huşşuna, hocona eyhe?

İstağ eyhen:

- - Qare beynava, zı yiğna istağ vorna.

Letife şadra eyhen:

- Ha ğu hişda qoharva sinqe arı.

Sən kimsən?

Gəlin gətirəndən sonra Lətif gəlinin yanına aparırlar. Lətif gəlinin ətrafında fırlanandan sonra deyir:

- Sən kimsən?

Qız cavab verir:

- *Ay dəli, mən sənə gəlin gəlmişəm.*

Lətif razı halda deyir:

- *Hə, onda sən bizim qohumsan deyə bizə gəlmisən.*

Zı ayaykı deş

Sa yiğil Letife kuçeyni uşaxaşika gizlənpaç oyunni huvaqa. Letif conı dame axure düqulxa. Qırqını xəmdə xabınbışe Letif tabal hı-ı.

Manisa yiğil Letif axure aveke. Hala qer şadra eyhen:

- Şavuklecad zı avaykı deş.

Heç kim məni tapmadı

Uşaq vaxtı Lətif küçə uşaqları ilə gizlənpaç oynayırdı. Lətif evə gəlib damda (tövlədə) axurun içində gizlənilir.

Bütün gecəni evdəkilər Lətif axtarırlar. O biri günün səhəri Lətif axurda tapırlar. Hələ çox sevincək halda deyir:

- *Heç kim məni tapa bilmədi.*

Şeñe sakal hı-ı

Letifni dekke mayını vusa cun bağni sulamış ha-a. Letifkle eyhen:

- - Qare Letif ğu hayna ilekke mebinbişe hişin san sakal hımaacin.

- Sıkinni vaxtale dek ilakkana med şan menni suralkavud sakal hı-ı. Dekke Letifikle eyhen:

- - Qare ğu hama ola-ola na-as şan menni suralka sakal ha-as hassır?

Letife eyhen:

Qare ğu zakle hayin ciqa haqu, şenbişe şençe sakal hı-ı.

Suyu oradan kəsdilər

Lətifin atası yay vaxtı bağçanı sulayırmış. Lətifə deyir:

_Lətif, bala, sən bura bax, başqaları suyu kəsməsin.

Bir vaxt sonra atası gəlib görür ki su başqa yerə axır. Atası Lətifə deyir:

- Adə sən orada ola-ola suyu başqa yerə axmağa niyə qoymusan?

Lətif deyir:

- Ata, sən buranı gösdərdin, suyu isə o biri tərəfdən kəsdilər.

Şinqə axecin

Letifin silibini ıkar. Dekke aldamişaa-aldamişaa silibişdı doxduruska ıkkekkə. Doxturuska arıme sili yuq kexe. Man med manisa yığıl ıkar diğal. Letife dekikle eyhen:

- Qare daday doxturukle ehe sa yığna şinqə axecin.

Bizdə qalsın

Lətifin dişi ağrayırdı. Atası dil-ağız edib onu diş həkiminə aparır. Həkimin yanına keçən kimi qorxudan dişinin ağrısı kəsilir. Sabahısı gün bu hadisə təkrar olunur. Lətif atasına həkimi göstərib deyir:

- Ay ata, həkimə de ki, bir-iki gün bizdə qalsın.

Qırqına beynavavur

Sa vaxt Letif findıq zavode fehleni vor. Sa yığıl Letife haray-həşirika direktorni kabinetə eyhen:

- Qare Şəhid dayı hina zavode qırqına beynavavur, zı hina axas deş.

Direktorus Letif qerni ıkkın. Manke Letif sakit haasdime eyhen:

- Ay Letif hayna zavode sa zınaıyı ğu əsas insanar vobunbu. Aqar şınab hina deş şavana zavod idara haas.

Hamı dəlidi

Lətif bir vaxt fındıq zavodunda fəhlə işlədirdi. Bir gün o, haray-həşirlə direktorun yanına gəlib deyir:

- Ay, Şəhid dayı, burda hamı dəlidi. Mən bu zavodda qalıb işləməyəcəyəm, çıxıb gedirəm.

Drektor Lətifi çox istəyirdi. Ona görə də Lətifi sakitləşdirərək deyir:

- Ay Lətif, burda zavodda iki əsas adam sənən və mənəm. Əgər biz də burdan getsək, zavodu kim idarə edəcək?!

Qikin yığ tamixes deş

Mise hanbaşe insanaşike pıl borç ha-a, amma mısacad sakal ha-a deşdi. Sa yığıl sa borclu ari pıl sakal he-eva eyhe. Mısayni qade eyhen:

- Ay dayı, ğu narahat mexe, deke uvhin sa həftəyle yığın pıl keles. Mana adami arkınme Mise qadeykle eyhen:

- Qare, ay axmax, ğu beynavane həftə zarada tamixesın, amma qıka (sabah) misacad tamexe deş.

Sabah heç vaxt qurtarmır

Musa ondan-bundan borc alırdı, amma qaytarmaq istəmirdi. Yenə səhər tezdən borclulardan birisi qapını kəsdirir. Musanın oğlu deyir:

- Ay dayı, narahat olma, atam deyib ki, bir həftəyə sənın pulunu verəcəyəm. Kişi gedəndən sonra Musa oğluna deyir:

- Ay axmaq, həftə qurtarıb gedəcək, amma sabah isə qurtarmır.

Yiçu xoş geldi

Süleyman emis misasar kardena arına mihman ıkkikan deşdi.
Sa yığıl cuna yiçu Adi xalay arı. Xıle kar deşva Süleyman emi
heç ilakkı deş. Adi xalay akkale tezeranra horzul eyhen:

- Süleyman çoc hayni vedre şos nisse adı.

Süleyman eme zara da eyhen:

- Adi yiçu, xoş geldi ğu.

Bacım, xoş gəldin

*Süleyman əmi evinə boş gələn adamı heç vaxt xoşlamazdı.
Bir gün öz bacısı Adi xala qonaq gəlir. Əlində heç nə
olmadığını görüb Süleyman əmi heç dinmir. Bacısı yenidən qarıya
qayıdır və deyir:*

- Süleyman qardaşım, burda vedrədə sizə pendir gətirmişəm.

Süleyman əmi tez ayağa qalxıb deyir:

-Adi bacım, xoş gəldin, bacım, xoş gəldin.

Hini zəran qoharbi qəbib

Süleyman emeva sambişke zer alivşu. Sa yığıl sa adamı arı.
Süleyman eme eyhen:

- Qare ğu huşşuna?

Mani adame eyhen:

- Qare Süleyman emi zı zer hivvinbişda çoc vorna.

Manisa yığıl merna mihman arı. Süleyman eme eyhen:

- Qare mihman bes ğu huşşuna?

Mihmane eyhen:

- Qare Süleyman zı haşni zərini iyesina xalaoğlı vorna.

Süleyman eme haraykasana eyhen:

- Qare çoc Usman, manimeqan qoharbi nana zer şas Lezimna
deş.

Bu inəyin qohumu çoxdur

*Süleyman əmigi birindən inək alırlar. Bir gün onlara bir
adam gəlir. Süleyman əmi soruşur:*

- A kişi, sən kimsən?

Qonaq cavab verir:

- *Ay Süleyman əmi, mən inək satanın qardaşıyam.
O birisi gün başqa birisi gəlir. Süleyman əmi soruşur:*
- *A kişi, bəs sən kimsən?*

Qonaq deyir:

- *Ay Süleyman, mən o inək satanın xalasıoğluyam.*

Süleyman əmi əsəbiləşərək deyir:

- *Osman, qardaşım, bu qədər qohumu olan inək bizə lazım deyil.*

Çeyxane ehəs

Sa yiğil çakra Şəhid dayı sa səife ulozar hı-ı eyhen:

- Çac, Şəhid ulosrenla.

Şəhid daye:

- Hocona eyhe ay Zabi, hocona xəbar?

Zabi xale eyhen:

- Dərd dünyebıme vobna. Xəmdə Zamanani qade hişda içi qaçırmış hey-ı. Hizda dərd xəppa vob, sa vəkə eyhe. Hina-şa immeyye.

Şəhid daye eyhen:

- Heç narahatra imexa, ay Zabi, saccu çeyxane ehəs.

Çayxanada deyəcəyəm

Səhər tezdən Şəhid dayını bir qadın saxlayıb deyir:

- Şəhid qardaş, bir dayansana.

Şəhid dayı:

- Ay Zabi, nə olub, nə xəbərdi?

Zabi arvad:

- Dərdim dünyalar qədərdir. Gecə Zamanın oğlu qızımı qaçırıb. Bunu bircə sən bilirsən, heç kimə demə.

Şəhid dayı deyir:

- Heç narahat olma, ay Zabi, bircə çayxanada deyəcəyəm.

Hişinçin kar otxan

Hanbaşe xa-ad hivacen davarar nubatını çolexa ikkekka. Nubat Süleyman emilxa kadıme con davarar toxda, manisanbışınbı missıda sikal. Man hoco sirna, insanar avxinbı fıkrılaşmışebaxe. Sa yiğil düqulenba hayakananbı çoleka. İlakanbı Süleyman eme conçile ğayre axine qırqını davaraşın bokbu eskibışka bağlamış-ı.

İnsanaşe eyhen:

- Qare Süleyman, na-as ğu man kar ha?

Süleyman eme eyhen:

- Qare hayni vuşdi davaruşe hişinçin kari otxan.

Bizim qoyunların otunu yeyir

Həmişə evdəki qoyunları növbə ilə otarırdılar. Süleyman əminin növbəsində isə onların qoyunları tox, başqaları isə qarınları ac gəlirdi. Bu nə sirdir deyə insanlar fikirləşirlər. Bir gün gizlincə çölə gedirlər. Görürlər ki, Süleyman əmi öz qoyunlarından başqa bütün qoyunların ağızını əsgilə bağlayıb.

İnsanlar soruşurlar:

- Ay Süleyman, niyə sən belə edirdən?

Süleyman əmi deyir:

- Ay kişi, bu sizin qoyunlar bizim qoyunların qabağındakı otu yeyirdi.

Hişdi tayeykayi ilaka

Sa yiğil Süleyman emi haraykasana sa xəmnə comuş ho-oka kuçeyke alla əni vor. İnsana eyhen:

- Ay Süleyman, qare şavnana mana comuş, na-as dota?

Süleyman eme eyhen:

- Qare şavnana hayna beynava ehəs dəxə, mana yişdi okanı tayeykayi ilaka.

Bizim ot tayasına baxır

Bir gün Süleyman əmi yekə bir camışı küçə ilə döyə-döyə aparır. Bunu görən adamlar soruşurlar:

- *Ay Süleyman, nə olub, niyə bu camışı döyürsən, kimindir bu heyvan?*

Süleyman əmi deyir:

- *Adə, bu dəli heyvan kimin olduğunu bilmirəm, amma bizim ot tayasına baxırdı.*

Dama şaka ilaka

Teze xiveka sabıme yede Süleyman emikle eyhen:

- *Bala Süleyman nena xivi yuqba, şenaye-hinaye?*

Süleyman eme eyhen:

- *Yaya hayni xivin hocoyi yuqda, şenke şı.*

Damaylkani dozar, həşde dama salka dozar.

Sel bizə baxır

Yeni kəndə köçəndən sonra anası Süleyman əmidən soruşur:

- *Süleyman bala, hansı kənd yaxşıdır, köhnə, yoxsa bu?*

Süleyman əmi deyir:

- *Ana, bunun nəyi yaxşıdır ki? Əvvəl biz yuxarıdan selə baxırdıq, indi sel bizə baxır.*

Naşda deşin hala

Mal-qarayka ilakki Süleyman emin enke yuqun karni vod. Huşşucar dameka haysar deşdi. Sa yiğil ilakkana conı davaraşika sa mebna davarıb kabı. Zaraba mana menni çıqeka curav-u eyhen:

- *İlekke hala naşda cad deşin hişdi dame avxi çən deş, hala hişda okub obxan.*

Utanmadan otumuzu da yeyir

Süleyman əminin ən gözəl məşğuliyyəti mal-qaraya baxmaq idi. Heç kimi tövləyə buraxmırdı. Bir gün baxır ki, burada yad bir qoyun var. Tez onu öz heyvanlarından ayıraraq öz-özünə deyindir:

- *Baxsana utanmur, bizim damda qalmağı bəs deyil, hələ üstəlik otumuzu da yeyir.*

Mañcis pıl hivvu

Yişdi çoçeşina sa Mişleşile araylena Zakatalayni bazareka. Bazare sa micaqni karana baqlama qavcu alivşes vukkikın. Ucuзда qavcu qırqın baqlama alişu. Çoci bazarni sa kuncul dü-ur otxanan. Sayıb insanar ilakambı çoci deşşe-deşşe istiotub obxan.

İnsanaşe yazux hav-u eyhen:

- Qare ay çoci hayin kar oyxanan kar deş vodun.

Mişleşele eyhen:

- Qare ay çoc zı mañcis pıl hivvu, nəxudna manbı dağa-as.

Pul vermişəm

Bir Mişleşli Zaqatala bazarına gəlir. Bazarda bir qəşəng baqlamanı görüb alır. Bu qardaş bazarın bir kənarına çəkilir və aldığı yeməyə başlayır. Yol ötənlər görürlər ki, bir nəfər gözlərindən də yaş axa-axa acı istiotu yeyir.

İnsanların ona yazığı gəlib deyir:

- Can qardaş, o acı istiotdur, onu yemək olmaz, at getsin.

Mişleşli deyir:

- Mən ona pul saymışam, necə atım?!

Hızın kanfitbi ko

Dursunəli xəppa vaxtini zəifa deşda. Sa vaxtal sa qohare eyhen, qare Dursun hayni qonşu xive sa adami deşda zəifa vorna, Hora ilekke belke vas ayrele. Dursun haykanna mani adresin. Dukanençe sura kile “Nanali” konfitbı alişu. Xilece xabarbişile içini yede eyhen:

- Zas həməxüd qanmişexe ğu elçivalis arı. Bes vas mana hişda içi şavnimena yikkan?

Dursune zaradaeyhen:

- Hayni zı qadeynime yikkan. İçini yede eyhen:

Manke şi mana vas hele deş Dursune manke eyhen:

Yiçu manke hızın sura kile kanfitbışın sakal he-ecad.

Onda mənim konfetlərimi ver

Dursunun arvadı yox idi. Bir gün qohumlardan biri Dursuna deyir ki, bu qonşu kənddə bir dul arvad var. Get bax, bəlkə sənə ərə gəldi. Dursun həmin ünvana gedir. Mağazadan yarım kilo nanəli konfeti alır. Xeyli söhbətdən sonra qızın anası soruşur:

- Mənə elə gəlir ki, sən elçiliyə gəlmisən. Bəs onda de görək, qızımızı kiminçün istəyirsən?

Dursun tez sevincək deyir:

- Bax bu oğlan üçün istəyirəm, deyib özünü göstərir. Qızın anası deyir:

- Onda biz qızı sənə verəsi olmadıq.

Onda Dursun deyir:

- Bacım, onda mənim yarım kilo konfetlərimi də ver, mən gedim.

Aliddin dayı xoş geldi ğu

Alibni Suvaqilənçe xurun uşaxar eçeşini bageka sixbişis havaykananbı. Sayıd birdan uşaxaşını sesbişılka Aliddin araylena mani bağeka. Aliddinni harayle uşaxarharna sa suralka hixu. Uşaxaşını sanqun çarixna bağ aşmiş vuxa axana hocomo ha-as. Aliddin cuska hirxilme hocomo ehes axu zarada xıl hotku eyhen:

- Aliddin dayı xoş geldi ğu.

Man cuvab Aliddinni hamnime xoşeka kayle, uşaxış uba hı-ı eyhen:

- Ay sağ ol, ay sağ ol, bax hina yuqna, ğu mer arı sıxbı he-e.

Aliddin dayı, xoş gördük

Köhnə Süvagildə uşaqlar alma oğramağa gedirlər. İlin ən yaxşı vaxtında Aladdin bunları görüb dala düşür. Aliddindən nəinki uşaqlar böyüklər də qorxurdular. Uşaqlar haray-həşirlə qaçmağa başlayırlar. Uşaqlardan birinin çarığı ayağından çıxır və dayanmalı olur. Aliddin ona yanaşanda uşaq nə edəcəyini bilmir. Və ona görə də əlini uzadıb:

- Aliddin dayı, xoş gördük .

Bu söz Aliddinin o qədər xoşuna gəlir ki, üzündən öpüb deyir:

- *Ay sağ ol, ay sağ ol, bax sən çox yaxşı oğlansan, sabah da gəl, alma oğra.*

Yığni bıtağıl kok deşda

Sa yığıl Asvar sa işığ deşdı adamis hanbar exe. Sa kıdıknı yiveyska hibxırme uvhin sikının kıdıkar oxanas. Har kıdıknı işığ deşunqe Asvarikle eyhen:

- Qare çoci hayna yuqbaye, hayınçe kok diş.

Axıre Asvar bezmısxa eyhen:

Qare çoci yigni suralınbı qırqınbı yuqunbuvud.

Sən olan budaqda qurd yoxdur

Günlərin bir günü Asvar kor bir kişi ilə yol yoldaşı olur. Bir əzgil ağacına çatanda dedilər bir az əzgil yeyək. Hər əzgili qopardanda kor əzgili Asvara göstərib deyir:

- *Ədə, qardaş, bu əzgildə qurd varmı, yaxşıdırımı?*

Axırda Asvar dözməyib deyir:

- *Ə, qardaş, sən oturduğun budaqda heç qurd yoxdur.*

Mısayı ikkan alxile

Sa yığıl Asvar cuna hanbaz Aliddinika sana sa çoleni vobunbu. Mikadava Asvare osbı s1-1 uçağ kaha. Sayıd birdan kanedin taxılın çolud alışmışexe.

Mani xivun insanar kurakbışka, yababışka hoharanbi hinbi dotasva. İnsanar hivixarme Asvar saki eyhen:

Ay beynavabı, şu hudura çol tətke-e, şalme mısayı ikkan alxile.

Bizi sabah döyərsiz

Bir gün Asvar dostu Aliddinlə çöl ilə gedirlərmiş. Soyuq olduğu üçün odun yığıb ocaq qalayır. Birdən od yaxındakı taxıl zəmisinə keçir. Bunu görən kənd sakinləri bel, yaba ilə düşürlər bunların dalınca, bunları döysünlər. İnsanlar onlara çatanda Asvar qayıdıb deyir:

- *Ay dəlilər, siz gedin tarlanı söndürün. Bizi isə sabah da döyə bilərsiniz.*

Kallene badal hı-ı?

Asvarıkle sa sıxnarını məhəlle cona avquna zer qaycu xani iyesikle eyhen:

- Qare ğu hayni zeran kallene badal hı-ı?

Xani iyese hocome ehese axu eyhen:

- Qare Asvar zerın kalle badal ha-an karne hocona ğu eyhe.

Asvare eyhen:

- Qare çoci aqar mana vuşda zerni na-as hişdi zeran kalle mançil vod?

Başını dəyişmişən?

Asvar bir inək oğrusunun evinə qonaq düşür. Həyatə girən kimi görür ki, onların itmiş inəyi burdadı. Asvar ev sahibindən soruşur:

- *Qardaş, sən bu inəyin başını dəyişmişənmi?*

Asvarın bu sualından pərt olan ev sahibi deyir:

- *Yox Asvar, heç inəyin başını dəyişmək olan şeydirmi?*

Asvar inəyin yan-yörəsinə baxıb deyir:

- *Onda bəs əgər bu sizin inəkdirsə, niyə bizim inəyin başı onun üstündədi?*

Hizin kar hele

Sa yiğil Asvar Suvaqlı Seyid məəllimni xaka mihman arayle. Asvare eyhen:

- Qare Seyid məəllim insan mihman arıme işlemişexena deş.

Xani iyese Asvar horacınva eyhen:

- Qare Asvar hasrenla sa teze zəifa hey-ı vorna, manava sa xuva, həşte mana kanserteka arkın, mana kiyelesse hin baruq tamı-ı dexe vay həlina yızdıd-yığ-nid.

Asvara zarada eyhen:

Qare çoc Seyid manke zara ixə zas otxanan hele arkın mebinbışis mihman axas.

Yeməyimi ver

Bir gün Asvar Suvagildə Seyid müəllimin evinə qonaq gəlir. Asvar deyir:

- A kişi, Seyid müəllim, insan qonaq gələndə də işləyərmi? Düşsənə aşağı.

Evin sahibi Asvarı ötürmək bəhanəsi ilə deyir:

- Ay Asvar, qardaş, vəziyyət sən deyən kimi deyil. Bir təzə arvad almışam, itin birisidi. İndi o, konsertə baxmağa gedib, əgər o gələnə qədər mən bu barını tikib qurtara bilməsəm, vay halımıza tamaşa elə.

Asvar tez deyir:

- A kişi, Seyid qardaş, düş aşağı, onda mənim yeməyimi ver, o it gəlinə mən başqa evdə qonaq qalım.

Dilənçike kar ıkkan?

Asvar med sa yiğil Seyid məəllimna mihman ixa. Xani içeşe Asvarikle eyhen:

- Qare Asvar hinna torbe hocona vodun. Sikının kanfitbı helen şas.

Asvare zaraba mana torba düqul hav-u eyhen:

Qare Seyid hayınbı himeqa beynava içeri, heç insane dilənçike kar hekkaye.

Dilənçidən nə umur?

Asvar yenə bir gün Seyid müəllimin qonağı olur. Evdəki qızlar Asvarın dağarını göstərib deyirlər:

- Ədə, Asvar, dağarda nəyin var? Bir az konfetdən, peçenyedən ver bizə.

Asvar tez dağarı qolları arasında gizlədib deyir:

- A kişi, Seyid, bu sənin qızların nə dəli şeylərdi. Heç adam dilənçidən də pay umarmı?

Sı-iyid rəhətdə deş vodun

Sa yiğil Asvarikle eyhen:

- Qare Asvar hayni dünyeyl vale rəhətna deşur, şü sı-1 gunad otxanan. Uşaxar deş incika-ana, zəifə deş.

Asvare eyhen:

- Ay beynavabı şokle man siiyıd qed rəhətəda qimece.

Yığmaq da asan deyil

Bir dəfə Asvara deyirlər:

- *Asvar, vallah, bu dünyada səndən xoşbəxt adam ola bilməz.*

Dərdin – sərin yox, arvad-uşağın yox, özün yığdığını özün yeyib dolanırsan.

Asvar deyir:

- *Ay axmaqlar, siz o dilənməyi nə asan görürsünüz.*

Kalle neçəysna koşar

Sa yiğil Asvar dellakıska arı eyhen:

- Qare coçi neçəysna kalle koşar?

Dellake zarafatis eyhen:

- Asvar çoci vas beş mantes. Asvar zara cıqayle qalxmışxa eyhen:

Ay çoc gu beynavane, haşa Suvaqileşe əməlemeqana davar elli kapikıs koşar. Ğu hizdı xudmeqani kalleyş beş manat eyhe.

Neçəyə baş qırxırsan

Bir gün Asvar dəlləyin yanına gəlib soruşur:

- *Ə, qardaş, neçəyə baş qırxırsan?*

Dəllək zarafatla deyir:

- *Asvar qardaş, sənün üçün beş manata.*

Asvar tez stuldan qalxıb deyir:

- *Ay qardaş, sən dəlisənmi? Baxsana orda suvagillilər eşşək boyda qoyunu əlli qəpiyə qırxırlar. Sən mənim yumruq boyda başıma beş manat oxuyursan.*

Man ölumni vod

Sa yiğil sa məəllim Asvarıka hoyhar şaharekani ıkkə. Məəllim qer öqinmişexena karni vor. Hake Asvarıs fizikayke, kimyayke sualbı hele. Asvare cavab kele deş. Sayıd Asvare məəllimikle eyhen:

- Bes man hocona ne vakie deş atsa, ne zakle?

Məəllim xəmə-yığ fikirləşmiş ıxa. Qırqınqe lağ hı-ı məəllim. Mani fikren məəllim akan hı-ına hini dünyeyle. Asvar nakbışeka arı eyhen:

Ay yazıx man ölumni vod, ne vakle, neyd zakle datsa.

O ölüm idi

Bir gün Asvar bir müəllim ilə piyada şəhərə gedirdi. Müəllim çox özünü öyən adam idi. Yol boyu Asvara fizikadan, kimyadan suallar verirdi. Sonra Asvar müəllimə deyir:

- *Bəs o nədir ki, nə sən bilirsən, nə mən bilirəm?*

Müəllim bütün yol boyu gecə-gündüz fikirləşir. Hamı müəllimi ələ salmağa başlayır. Bu fikir müəllimi dünyadan aparır. Asvar yolüstü müəllimin qəbrinin üstünə gəlib deyir:

- *Ay yazıq, o ölüm idi, nə sən bilirdin, nə mən.*

Narahatra ımaxa

Sa yas cıqe Asvarık sataşmışebxa eyhen:

- Qare Asvar hime zarayı ğu hini yas cıqabışka arayle.

Asvare mani adamin cuvab surak hassır eyhen:

- Narahatra ımaxa, yığni ölikar ayresda.

Narahat olma

Bir yas yerində Asvara sataşmaq məqsədi ilə deyirlər:

- *A kişi, Asvar, nə yaxşı bu yas yerlərinə vaxtında çatırsan.*

Asvar kişinin sözünü yarımçıq qoyub deyir:

Narahat olma, sən öləndə də mən gələcəyəm.

Zı telesükra vor

Sa yığıl Asvar kohne Suvaqılənçe hoyharni kö. Sayıd yuk maşın insanaşıkan yanaşmışxa Asvarıska. Şofire Asvarikle eyhen:

- Qare Asvar ğu beynavane vor, maşın ola-ola naas piyadara əlhə?

Asvare eyhen:

- Qare coçi zı telesükra vor, şoka huvaqasda vaxt deşda.

Maşineni qırqunqe eyhen, hakeracar hayna beynavavur. Sa havule maşın dame axu, qırqını yiğil insanar missıba-mıkaba maşine avxu.

İnsananaşe eyhen:

Şi beynava hisab ha-ana Asvar şale əkelikavur.

Mən tələsirəm

Bir gün Asvar köhnə Suvagildən piyada gəlirmiş. Birdən arxadan bir yük maşını ona yaxınlaşır. Sürücü Asvara deyir:

- A kişi, Asvar, sən dəlisənmi, niyə maşın ola-ola piyada gedirsən?

Asvar deyir:

- Ə, qardaş, mən tələsirəm, sizinlə oynayas vaxtım yoxdur.

Maşındakı camaatın hamısı bir ağızdan dedilər ki, vallah, həqiqətən bu dəlidir.

Bir xeyli keçmiş selin içində qalır. Nə qədər eləyirlərsə maşını çıxarda bilmirlər. Ac, soyuq gecə yarısına qədər maşının yanında qalmalı olurlar. Sonra hamı bir ağızdan deyir:

Bizim dəli hesab etdiyimiz Asvar bizdən ağıllı imiş.

Hina hizda qoharır

Sa yiğil Asvar sa Suvaqilis mihman axu. Sayıd eçəşını bagençe uşaxaşın haraybı ıxa. Asvar xani iyesikasana uşaxaşıkab kina avaykan. Asvare akkini uşaxe eyhen:

- Qare Asvar dayı zinayi ğu qoharbı vob, hasre zı dimeta.

Asvare zarada xani iyesikle eyhen:

Qare hina yizda qoharır, ma hina ğu dete, manasa zaska xale.

Bu mənim qohumumdu

Bir gün Asvar bir Suvagillinin qonağı olur. Birdən alma bağından uşaqların harayı eşidilir. Ev sahibi ilə Asvar uşaqların dalınca düşür. Asvarın tutduğu uşaq deyir:

- Asvar dayı, biz sizinlə qohumuq, məni döymə.

Bunu eşitcək Asvar ev sahibinə deyir:

- Bunu sən döyərsən. Bu mənim qohumum çıxdı, o birisini mənə ver.

Cennet zas hele

Za yas cıqe molle eyhen:

- - Ey millet, har musurman hini dünyeyl qırqını əzab-əziyyatı dözmüşəbxes vukkan. Musurmanın hambaşın dünyə şensa vodun. Zı eyhenbı aqar şu he-e manke cennet vuşun vodun.

Asvare mollaykle eyhen:

- - Qare molla ğu hini dünyeylın cennet şas hele, şenisa dünyeylın vas alete.

Cənnəti ver

Bir yas yerində molla deyirdi:

- Ay camaat, hər insan bu dünyanın əziyyət və zillətinə dözməlidir. Hər kəs mənim dediklərimi eləsə cənnətə gedəcək.

Asvar mollaya qayıdıb deyir:

- A molla, sən bu dünyadakı cənnətini mənə ver, o dünyadakı cənnəti sən götür.

Qeb insanarıbva ehəcın

Sa suvayle cıǵrıke alla əni vor. Sayıd ilakkana Asvar xərra hişana-a oni cıǵrıle cuni suralkavur sallamışxa. Mani adame Asvarikle eyhen:

- Qare Asvar ğu şavukana hamme xərra hişana-a?

Asvare eyhen:

Qare çoc hasrede canavaraşe qeb insanar vuxayla ehəcın.

Çox adam olduǵu bilsin

Birisi daǵ cıǵırını ilə gedirmiş. Birdən görür ki, Asvar haray-həşirlə yuxarı cıǵırına ona tərəf gəlir. O kişi Asvara deyir:

- Ay Asvar, sən kiminlə ucadan danışırısan?

Asvar deyir:

- Ay qardaş, qoy canavarlar elə bilsin, burada adam çoxdu və yanıma gəlməsin.

Beynavayke əkelnana kalma

Sa insane Asvarna yazux hav-u eyhen:

- - Qare Asvar çoci ğu tekra axa. Ğu tekra, řena Lələr tekra, hamna hey-ı sa cıqe axe.

Asvare eyhen:

- - Ay çoc man nəxüdna ixes, řena işığ deřda, zı me beynava.

Dəlidan doğru xəbər

Bir nəfərin Asvara yazığı gəlib deyir:

- *Ay Asvar qardaş, elə tək yaşayırsan. Lalə arvad da təkdir, onu alsan və bir yerdə qalsanız yaxşı olar.*

Asvar deyir:

- *Ay qardaş, o necə olacaq, o kor, mən dəli.*

Huşşuna rəhmətəka arkın?

Şəhid dayı sa yığıl kolxoz sadrini kabinetə arı dua hole. Hina kabinetene insanaşe qaf surak hivacı dua qəbul hav-u. Qırqınbışikle həməxüd asaxa sadrına insan rəhmətəka arkın.

Sadre yavaşda eyhen:

- Qare Şəhid huşşuna rəhmətəka arkın?

Şəhid daye eyhen:

Na-a sadri xəbər deşdane kolxoz rəhmətəka atkın.

Ölən kimdi?

Şəhid dayı bir gün kolxoz sadrinin otağına girib dua verir. Kabinetdəki adamlar söhbətlərini kəsib duanı qəbul edirlər. Hamı elə fikirləşirlər ki, ölən sadrin yaxın adamıdı. Dua qurtarandan sonra sadr yavaşca deyir:

- *Ay Şəhid, rəhmətə gedən kimdi?*

Şəhid deyir:

- *Nədir, sadr, xəbəriniz yoxdur, kolxoz ölüb.*

Merunquka ileka

Asvare sa zəifayna şıkıl tersinaba divarıke asmış hav-u. Cuna qohar arı mançika ilakkı eyhen:

- Asvar çoci naas hini fağırdına şıkıl hinəxüb asmış hav-u?

Asvare eyhen:

- Qare mana düzzüra asmış heyime merunquka ileka.

Başqasına baxır

Asvar bir qadının şəklini divardan başıaşağı asır. Onun qohumu bunu görüb soruşur:

- Asvar qardaş, niyə bu yazığı başı aşağı çevirmisən?

Asvar deyir:

- Ay kişi, elə düz asanda o, başqasına baxırdı, mən də belə asdım.

Sixnari vuşşuna?

Adamer sabını sa ciqe xivini molle eyhen:

- Qare mani hişdi qəbristanlığence karbı iqal, kurakbı, yababı, sementin meşukbı.

Şəhid daye zarada eyhen:

- Ay molla, na-as ğu sixnari menni ciqe tabal ha-a. Qare sixnari Nuri hamacardişde vorna.

Molla eyhen:

- Qare Şəhid öqecar kikinı insane nəxüdna sixbı ha-as.

Şəhid daye eyhen:

- Bes molla ğu dişdi eyhe insanın daimi dünyə şensa vodun, şa-ab şu dehdab yuqba yaşamışebxes.

Oğru kimdi?

Camaat yığışan bir yerdə kəndin mollası deyir:

- Ay kişilər, bizim qəbristanlıqdan şey-şüy itir: bel, sement kisələri, bilmirəm hara gedir?

Şəhid dayı tez deyir:

- Ay molla, sən niyə oğrunu başqa yerdə axtarırsan. Oğru Nuru orda qəbristanlıqda deyilmi?

Molla deyir:

- Ay Şəhid, çoxdan ölən adam necə oğru ola bilər?

Şəhid dayı deyir:

- Molla, bəs sən bizə demirdinmi, insanın daimi dünyası odur, bu dünya müvəqqətidir?

Nəxürna mana vaka hişanı-ı

Sa yiğil xivini molle Asvarikle eyhen:

- Hizdi rəhməttix dekke zakle nikik uvhin ğu cus 100 (yüz) manat borclura vor.

Asvare eyhen:

- Qare yiğna dek keçmiş ıxayni sa həftəyle zı harkın mana yüz manat sakal havuna.

Molle eyhen:

- Ğu nəxüdna ölis pıl hivvu?

Asvare eyhen:

Ölu vakasana nəxudna hişan hı-ı, həməxüdüd zı pıl sakal hı-ı.

Yuxuda necə danışib

Bir gün kəndin mollası Asvara deyir:

- Mənim rəhmətlik atam yuxuda mənə dedi ki, sən ona yüz manat borclusan.

Asvar deyir:

- Ay kişi, atan öləndən bir həftə sonra aparıb onun pulunu vermişəm.

Molla deyir:

- Sən ölüyə necə pul vermişən?

Asvar deyir:

- Ölü səninlə yuxuda nə təhər danışıbsa, mən də elə borcumu vermişəm.

Xolle senna axas

İnsan basdur ha-ani ciqe sa adame eyhen:

- - Qare Şehid ilekke sikinni vaxtal himeqana insani keçmiş
ıxa.

Manisa adame eyhen:

- Zakle şu ehəs əxəs deş, zı hala sa 40 sennar axasda.

Manisa adame Şehid dayikle eyhen:

- Qare Şehid hayna sa 40 sennar axaye?

Şehid daye eyhen:

Hayni basdur hı-ıni adamina zəifa hinqus are çetinra 5 sennar
axa.

Beş il yaşayar

Qəbristanlıqdan qayıdan biri deyir:

- *Ay kişi Şəhid gör bir-iki ildə nə qədər adam ölüb.*

İkincisi deyir:

- *Mən sizi deyə bilmərəm, mən bir 40 il də yaşayacağam.*

Üçüncü adam Şəhid dayıya deyir:

- *Şəhid dayı, baxsana, nə deyir, bundan sonra bir 40 il yaşaya bilərmə?*

Şəhid dayı deyir:

- *Bu ölənün arvadı ona getsə, çətin ki, 5 il də yaşasın.*

Plav opxan

Sa yiğil Asvar xənni torbaykasana kuçeyke alla əni vor. Adameşini sanqe eyhen:

- *Qare Asvar hayni torbe hocona vodun?*

Asvare eyhen:

- *Qare haşa Usta İbadullayni məhəlle davatbıy, qırqınar piyanra sa suraki axu. Zınar du-ur plavın toxxa avxunab haynitorbeka sav-u. Hasre sinqə arini mihmane zı hambaşe plavub opxanva ehecin.*

Plov yeyirəm

Bir gün Asvar belində bir torba ilə gedirmiş. Birisi bunu görüb deyir:

- *Asvar, bu torbada nə var?*

Asvar deyir:

- *Usta İbadullanın həyatində toy var idi, hərə bir tərəfdə yatıb qalmışdı. Mən də doyunca plov yedim, qalanını da torbaya yığdım. Bizə gələn qonaq elə bilsin ki, mən həmişə plov yeyirəm.*

Hızın lit alle

Sa yiğil Şəhid dayı xəmdə xaka əni vor. Sayid darvazayle məhəlleka ices ıkanme sa qer hişane-ani zəife mana qafis yavaş ha-a. Xərnı qade qed dekkilka onu-u, amma hini zəife qaf tama-a deş. Axire Şəhid daye yşaxikle eyhen:

- *Ay bala, Taci hızın Lit alle zı dehe hina axas qına xəmdə.*

Yapıncı gətir

Bir gün Şəhid dayı axşam evə dönürmüş. Elə çöl qapısından içəri girmək istəyəndə bir çox danışan arvad onu söhbətə tutur. Böyük oğlu onu çox çağırsa da, arvad əl çəkmir ki, çəkmir. Axırda Şəhid dayı evə tərəf qışqırır deyir:

- Ay bala Taci, mənə yapıncı gətir, deyəsən burada qalası oldum.

Ğu doxxan he-e

Şəhid dayı sa vaxt kolxoze yanğınsöndürənni vorna. İnsanaşe kolxozni sadrikle eyhen, ğu Şəhid dayis havayi ciqe maaş hele. Sadre Şəhid dayı ceska kortul eyhen:

- Qare Şəhid ğu huçcutcad ha-a deş, amma maaş alatan.

Şəhid daye işbişka stolni oka huvobxur eyhen:

- Sadrı ğu yera tayebı doxxan he-e, zı zara iş ha-as kalesda.

Sən yandır

Bir dəfə Şəhid dayını kolxozda yanğınsöndürən kimi işə götürürlər. Adamlar kolxoz sədrinə deyirlər ki, sən Şəhid dayıya havayı maaş verirsən. Kolxoz sədri onu yanına çağırır deyir:

- Ay kişi, Şəhid, sən heç bir iş görmürsən, amma maaş alırsan.

Şəhid dayı cibindən kibrit çıxarıb srolun üstünə ataraq deyir:

- Sən get kolxozun ot tayalarını yandır, mən də gəlib söndürərəm.

Hizda əməle Mışleşeli

Sa yiğil Asvar əməleşika suvake alla Mışleşni xiveka əni vor. Sayıd Mışleşka hixarme cihil qadebişe ulozar hı-ı eyhen:

- Qare hayınbı neni cıqayn əməleri?

Asvare əməle haqu eyhen:

Zı Qalalençe vor, hina əməle Mışleşeli vob.

Eşşayim Mışleşdəndi

Bir dəfə Asvar dağ yolu ilə Mışleş kəndinə gedirmiş. Mışleşə çatanda bir dəstə cavan oğlan onun qabağını kəsib sataşır:

- *Ay kişi, bunlar haranın eşşəkləridir?*
- Asvar eşşəyi göstərib deyir:*
- *Mən Qalaldanam, eşşəyim Mışleşdəndi.*

Şa pılsızda vod

Koyre maktabna direktor şahare Asvarıka rastlaşmışexe. Uvhin hinna sikırta Asvar incıka-as:

-Asvar qare həşde şi iclasence kığebçı, mısşençıka habatanbı, kollan sikinin pıl abed ha-as.

Asvare narazıda eyhen:

- Qare şu beynavabıne, insane otxunis pıl hele ye. Hudura haşa Qaqarine yas vobna, qırqın pılsızda, himeni ikkan oxne.

Orda pulsuzdur

İki nəfər məktəb direktoru şəhərdə Asvarla qarşılaşır. Asvara sataşmaq məqsədilə deyirlər:

- *Asvar, iclasdan çıxmışıq, acından ölüürük, bir az pul versənə, nahar edək.*

Asvar narazı halda deyir:

A kişi, siz dəlisiz, nəsiz, gedin orda Qaqarında yas var, yemək də, içmək də pulsuzdur. Nə qədər istəyirsiniz, yeyin.

Filankase eyhe

Şahare insan kikin ciqa vodxe Asvarıkle qırqınqule zarabanı xabar vexe. Qırquna məhəttalxa axa. Sa adame eyhen:

- Asvar çoci, qare manşaallah, vas hime zarabana xabar hivixar.

Asvare eyhen:

- Ay çoc, mançe dağamivala zı miçed xançe kiğəmə molla Kəhəvni xaka haykan, manbışed zakle eyhen filan ciqe yas vobna.

Bilməyə nə var ki?!

Şəhərdə yas varsa, hamıdan tez Asvar xəbər tutardı. Hamı məəttəl qalırdı ki, bu necə olur. Bir nəfər soruşur:

- *Asvar, qardaş, sən nə tez xəbər tutursan, maşallah.*

Asvar deyir:

-Ay qardaş, bunu bilməyə nə var, səhər evdən çıxanda molla Kəhovun evinə dəyirəm, onlar da deyirlər ki, filankəsin yasına gedib.

Ne baruqus, neyd qareşis

Sa çayxane adameşe qafi ha-a. Manbişdi sanqve eyhen:

- Qare ay insanar, hizdime qed maraxlıda vod. Na-as şi haynimeqa işlemişebaxhe hexaxhen sa karıd exhe deş.

Lap matna vorna na-as şi mebinbı xhine yaşamışebxhes dəxə.

Asvare eyhen:

- Ay beynavabı hişin pılpı. Ne qareşis, neyd baruqbuşus aykan.

Nə bariya, nə qarıya

Bir çayxanada kişilər oturub söhbət edirdilər. Onlardan biri deyir:

- A kişilər, mənim üçün çox maraqlıdır. Biz səhərdən axşama qədər işləyirik, amma heç nədə artan bir şey olmur. Başqaları kimi də yaşaya bilmirik, lap məəttələm.

Asvar onlara xeyli qulaq asandan sonra deyir:

- Ay ağılsız adamlar, biz müsəlmanların pulu ya qarıya, ya da bariya gedir, ona görə başqaları kimi yaşaya bilmirik.

Xaybı badal he-e

Sa yığıl koyre Suvaqlı raykomeka şikayatis habkın. Du-ur raykom qozet ha-ani are sayır Asvar karı manbişikle eyhen:

- Qare Ömər dayi xoş geldi, hucon xabar?

Ömər daye eyhen:

- Qare Asvar hasrenla sa damce şinena deşda, məhəllə yıvar kekku, diriqbı deş.

Asvare mani sanqukle eyhe:

- Qare Nuray çoci ğu nişısna arı?

Nuray daye eyhen:

- Hizdab derd xəppa vobna. Asvar məhəllənçə şan əlkə nakanme ha-as axu.

Asvare zarada eyhen:

-Ay beynavabı mançınime na-as raykomuska abı, xaybı badal he-e horacın.

Evləri dəyişin

Bir gün iki Suvagilli raykom katibinin yanına şikayətə gedirlər. Onlar oturub gözləyən vaxt Asvar bunlara rast gəlir. Xoş əhvaldan sonra Asvar soruşur:

- A kişi, Ömər dayı, xoş gördük, nə xəbərdi, niyə gəlmisən?

Ömər dayı deyir:

- Asvar, bilirsən, dərdim çoxdur, həyatimdə bir damcı su yox, dirrik, ağaclar quruyub gedir.

Asvar sonra o birisindən soruşur:

- Ə Nuray qardaş, sən xeyir ola, niyə gəlmisən?

-Mənim də dərdim çoxdur. Asvar, mənim həyatimdən su çıxır, neyləyim, bilmirəm?!

Asvar tez bunlara baxıb deyir:

- A kişi, siz dəlisiz nəsiz, ondan ötrü niyə bura gəlmisiz, evlərinizi dəyişin, qurtarsın getsin.

Haynaxüdnə eyxe xinkalbí? (Ə: 11, s: 22-23; Tərcuma hı-na:13)

Suvagılı Nezire eyhen. Sa yiğil zəifaykle xinkalbí he-eva uvvu. Mani yiğil cuna qohar Umar miħmanni ayres. Xinkalbí manqus utumda kadı. Mançıka qora xinkalbí med tezedanda koxreva uvvu. Umərikle uvhin: Ehe şosne nə xüdnahınbı ha-a. Sa havule zəife xinkalbí heki ixa kadı. Mançıka qora Nezire med Umərikle eyhen:

- Qare şosneyid həyinxude exe hayınbı. Ehes qırqınqusse hin xoraq ha-as əxə deş. Xoraq hinəxüd alınmışxava Nezire xinkalbíşıs şe-er uvhu:

Kubute urva alişu, hında, (Ə: 11, s: 22-23)

Gapal sayxı, kumkumeyqa kiıda.

Mırt üvxümey tesseyqa alqıda,

İxhada çike kut xink albı.
Ay can mama-oğliy, Umar, vuşinbıd,
Ehe, haynaxüdnə eyxe xinkalbı?
Med tezal dan kumkumeyqa kiıda,
Avqa zı lap xhadda tsayid qıda.
Kabute dyubaraada alqıda.
İxhada hekuy-halakuy xinkalbı.
Ay can mama-oğliy, Umar, vuşinbıd,
Ehe, haynaxüdnə eyxe xinkalbı?

Beləmi olur xəngəl? (Ə: 11, s: 22-23)

Suvagilli Nəzir⁸⁶ söyləyirdi ki, günlərin bir günü arvadından xəngəl bişirməsini xahiş etmişdi. O gün onun qohumu Ömər onlara qonaq gəlməli idi. Bişirilmiş xəngəllər ona sərt və bərk gəldi. Odur ki, arvadından onları yaxşıca bişirməsini xahiş etdi. Umara dedi: Danış, sizdə bu yeməyi necə bişirirlər. Bir müddət sonra arvadı xəngəl gətirəndə gördülər ki, xəngəl artıq xəşil olub. Arvadının bişirdiyi xəngəlin yaxşı alınmadığını görəndə Nəzir Umardan təkrar soruşdu: Sizdə də belə bişirirlər? Burdan görünür ki, bu yeməyi hər kəs bişirə bilmir.

Yeməyin belə alındığını görəndə Nəzir xəngələ şeir qoşmuşdu:
Kubut un aldı, bişirdi,
Əli ilə yastılayıb qazana tökdü.
Bir burum qaynadıb siniyə çıxardı,
Oldu küt xəngəl.
Ay mamaoğlu, Umar, sizinki də,
De görüm, beləmi olur xəngəl?
Təzədən yenə qazana tökdü,
Mən altını lap güclü yandırdım.
Kubut yenə xəngəlləri çıxardı,
İndi oldu tamam xəşil xəngəl.
Ay mamaoğlu, Umar, sizinki də,
De görüm, beləmi olur xəngəl?

---

⁸⁶ Suvagilli Aşıq Nəzir. Kor olub. Boyaqçılıqla məşğul olub

Yıkbışın kuxna (Ə: 11, s: 23; Tərcüma hı-ına: 13)

Saxurların mətbəxi (Ə: 11; s: 23; Tr: 13)

Hinkili - beş sm-lik xamirin tikabı. Hər tika xədni tubuka birmiş ha-a. Man yarpaxık akaran xamır koyxaran. Hisseyni çurunuka ca ciqe alıkkı oyxan.

Sürhüllü - beş sm-lik kiçik xəmir tikələridir. Hər xəmir tikəsi şəhadət barmağı ilə eşilir, burulmuş bir yarpaq və ya qayıq şəklini alır. Ondan sonra bu yarpaqları qaynar bulyonda bişirirlər və suda bişmiş qaxacla birlikdə verirlər.

Tsınt – hinkilile sikılda xuruda exe. Çurunukayi lubyeyka oyxan.

Tsınt - sürhüllüdən xırda olan borucuqlar. Ət və lobyaya ilə verilir.

Qırts – çurunuka, nissenıka ha-an, alabışka ha-an xamren xoraq.

Qırts - ətli və ya kəsmikli düşbərə. Həmçinin qurudulmuş otlar: gicitkan, dəvədabani, turşəng, bağayarpağı və s. ilə də bişirilir.

Maxxara – Sacıl o-ad ha-an fatirik akaran xoraq. Urva, nak, xınal, kuk alivkav-u ha-an məhlul.

Maxara - qabarıq sferik, isti sacda bişirilir. Undan düzəlmiş həlim isti sacın üstünə tökülür və saçaqlı forma alır.

Bircəh – Nikne ha-an xamren xoraq

Bircax - südlü əriştə

Telebi – kvadrat formayl datxin xamren xoraq

Telebi - müxtəlif formada olan nazik xəngəllər, içi cürbəcür olur.

Qutsyar – qabax, çuru, nissenıke ha-an qutab formaylin xoraq

Qutsyar - boranı, ət və ya kəsmikdən bişirilən kökə

İNGİLOYLAR

Əlifbası yoxdur

Qafqaz Albaniyası etnoslarından birinin nəsilləri olan ingiloylar hazırda Azərbaycanın şimal-qərb zonasında - Qax, Zaqatala, Balakən rayonları ərazisində yaşayırlar. İngiloyların cüzi bir hissəsi Türkiyə və Gürcüstanda məskunlaşmışdır." (Ə: 12; s: 18)

İngiloyların dili çox qədimdir.

İngiloylar əsasən Balakən rayonunun İtitala kəndində, Zaqatala rayonunun Əliabad qəsəbəsində və Mosul kəndində, Qax rayonunun Qaxingiloy, Əlibəyli, İngiloy Kötüklü, Böyük Alatəmir, Kiçik Alatəmir, Meşəbaş, Qaxbaş və Qarameşə kəndlərində yaşayırlar.

Hazırda respublikamızın 1205 şagird əhatə olunmaqla, 6 məktəbində təlim yalnız gürcü dilində aparılır. Təlim Azərbaycan-gürcü dillərində aparılan 5 məktəbdə 1101 nəfər gürcü bölməsində, təlim Azərbaycan, rus və gürcü dillərində aparılan 1 məktəbdə 146 şagird gürcü bölməsində, 90 şagird rus bölməsində təhsilə cəlb edilmişdir. Beləliklə, respublikanın 12 məktəbində 2452 şagird gürcü dilində təhsil alır. Balakən, Qax, Zaqatala bölgəsində ingiloyların məktəbyaşlı uşaqları valideynlərin arzu və istəyindən asılı olaraq təhsillərini Azərbaycan, gürcü və rus dillərində alırlar.

Mədəniyyət Nazirliyi milli azlıqların bədii kollektivlərinə xüsusi diqqət və qayğı göstərir. Bir çox kollektivlər nazirlik tərəfindən geyim, musiqi alətləri və texniki vasitələrlə təchiz olunmuşlar.

Eyni zamanda milli azlıqların vokal instrumental ansamblı da onların istifadəsindədir. (Ə:17) Hazırda Əliabad kəndində bir neçə klub fəaliyyət göstərir. Bu klubda ingiloyların "İngiloy" folklor ansamblı fəaliyyət göstərir.

Bayatı-mahnılar

Tsxals ikiti kalma lamazma,
Çikila damikniva.
İs ikiti mokla tsxurvilma.
Meakati imisim dome

*Suyun o tayında gözəl qız,
Çikila⁸⁷ yellədi (işarə etdi).
Onu o tayda sevgi öldürdü,
Məni burada istəyim.
(S: 18; Tr: 15)*

Kalo kalo şençon zalo,
Deday kalo, mamay kalo.
Tsaxol moxol, moxol, tsaxol.
Mosulasukan veğar tsaxol.

*Ay qız, ay qız, bizim gəlin,
Ananın qızı, atanın qızı.
Gedərsən, gələrsən, gələrsən,
gedərsən.
Gələndən sonra gedə bilməzsən*

Traxkidbani zöljjimi,
Şentsiliya eyse zalo.
Ayğev moxol,
Hamişaluğa veğar tsaxol.

*Boş sandıq, kohnə palaz,
Sənin pəyındı gəlin.
Götürərsən, gələrsən,
Həmişəlik bir daha gedə bilməzsən*

Dedamtilo saxli tiro,
Mamam tilo saxli boy tiro.
Mulo, mulo lanqri qulo,
Mazlo, mazlo mindri qrilov.

*Qaynanam evin dirəyi,
Qaynatam evin dam tiri.
Baldız, baldız dövrənin ürəyidir,
Qaynın, qaynın çölün kölgəsidə.*

Mindorşi er kuva iko,
Keli davkare ukan qamamko.
Kaloşen sikvaruli
Sad sevele ik qamamko.

*Çöldə bir daş var idi,
Əl vurdum, dalımca gəldi.
Qızın sevgisi
Hara getdim, dalımca gəldi.*

Tet sindebi matsiya,
Nabadevi tviliya.
Kaluşən çəm sikvaruli
Şakarivi tkbiliya.

*Ağ corab geyinmişəm,
Yapıncı kimi istidi.
Sənin ilə məhəbbətim
Şəkər kimi şirindi.*

---

⁸⁷ baş örtüyü. tənzifdən hazırlanırdı

Me es minda daqitero,
Rasas quli mebnaba.
Şenqan çem damirskeba
Heç vaxt arikneba.

Tsetsxli, tsetsxli,
Ancaq tsetsxli.
Tsetsxli ari
Sindume.

Tsetsxli kreba
Ancaq tskalit.
Mondomeba
Araprit.

Geminatkivar quli,
Gemidərđıyan quli.
Roqorgitxro roqor qayqo,
Çonindtkivar quli. (Ə:2;
Ölavələr: s: III)

Meçavaqde qətsavit,
Avavsi iesavit.
Bico, me ar qamtexo
Şvid tsliyan şüşəsavit.

Sindebi mamiksoniya,
Jurbajur sindebi.
Mamzonxar ancaq raqiko
Qulşi ver çequesindebi.
(S: 18; Tr: 15)

Moy kalo puri vçamot,
Şavatanot qöl tan.
Er maktubi damitser,
Şen lamaz kelitan.

*Mən yazmaq istəyirəm,
Nəinki ürəyim deyir.
Səndən məni unutmaq
Heç vaxt mümkün olmaz.*

*Ocaq, ocaq,
Ancaq ocaq.
Ocaq sevgi
Deməkdir.*

*Ocaq söniür
Ancaq su ilə.
Sevgi isə
Sönə bilməz.*

*Mənim ağrıyan ürəyim,
Mənim dərdli ürəyim.
Necə deyim, eşidəsən
Bizim ağrıyan qəlbimiz. (Tr:15)*

*Mən saldım meşə kimi,
Doldum bənövşə kimi.
Oğlan, məni sındırma,
Yeddi illik şüşə kimi.*

*Corabları toxumuşam,
Cürbəcür corabları.
Xoşum gəlir, ancaq, neyləyim,
Ürəyinə toxuna bilmirəm.
(S: 18; Tr: 15)*

*Gəl, gözəl qız, çörək yeyək,
Pendirlə çörək yeyək.
Gəl bir məktub yaz mənə,
Sənin gözəl əllərinlə.*

Papa çonqan mosaval
maytxovs,
Qonş dahdevs brotsol
maytxovs.
Uçov dedebel tselayti
Uşov dğobel kon itxovs.

*Babam mändən bar istər,
Heyva qoyub nar istər.
Çalınmamış qatıqdan
Çalxanmamış yağ istər.*

Çrel pepela mosula,
Çon sopeli avsila.
Lamas kali derdibey,
Çon quli avsila. (S: 19; Tr: 15)

*Rəngli kəpənək gəlib,
Bizim kəndi doldurub.
Gözəl qızın xatirinə,
Bizim ürəklər dolub.
(S: 19; Tr: 15)*

İya sada vardis şoris,
Me qaqaço mirçevniya.
Aliabadlı qoqoyevşi,
Me şentavi mirçevniya.

*Bənövşə qızulgüldən aralı,
Mən laləni seçmişəm.
Əliabadlı qızlardan,
Mən səni seçmişəm.*

Layla (S: 19; Ttr: 16)

Lay-lay, kene lay-lay,
Dayzin şilo dayzin.
Lay-lay kene bala,
Lay-lay kene lay-lay.

*Lay-lay, yat, lay-lay,
Yuxula, oğlum yuxula,
Lay-lay, yat, bala,
Lay-lay, yat, lay-lay.*

Lay-lay, kene lay-lay.
Dayzin kalo dayzin.
Lay-lay kene bala,
Lay-lay kene lay-lay.

*Lay-lay, yat, lay-lay.
Yuxula qızım, yuxula.
Lay-lay, yat, bala,
Lay-lay, yat, lay-lay.*

Tapmaca (Ə: 2; Əlavələr: s: IV)

Davambav midis qovsov dqeba
Bağlayıram, gedir, açıram, durur

(kalmani)
(çarıq)

Azərbaycan dilində

Mahnı-bayatılar (S: 18)

*Pəncərənin qabağı,
Asılıb limon yaprağı.
Xəstələrin dərmanı
Əliabadın bulağı.*

*Ağ kələğay alınca,
Gülün rəngi solunca.
Qəbrim üsdə ot bitər
Sən mənə yar olunca.*

*Birdi bizim sinimiz,
Birdi bizim dinimiz.
Ölməyib ayrı düşdük,
Nədir bizim günümüz.*

*Mahnının ustasıyam,
Bir gülün dəstəsiyəm.
Bir gün səni görməyəndə
İllərin xəstəsiyəm.*

*Əliabadın yolları,
Burma-burma yolları.
Bilsəydim, sən gəlirsən
Süpürərdim yolları.*

*Qızıl üzük məndədi,
Axtarma cibimdədi.
Dünya malı versələr
Mənim gözüm səndədi.*

*Mahnı mahnının başı,
Mahnıdı yol yoldaşı.*

*Mahnımız elə şeydi
Qəribliyin yoldaşı.*

Şəxsiyyətlər haqqında rəvayətlər

Qaçaq Şuay (S: 21)

30-cu illərdə qaçaqlar var imiş. Bu qaçaqlar xalq qaçağı deyilmiş, quldur qaçağı imiş. Kəndi çapıb talayırmışlar.

Günlərin bir günü Qaçaq Şuay beşatılanı qoyar çiyininə, Əskibazar tərəfdən gələr Əliabada. Orada Sarı körpü deyilən yer var, ora çatanda bir nəfər deyər, əllər yuxarı. Qaçaq Şuay çevriləndə bu beşatılanı çəkər yuxarı. Deyər, düş qabağıma. Düşər. Bir xeyli gələrlər onlar. Deyər, hara gedirsən. Deyər, vallah, Əliabadda Balabəygilə gedirəm. Deyər, baho, nə pis oldu. Deyər, niyə. Deyər, Balabəyə görə sənə toxunmayacağam. Bir də bu kəndə

girsən, tərəni dağıdacağam. Deyər, kimsən. Bu adam deyər, Qaçaq Şuay. Daha bu heç nə soruşmaz. Gələr Balabəygilə. Balabəygildə bunun qabağına yemək-zad gətirərlər. Nə qədər eləyərlər, Qaçaq Şuay çörək yeməz. Deyirlər, niyə yemirsən. Deyər, başıma bu iş gəlib. Deyirlər, ə, çörəyini ye, bu bizim Pərizad olacaq. Pərizad deyən qadın var, o olacaq.

Onun qabağını elə kəsib nə təhər təpinmişdisə, Qaçaq Şuay Əliabada bir də gələ bilmədi.

Haşan Sultanın kəraməti (S: 17)

Bizdə Alazan vadisində Haşan Sultan ziyarətگاهی vardır. O vaxt Qızıl Ordu gələndə dindarları çox incidirdilər. Eşidirlər ki, Haşan Sultan gizlənilib, əsgərlərə əmr eləyirlər ki, onu tapıb gətirsinlər. Əsgərlər onu tutmaq istəyirlər. O, qaçır. Bu Alazanı, suyun üstündən onların gözüni qabağında elə keçir ki, elə bil ki, toprağın üstündə gedir. Heç ayaqqabıları da islanmır. Əsgərlər bunu görüb, yerlərində quruyublar. Gəlib başçularına deyirlər ki, belə iş olub. Biz çayı keçə bilmədik. Biz onu atmadıq.

Allah-taala onu batırmayıb. Onun belə kəraməti olub. Onun basdırıldığı yer Gürcüstan ərazisindədi. Biz də Alazanın sahilinə qəbri ilə üzbəüz bir yerə gedirik, niyyət eləyirik, nəzir qoyuruq, qurban kəsirik. Buraya uşağı olmaq üçün və başqa niyyətlər üçün gəlirlər.

Rza Əfəndi (S:17)

Mənim babam danışırdı. Babam sufi idi. Onlar orada oturub zikr edirdilər. Namaz qılana qədər. O vaxt işıq yox idi. Lampa var idi. Bu Rza Əfəndi o qədər halal adam idi ki, bir cibinə qoz tökərdi, o biri cibinə fındıq, qoz-fındıq bağlarından keçib qəbristanlığa gedərdi. Heç kimin qoz-fındığına toxunmazdı. Getdiyi yola fındıqdan, qozdan tökərdi ki, sabah onun ayaq izini görəndə adam deməsin ki, kimsə bu bağdan keçib, kiminsə bir fındığını, qozunu ya əzib, ya sındırıb.

Günlərin bir günü bu adamı tuturlar. Qızıl Ordunun gəldiyi vaxtda. Orda bizim bir adamımız varıydı. Görür ki, bu kişini qoca vaxtında, 85 yaşında incidirlər, onu tutacaqlar, sürgün eləyəcəklər. Bu kişi orada icazə alıb dəstəməz almağa çıxır. Dəstəməzini alıb gəlib əsgərə deyir ki, mən nə desəm, sən “amin” de. Bir dua var. Hamının bilmədiyi dua. Bu duanı da ancaq din alimləri bilir. Çətinlik zamanı oxunan dua. Ya səni dindən uzaqlaşdırmaq istəyəcəklər, bu, Allah qarşısında böyük günahdı, ya da ruhunu təslim edirsən. O kişi də o duanı orda oxuyub, əsgər də amin deyib, kişi də orda rəhmətə gedib.

Əliabadlı Dovşan tabunundan olan Aşiq Salamdan (S:20)

*Hara getdin, ay cavanlıq,
Nə təhər gəldin, sən qocalıq.
Cavanlıq heç kəsə qalmaz.
Yaman dərdən, sən qocalıq.*

*Heç yeriməz, gözü görməz,
Arvad-uşaq cavab verməz.
Dost-aşna hesaba saymaz.
Yaman dərdən, ay qocalıq.*

Nəsil adları. Ləqəblər (S: 17)

*Əliabadda təxminən 11 minə yaxın ingiloy yaşayır.
Əliabadda ingiloylar yaşayan ərazidə böyük nəsilələr olublar.
Bu nəsiləri tabun kimi (oba) adlandıırıblar. Sonra kolxoz dövründə
bunları ayırmaq üçün briqadalar üzrə ayırıb və nömrələr qoyublar.
12 briqada adlanan tabunumuz var.*

Nəsil adları (S: 17)

Nəsil adları Tabun, həm də briqada adlanıb.

*Dəyirman tabunu (ilk elektrik dəyirmanı orada tikilib)
Briqada1*

*Kürə tabunu (peç, orada yemək-içmək bişirilirmiş)
Briqada 2*

*Dovşan tabunu (çöllüyə yaxın olub. Ona görə də orada
dovşan çox olub) Briqada 3*

*Natsilan oba (Dəyişdirilən bir oba, yəni nəslini dəyişən oba)
Briqada 4*

Beşinci oba (əvvəldən beşinci oba deyiblər) Briqada 5

*Koxa tabunu (Deyildiyinə görə bu tabun vaxtilə Əliabadın
paytaxtı olub. Böyüyüb olub Əliabad. Məskunlaşma ilk olaraq
həmin tabunda olubdu. Orada bir adam olubdu. Onu koxa
adlandırıblar. Ona görə də bu tabun Koxa tabunu adlandırılıb)*

Briqada 6

İt tabunu Briqada 7

Sərçə tabunu Briqada 8

Asiştian tabunu Briqada 9

*Muradtalyan tabunu (Murad adı ilə bağlı olub. Əlyan, yəni
Muradlar deməkdir) Briqada10*

*Zemo tabunu (Yuxarı deməkdir. Yol qırağına yaxın olduğu
üçün) Briqada11*

Məmmədəlyan tabunu (Məmmədəlilər tabunu) Briqada12

Ləqəblər (S: 17)

Xruşşov Nizaməddin

Bank Nizaməddin

Keçi (tsiko) Nizaməddin

*Para Əmrulla (o zamanlar saat yox idi. Bir dənə Əmrullanın
saatı var idi. O da saatı köynəyin qolunun üstündən taxırmış. Saatı
soruşan olan kimi “para vremya” deyərmiş.)*

Cəbi Əmrulla

SÖYLƏYICİLƏR HAQQINDA MƏLUMAT:

Exlətepi: Udiyoxe – Udilər

1. Aşot Udioğlu (Martiroşi Aşot Aleksandri). Naxun bay ka Qəbəlin royonu Nije aize. Naxun bay usen 1938, milyət udi, şair

Aşot Udioğlu. Doğulduğu yer – Qəbələ rayonunun Nic qəsəbəsi, təvəllüdü –1938, milliyyəti – udi, el şairi

2. Jora Koçarinen. Naxun bay ka: Qəbəlin royonu Nije aize. 1929-çi usena naxun bay, milyət udi, həysəl iz dünyanaxun tasine.

Jora Koçari. Doğulduğu yer: Qəbələ rayonunun Nic qəsəbə sakini, 1929-cu il təvəllüdü, milliyyəti udi, hazırda dünyasını dəyişmişdir

3. Udi şairen Lazer Balasinainen, Naxun bay ka: Qəbəlin rayoni Nije aiz

Lazer Balasani. El şairi. Doğulduğu yer: Qəbələ rayonunun Nic qəsəbəsi

4. Udi şairen Lazeri Dəmirçarinen, Naxun bay ka: Qəbəlin rayoni Nije aiz

Lazer Dəmirçari. El şairi. Doğulduğu yer: Qəbələ rayonunun Nic qəsəbəsi

5. Udi şairen Mayıs Koçarinen, Naxun bay ka: Qəbəlin rayoni Nije aiz

Mayıs Koçari. El şairi. Doğulduğu yer: Qəbələ rayonunun Nic qəsəbəsi

6. Antonov Roman Sergeyi ğar Naxun bay ka - Qəbəlin rayoni Nije aiz, Milyət- udi

Roman Sergey oğlu Antonov. Doğulduğu yer – Qəbələ rayonunun Nic qəsəbəsi, milliyyəti – udi

7. Atayeva Sevil Yusifi xuyər, 1954-usena naxun be, Naxun bay ka Ağdaşe şəhərə, Niyi Qəsəbin 4 nömrəli işkol məlime

Sevil Yusif qızı Atayeva. 1954-cü il təvəllüdü. Doğulduğu yer – Ağdaş rayonu, Qəbələ rayonunun Nic qəsəbəsi 4 saylı orta məktəbdə müəllim

8. Antonova Venera Yurin xuyəren. Naxun bay ka - Qəbəlın royonı Nije ayız. naxun bay usen -1964, milyət - udi, Nije aize 3 nömrəlu işkola məlime

Venera Yuri qızı Antonova. Doğulduğu yer – Qəbələ rayonunun Nic qəsəbəsi, təvəllüdü –1964, milliyyəti – udi, Qəsəbə 3 saylı orta məktəbdə müəllim

9. Keçarxoy Vitali Georgin ğar; Naxun bay ka - Qəbəlın rayonu Nije aız naxun bay vədə 1958 usen, milyət - udi, Mədəniyyəti kojın direktor

Vitali Georgioğlu Keçarxoy. Doğulduğu yer – Qəbələ rayonunun Nic qəsəbəsi, təvəllüdü – 1958-ci il, milliyyəti – udi, Nic Mədəniyyət evinin direktoru

10. Drazari Yaşə Davide ğaren. Naxun bay ka: Qəbəlın royonı Nije aize, Naxun bay usen – 1939, şairen, milyət – udi, şair

Yaşə David oğlu Drazari. El şairi. 1939-cu il təvəllüdü, Qəbələ rayonunun Nic qəsəbəsi, udi, el şairi

Xabarlı hı-na: Yıkbı - Saxurlar

11. Suvaqlı Əhmədov Cəullah Mahmudna dix. Tevellüd 1957-sen, milliyet –saxur, həştə Suvaqlını xivini 2-esdi maktəbe direktor işləmiş exe

Cəullah Mahmud oğlu Əhmədov. Zaqatala rayonunun Suvagil kənd sakini, təvəllüdü - 1957-ci il, milliyyəti - saxur, Suvagil kənd 2 saylı tam orta məktəbinin direktoru

12. Zaqatala rayonu Suvaqlını xivinə sakin İsmayılov Nüsrət Adilna dix. Tevellüd – 1949, milliyet – saxur. Suvaqlını xivini 1 -esdi maktəbe məəllim

Nüsrət Adil oğlu İsmayılov. Zaqatala rayonunun Suvagil kənd sakini, təvəllüdü - 1949-cu il, milliyyəti - saxur, hazırda 1 saylı tam orta məktəbdə müəllim

13. Oktay Camalov Nasrullahna dix, tevellüd 1958, milliyet – saxur, İxan cıqa Zaqatala rayon Suvaqlına xiv, Mina Nəzirova duyukni maktəbna baş məəllim

Oktay Nəsrulla oğlu Camalov. 1958-ci il təvəllüdü, milliyyəti - saxur, Suvagil kənd sakini, Mina Nəzirova adına orta məktəbin baş müəllimi

14. Zaqatala rayonni, Suvaqılını xivinə sakin Turacov Turac Mısayna dix. Təvəllüd – 1961-sen, milliyet – saxur. Həştə Zaqatalə Suvaqılını xive, ansamble tanpır, qarmon ilvixə

Turac Musa oğlu Turacov. Zaqatala rayonunun Suvagil kənd sakini, təvəllüdü - 1961-ci il, milliyyəti - saxur, hazırda Zaqatala rayonunun Suvagil kəndində “Qismət” ansamblında tənbur, qarmon ifaçısı

Материал данде гьубурай: Avaral - Avarlar

15.филология г'елмабазул кандидат Асият Камилил яс Тинаеваль. Асият Тинаева гьуюна1973 сональбул 12 августалда Белокан районьбул Кьабакчолі росуль гьаюна. Авар миллатальбул югу

Asiyyat Kamil qızı Tinayeva. Doğulduğu yer: Balakən rayonunun Qabaxçöl kəndi. Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru. Milliyyəti – avar

16.Закаталахьул Даначи росуса Зутов Х1айбуллагь Шаг1банасул вас. 1954 сонал, авар миллатаса вугу, пенсиячийв

Həbibullah Zutov Şaban oğlu. doğulduğu yer – Zaqatala rayonunun Danaçı kəndi, təvəllüdü - 1954-cü il, milliyyəti – avar, hazırda təqaüdçü

İngiloylar

17.Əlican Ramazan oğlu Əlicanov, Zaqatala rayonunun Əliabad qəsəbə sakini, təvəllüdü - 1966-cı il, milliyyəti – ingiloy, Qəsəbə icra nümayəndəliyinin baş mühasibi

18.Gülbənövşə Camal qızı Ramazanova. Zaqatala rayonunun Əliabad kənd sakini, təvəllüdü – 1957-ci il, milliyyəti – ingiloy, “İngiloy” ansamblının üzvü

19.Həvvə İsa qızı Əhmədova. Zaqatala rayonunun Əliabad kənd sakini, təvəllüdü – 1962-ci il, milliyyəti – ingiloy, “İngiloy” ansamblının üzvü

20.Nizaməddin Əhməd oğlu İrapov. Zaqatala rayonunun Əliabad qəsəbə sakini, Kürə tabunundan, təvəllüdü – 1935-ci il, milliyyəti – ingiloy, təqaüdçü

21.Ramiz Feyzulla oğlu Şabanov. təvəllüdü – 1953-cü il. Doğulduğu yer Zaqatala rayonunun Əliabad kəndi. Milliyyəti - ingiloy. Hazırda Əliabad qəsəbə icra nümayəndəsinin müavini

Taradaxo: Tərcümə edənlər: (udi dilindən)

1. Aşot Udioğlu (Martirosi Aşot Aleksandri). Naxun bay ka Qəbəlin royonu Nije aize. Naxun bay usen 1938, milyət udi, şair

Aşot Udioğlu. Doğulduğu yer – Qəbələ rayonunun Nic kəndi, təvəllüdü –1938, milliyyəti – udi, el şairi

2. Jora Koçarinen. Naxun bay ka: Qəbəlin royonu Nije aize. Naxun bay usen – 1929, şairen, milyət – udi, həysəl iz dünyanaxun tasine.

Jora Koçari, Qəbələ rayonunun Nic qəsəbə sakini, 1929-cu il təvəllüdü, milliyyəti udi, hazırda dünyasını dəyişmişdir

3. Antonov Roman Sergeyi ğar Naxun bay ka - Qəbəlin rayoni Nije aiz, Milyət- udi

Roman Sergey oğlu Antonov. Doğulduğu yer – Qəbələ rayonunun Nic kəndi, milliyyəti – udi

4. Antonov Sergey Qarakine ğaren. Naxun bay ka; Qəbəlin rayoni Nije aize; naxun bay usen – 1957, milyət - udi, Nije bələdiyyinə əşsa

Sergey Qaragin oğlu Antonov. Doğulduğu kənd: Qəbələ rayonunun Nic kəndi, təvəllüdü - 1957-ci il, milliyyəti – udi, Nic bələdiyyəsinin əməkdaşı

5. Atayeva Sevil Yusifi xuyər, 1954-usena naxun be, Naxun bay ka Ağdaşe şəhərə, Niyi Qəsəbin 4 nömrəli işkol məlime

Sevil Yusif qızı Atayeva. 1954-cü il təvəllüdü, doğulduğu yer – Ağdaş rayonu, Qəbələ rayonunun Nic Qəsəbə 4 sayılı orta məktəbində müəllim

6. Mahmudova Sevinc Teyyubi xuyären, 1994 usena naxune be

Sevinc Teyyub qızı Mahmudova. 1994-cü il təvəllüdlü

7. Keçarxoy Vitali Georgin ğar; Naxun bay ka - Qəbəlin rayoni Nije aiz naxun bay vədə 1958 usen, milyət- udi, Mədəniyəti kojın direktor

Vitali Georgioğlu Keçarxoy. Doğulduğı yer – Qəbələ rayonunun Nic kəndi, təvəllüdü – 1958-ci il, milliyəti – udi, Nic Mədəniyyət evinin direktoru

8. Drazari Yaşə Davide ğaren. Naxun bay ka: Qəbəlin royoni Nije aize, Naxun bay usen – 1939, şairen, milyət – udi

Yaşa David oğlu Drazari. El şairi. 1939-cu il təvəllüdlü, Qəbələ, Nic kəndi, udi, el şairi

Таржума: (avar dilindən)

9. Кейсеровская Жамила Муртузалил яс. Кейсеровская Жамила Белокан районлда ғыюна. Данжу Азарбайжан Миллияб Гелмабазул Академиялда хлалтла. Авар миллатальул югу

Səmilə Murtuzəli qızı Keyserovskaya. Doğulduğı yer: Balakən rayonu. Hal-hazırda Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının əməkdaşı. Milliyəti – avar

10. Закадалахьул Даначи росуса Зутов Х1айбуллағь Шаг1банасул вас. 1954 сонал, авар миллатаса вугу, пенсиячийав

Həbibullah Zutov Şaban oğlu. doğulduğı yer – Zaqatala rayonunun Danaçı kəndi, təvəllüdü - 1954-cü il, milliyəti – avar, hazırda təqaüddədir

Тәрцума һи-ина: (saxur dilindən)

11. Suvaqlı Əhmədov Carullah Mahmudna dix. Tevellüd 1957-sen, milliyet –saxur, həşte Suvaqlını xivini 2-esdi maktabe direktor işləmiş exe

Cərullah Mahmud oğlu Əhmədov. Zaqatala rayonunun Suvagil kənd sakini, təvəllüdü - 1957-ci il, milliyyəti - saxur, Suvagil kənd 2 saylı tam orta məktəbinin direktoru

12. Zaqatala rayonni Suvaqılını xivinə sakin İsmayılov Nüsrət Adilna dix. Tevəllüd – 1949, milliyet – saxur. Suvaqılını xiveni 1 - esdi maktabe məəllim

Nüsrət Adil oğlu İsmayılov Zaqatala rayonunun Suvagil kənd sakini. Təvəllüdü - 1949-cu il, milliyyəti - saxur, hazırda 1 saylı tam orta məktəbdə müəllim

13. Oktay Camalov Nasrullahna dix, tevəllüd 1958, milliyet – saxur, İxan cıqa Zaqatala rayon Suvaqılına xiv, Mina Nəzirova duyukni maktabna baş məəllim

Oktay Nəsrulla oğlu Camalov. 1958-ci il təvəllüdü, milliyyəti- saxur, Suvagil kənd sakini, Mina Nəzirova adına orta məktəbin baş müəllimi

14. Zaqatala rayonni, Suvaqılını xivinə sakin Turacov Turac Mısayna dix. Tevəllüd – 1961-sen, milliyet – saxur. Həştə Zaqatalə Suvaqılını xive, ansanble tanpır, qarmon ilvixə

Turac Musa oğlu Turacov. Zaqatala rayonunun Suvagil kənd sakini, Təvəllüdü - 1961-ci il, milliyyəti - saxur, Suvagil kəndində “Qismət” ansamblında tənbur, qarmon ifaçısı

Tərcümə (ingiloy dilindən):

15. Əlican Ramazan oğlu Əlicanov, Zaqatala rayonunun Əliabad qəsəbə sakini, Qəsəbə icra nümayəndəliyinin baş mühasibi, təvəllüdü - 1966-cı il, milliyyəti – ingiloy

16. Həvva İsa qızı Əhmədova. Zaqatala rayonunun Əliabad kənd sakini, təvəllüdü – 1962-ci il, milliyyəti – ingiloy, “İngiloy” ansamblının üzvüdür

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində:

1. Akif Məmmədli. Balakən-Zaqatala bölgəsi: Tarixi etnoqrafiyası, Bakı-“Adiloğlu”-2001
2. Azərbaycan folkloru antologiyası. XIII cild. Şəki, Qəbələ, Oğuz, Qax, Zaqatala, Balakən folkloru. Bakı-“Səda”-2005
3. Bəxtiyar Tuncay. “Qafqaz albanlarının dili və ədəbiyyatı” Bakı-“Qanun”-2010
4. Dekkaşın uvhiybı. Akelisınbı /Misaalabı. Tərtib edən: M.N.Şamxalov. Bakı-“Qanun” nəşriyyatı-2012
5. Əhməd İsayev. Bu dağlar, ulu dağlar (axtarışlar və publisistik qeydlər). Bakı-“Gəncə və gəncəlilər xeyriyyə cəmiyyəti”-2011
6. Əli Süleymanov. Babaların hikmət xəzinəsi. Milli azlıqların folkloru. Şəki-Balakən folkloru. Bakı-“Apostroff”-2011
7. Əli Süleymanov. Zaqatala çələngi. Bakı-“Elm və təhsil”-2014
8. Qəmərsah Cavadov. Azərbaycanın azsaylı xalqları və milli azlıqları (tarix və müasirlik). Bakı- “Elm”- 2000
9. Qəmərsah Cavadov, Rauf Hüseynov, «Udilər» (tarixi – etnoqrafik tədqiqat), Bakı, 1999
10. Rəsul Həməzətov. Mənim Dağıstanım. II kitab (Tərcümə edən: Vilayət Rüstəmzadə), Bakı-“Gənclik”-1977
- 10a. Sax əlifbası və yazı qaydaları (Zəxbışın alıfbey və oykanan qaydabı). Bakı-Azərnəşr Tədris-Pedaqoji şöbə-1934
11. Saxurlar. Bakı-“Qanun”-2012
12. Şirinbəy Hacıəli. Şimal-qərbi Azərbaycan: İngiloylar (I kitab: ən qədim zamanlardan XIII əsrin ortalarınaqədər). Bakı-“Təhsil”-2007
13. Vorosil Q. Qafqaz Albaniyası, Bakı-“Öyrətmən”-1993

Rus dilində:

14. Аварцы Алазанской долины. Bakı-“Qanun” nəşriyyatı-2012

14a. Роберт Мобили. Удины: язык, религия и этнография. Баку-2011

İnternetdə:

15. aydin-medetoğlu-türkler.pdf Aydın Mədətoğlu Qasımlı. Türklər (tarixi oçerklər) internet səhifəsində

16. az.wikipediya.org/wiki/Qafqaz albanları

17. <http://az.wikipedia.org/wiki/%C4%B0ngiloylar>

18. <http://publika.az/p/6244>

19. <https://tarihturklerdebaslar.wordpress.com/2011/11/13/avarlar/>

20. <http://tr.wikipedia.org/wiki/Avarlar>

UDİYOXE
UDİLƏR

Qəbələ rayonunun Nic kənd sakini Jora Koçari

Təndirə çörək yapan udi qadını

Udi toyunda yemək bişirilməsi

Udi toyunda bəyin üzünün çaxırla qırılması

Udi qadını

**ABAPAJI
AVARLAR**

Avar qadınları

Avar qadını

YIKBI SAXURLAR

Köhnə Suvagil kəndinin rəsmi. 1959-cu ildə rəssam Salam Salamzadə tərəfindən çəkilməşdir

Saxur qadını layla çalarkən

Qızlardan ibarət Lilay ansamblı

Çoban bayramı

İNGİLOYLAR

İngiloy milli geyimində müsəlman kişi və müasir ingiloy qadını

BAŞLIQLAR

Rəyçilərdən

Qafqaz Albaniyasının əski Qafqazdilli sakinləri çilb (avar), çiqb (saxur), gel (ingiloy) və udinlər barədə bəzi qeydlər (B.Şahverdiyev)	3
Avar folkloru (A.Tinayeva)	6
Saxur xalqının tarixən sönmüş çırağının yenidən işıqlanması(C.Məmmədov)	8
Ortaq mühit, orta q adət-ənənə, orta q dil (M.Yaqubqızı)	12
Udilər	23
Avarlar	90
Saxurlar	112
İngiloylar	181
Söyləyicilər və tərcüməçilər haqqında məlumat	189
İstifadə olunmuş ədəbiyyat	195
Udi, avar, saxur və ingiloy folklor mühitini əks etdirən fotoşəkillər	197

Azsaylı xalqların folkloru
I kitab
Bakı, Elm və təhsil, 2014

Nəşriyyat direktoru:
Prof. Nadir Məmmədli

Kompyuterdə yığdı:
Ləman Qafarova

Korrektor:

Fil.ü.f.d. Aynur Hüseynova

Kompyuter tərtibçisi və texniki redaktoru:

Ruhəngiz Əlihüseynova

Kağız formatı: 70/100 1/ 16
Mətbəə kağızı: №1
Həcmi: 204 səh.
Tirajı: 300

Kitab Azərbaycan MEA Folklor İnstitutunun
Kompyuter Mərkəzində yığılmış, səhifələnmiş,
“Elm və təhsil” NPM-də ofset üsulu ilə
Hazır diapozitivlərdən çap olunmuşdur.

Şəki-Zaqatala bölgəsində yaşayan azsaylı xalqların məskunlaşdığı ərazinin xəritəsi

UDİLƏR: Qəbələ rayonunun Nic qəsəbəsində, az bir qismi isə Oğuz rayonunun özündə yaşayırlar.

AVARLAR: Balakən rayonunun Mahamalar, Matsex, Bərətbinə, Katex, Çederovtala, Qaşbinə, Roçəhməd, Qabaqçöl, Xırxatala, Beiceqarbinə, Mazımkara, Uzuntala, Kodoqbinə, Kamıştala, Mollaçibinə, Pirqax, Qaysa; Zaqatala rayonunun Car, Oxoxdərə, Yuxarı Tala, Aşağı tala, Göyəm, Dardoqqaz, Yolayric, Danaçı, Taxtalar, Çökəkoba, Aşağı Çardaxlar, Silban, Makov, Oytala, Paşan, Matsex, Qəbizdərə, Çardaxlar kəndində yaşayırlar.

SAXURLAR : Zakatala rayonunun Meşleş, Ağdam-Kələl, Ələsgər, Muxax, Əzgilli, Qas, Qalal, Qarqay, Mamrux, Gözbarax, Yeni Suvagil, Lahic, Sabunçu, Əli-bayramlı; Qax rayonunun Çinarlı, Qum, Güllük, Ağyazı, Ləkit; Şəki rayonunun Şin və Qaynarca kəndində yaşayırlar.

İNGİLOYLAR: Balakən rayonunun İtitala kəndində, Zaqatala rayonunun Əliabad qəsəbəsində, Yengiyən, Verxiyan, Mosul kəndində; Qax rayonunun Qaxbaş, Qaxingiloy, Meşəbaş, Əmircan, Əlibəyli, İngiloy Kötüklü, Böyük Alatəmir, Kiçik Alatəmir Qarameşə kəndində yaşayırlar.